

**TC.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı**

DÂHİLDE İŞLEME REJİMİNİN MERSİN'DEKİ BOYUTLARI

Ela EYİLCİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2012

TC.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

DÂHİLDE İŞLEME REJİMİNİN MERSİN'DEKİ BOYUTLARI

Ela EYİLCİM

Danışman
Semiha AYTEMİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2012

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ela Eyilcim tarafından hazırlanan Dâhilde İşleme Rejiminin Mersin'deki Boyutları başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

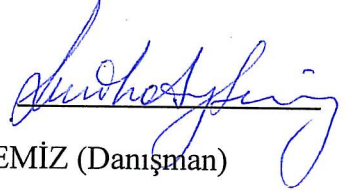

Başarısız

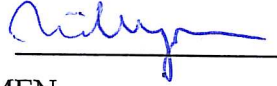
Başkan

Yrd. Doç. Dr. Semiha AYTEMİZ (Danışman)

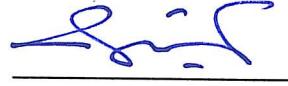
Üye

Doç. Dr. Süleyman DEĞİRMEN

Üye

Doç. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

25/01/2012

Doç. Dr. Nalan YETİM
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İhracata dayalı büyüme modelinin benimsendiği dönemden itibaren ihracatın geliştirilmesi ve artırılması yönünde çok yoğun çalışmalar yapılmış; ülkeler, ihracatçıların üzerindeki yükleri azaltarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandıracak yeni yöntem ve tekniklerin kullanılmasına yönelmişlerdir. Bu yeni yöntemler arasında, ulusal ve uluslararası ayrımcılıktan uzak bir uygulama prosedürüne sahip olan Dâhilde İşleme Rejimi bulunmaktadır.

Bu tez çalışmasında, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 1996 yılından beri uygulanmakta olan Dâhilde İşleme Rejimi’nin, Mersin’deki boyutları tespit edilmeye çalışılmış, rejimin Mersin toplam ihracatı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Semiha AYTEMİZ’e, katkılarından dolayı Doç. Dr. Süleyman DEĞİRMEN’e ve Doç. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL’e, verdikleri içten destekle yanımda olan, beni yüreklendiren aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ela Eyilcim

ÖZET

Dâhilde İşleme Rejiminin Mersin'deki Boyutları

Bir ekonomide dış ticaretin özellikle ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri vardır. İhracat, iktisadi büyümenin finansmanı açısından önemli bir faktördür. Bu nedenle ülkeler dış ticarete ayrı bir önem vermektedirler. Uluslararası pazarlarda yoğun bir rekabetin yaşandığı günümüzde ülkeler ihracatın gelişmesine katkıda bulunacak stratejiler belirlemekte ve çeşitli önlemler almaktadırlar. Bu çerçevede ihracat işlemlerine ve ihracatın teşvikine ilişkin olarak alınan önlemlerin önemi büyüktür. İhracatı teşvik araçlarından biri olan Dâhilde İşleme Rejimi (DİR) ülkemizde 1996 yılının başından beri uygulanmaktadır. Ekonomik etkili bir gümrük rejimi olan DİR'nin ithalat, ihracat üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Ülkemizde ihracatın yaklaşık %50'si, ithalatın ise yaklaşık %15'i bu rejim kapsamında gerçekleştirilmektedir.

Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Mersin'in toplam ihracatı üzerinde DİR'nin etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizler sonucunda, DİR'nin Mersin toplam ihracatı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İhracat teşvikleri, devlet yardımları, dâhilde işleme rejimi, dâhilde işleme izin belgesi, doğrusal regresyon modeli.

ABSTRACT

Dimensions of Inward Processing Regime in Mersin

There are positive effects of foreign trade, especially exports, on economic growth. Exports is an important factor for financing economic growth. For this reason, countries gives a special attention to exporting. Today's high competition in international markets forces countries to develop new strategies and take several precautions which contribute exports to improve. In this context, precautions taken for export processes and export subsidies are on great importance. As one of the export subsidizing tools, The Inward Processing Regime has been started to be applied with the Customs Union since the beginning of 1996. The Inward Processing Regime, a customs procedure with economic impact, has direct effects on exports and imports. In Turkey, approximately 50% of the exports and 15% of the imports take place in the context of this regime.

Therefore the aim of this thesis is to determine the effect of Inward Processing Regime on Mersin's total export. Analysis shows that Inward Processing Regime has a positive effect on Mersin's total export.

Key words: Export subsidies, government aids, inward processing regime, inward processing permit, linear regression model.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: İHRACATI TEŞVİK POLİTİKASI	5
I.1. İhracat Teşvikleri.....	5
I.2. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Etkinliği	8
I.3. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Tanımı.....	12
I.4. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Amaçları.....	20
I.5. İhracatı Teşvik Politikası Araçları.....	22
II. BÖLÜM: DÂHİLDE İŞLEME REJİMİ VE REJİMİN İŞLEYİŞİ	36
II.1. Dâhilde İşleme Rejimi ve Dış Ticaret Teorisi	36
II.2. Dâhilde İşleme Rejimi: Tanım ve Uluslararası Dayanakları	42
II.3. Dâhilde İşleme Rejiminin Amacı.....	58
II.4. Dâhilde İşleme Rejiminin İlke ve Esasları.....	60
II.5. Dâhilde İşleme Rejiminin İşleyişi	70
II.5.1. Şartlı Muafiyet Sistemi	72
II.5.1.1. Eşdeğer Eşya Kullanımı	80

II.5.1.2. Yurt içi Alımlar.....	86
II.5.2. Geri Ödeme Sistemi.....	91
II.6. Dâhilde İşleme Rejiminin Sağladığı Avantajlar	97
II.7. Dâhilde İşleme Rejiminin Eleştirilen Yönleri.....	104
III. BÖLÜM: MERSİN'DE DÂHİLDE İŞLEME REJİMİNİN BOYUTLARI VE REJİMİN MERSİN İLİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	111
III.1. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları.....	111
III.2. Mersin İli Dış Ticareti ve Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları.....	127
III.2.1. Mersin İli Dış Ticaretinin Yapısı.....	127
III.2.2. Mersin İlinde Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları.....	134
III.3. Dâhilde İşleme Rejiminin Mersin İli İçin Ekonometrik Analizi.....	140
III.3.1. Veri Seti ve Yöntem.....	140
III.3.2. Bulgular.....	143
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	152
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AR-GE	:	Araştırma-Geliştirme
AT	:	Avrupa Topluluğu
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
CİF	:	Mal Bedeli, Sigorta ve Navlun Dâhil Teslim
Dİİ	:	Dâhilde İşleme İzni
DİİB	:	Dâhilde İşleme İzin Belgesi
DİR	:	Dâhilde İşleme Rejimi
DKO	:	Döviz Kullanım Oranı
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
DTSS	:	Dış Ticaret Sermaye Şirketi
EFTA	:	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EXİMBANK	:	İhracat Kredi Bankası
GATT	:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	:	Gümrük Birliği
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GTİP	:	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
GV	:	Gümrük Vergisi

FOB	:	Güvertede Teslim
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
İBGS	:	İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği
İGEME	:	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KKDF	:	Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MFA	:	Çok-Elyaflılar Anlaşmaları
MTSO	:	Mersin Ticaret ve Sanayi Odası
OECD	:	Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü
OGT	:	Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	:	Ortaklık Konseyi Kararı
ÖTV	:	Özel Tüketim Vergisi
PAMK	:	Pan-Avrupa Menşe Kümüleşyonu
SDŞ	:	Sektörel Dış Ticaret Şirketi
TEV	:	Telafi Edici Vergi
TMO	:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	:	Birleşmiş Milletler
UNCTAD	:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü
WTO	:	Dünya Ticaret Örgütü

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo II.1: DİR Uygulamalarının Karşılaştırılması.....	97
Tablo III.1: Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Bazı Göstergeler (Milyar ABD Doları)..	113
Tablo III.2: Türkiye Toplam İhracatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev.3 %)	117
Tablo III.3: Türkiye Toplam İthalatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev.3 %)	118
Tablo III.4: DİİB'nin Ana Sektörlere Göre Dağılımı (Belge Adedi)	122
Tablo III.5: Türkiye'de DİR'nin Boyutlarına İlişkin Bazı Göstergeler (%)	126
Tablo III.6: Mersin'in Dış Ticaretine İlişkin Bazı Göstergeler (Milyon ABD Doları)	129
Tablo III.7: Mersin Toplam İhracatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev.3 %)	133
Tablo III.8: Mersin Toplam İthalatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev.3 %)	134
Tablo III.9: Mersin'de DİR Kapsamındaki İhracat İçin DİİB'nin Sektörel Dağılımı(%)	135
Tablo III.10:Mersin'de DİR Kapsamındaki İthalat İçin DİİB'nin Sektörel Dağılımı(%)	136
Tablo III.11:Mersin'de DİR'nin Boyutlarına İlişkin Bazı Göstergeler	138
Tablo III.12:Mersin'de DİR Kapsamında Yapılan Sektörel İhracatın Mersin Toplam Sektörel İhracatı İçindeki Payı (%)	139
Tablo III.13:Mersin'de DİR Kapsamında Yapılan Sektörel İthalatın Mersin Toplam Sektörel İthalatı İçindeki Payı (%)	139
Tablo III.14:ADF Birim Kök Testleri	144
Tablo III.15:Regresyon Modeli	146

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No:

Şekil II.1: Dikey Uzmanlaşma.....	40
Şekil II.2: DİR'nin İşleyişi.....	71
Şekil II.3: Şartlı Muafiyet Sistemi Uygulaması.....	74
Şekil II.4: Eşdeğer Eşya Kullanımı Uygulaması.....	81
Şekil II.5: Geri Ödeme Sistemi Uygulaması.....	92

GİRİŞ

İhracata dayalı büyüme modelinin benimsendiği dönemden itibaren (1980 yılından beri) ihracatın geliştirilmesi ve artırılması yönünde çok yoğun çalışmalar yapılmış, özellikle teşvik uygulamaları ile ihracat sektörlerinin uluslararası ekonomide rekabet edebilmesi desteklenmeye çalışılmıştır. Devletleri teşvik uygulamalarına iten, öncelikle mevcut sanayilerini güçlü sanayi ülkelerinin rekabetinden korumak istemesidir. Teşviklerin uygulanmasında etkili olan diğer faktörler ise; ülkede para ve sermaye piyasalarının gelişmemiş olması, yüksek teknolojili ürünlerin üretiminin yapılamaması, ihracat imkânlarının yetersiz oluşu, yatırımcıların eğitim ve deneyim bakımından yetersiz olmaları, işsizlik, yatırım ve üretim olanaklarının kısıtlı olması ve gelişmişlik bakımından farklılığın bulunmasıdır. Ülkelerin başvurdukları bu teşvik uygulamaları, politikaları genel olarak tanımlayacak olursak ihracatı teşvik politikaları; maliyetleri düşürerek veya gelirleri arttırarak, ihracatı kârlı kılan tüm tedbirleri içine almaktadır. İhracatı teşvik politikalarının kapsadığı konular oldukça geniş olduğu için kullanılan araçlar da çeşitlilik arz etmektedir. Bu araçlar içerisinde, uluslararası standartlara en uygun ve buna bağlı olarak da yaygın bir kullanım alanına sahip olanı Dâhilde İşleme Rejimi (DİR)'dir.

DİR, ihracatçılara ihraç mallarının elde edilmesinde kullanılmak kaydıyla, dünya piyasa fiyatlarından ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın gümrük muafiyetli olarak hammadde sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir ihracatı teşvik aracıdır. Bu rejimin uygulanmasıyla ihracatçı firmalar, Katma Değer Vergisi (KDV), Gümrük Vergisi (GV), anti-damping vergisi gibi vergilerden muaf olarak ithalat yapabilmektedir. Bu da girdi maliyetlerini düşürerek firmalara uluslararası pazarlardan mevcut ucuz hammadde ve aramalı temin etme imkânı sağlamakta, uluslararası pazarlarda firmalara rekabet gücü kazandırmaktadır.

DİR'nin diğer teşvik araçlarına göre ön plana çıkmasında etkili olan unsur, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) sürecinde kabul edilen anlaşmalar ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Kuruluş Anlaşması eki anlaşmalarıdır. Uluslararası rekabetin korunması amacıyla kimi teşviklere kısıtlamalar getirilirken -nakit ödemeler şeklindeki doğrudan devlet yardımlarının giderek azaltılmasına yönelik uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır-; GATT sözleşmesine taraf olan ülkelere ihracatı doğrudan etkileyen, uluslararası rekabeti bozucu etkileri bulunan teşvik araçlarının ise uygulamadan kaldırılması taahhüt edilmiştir. Bunun sonucunda ülkeler, ihracatçıların üzerindeki yükleri azaltarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandıracak yeni yöntem ve tekniklerin kullanılmasına yönelmişlerdir. Bu yeni yöntemler arasında, ulusal ve uluslar arası ayrımcılıktan uzak bir uygulama prosedürüne sahip olan DİR bulunmaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de DİR uluslararası anlaşmalara uyum sağlanması neticesinde uygulanmaya başlanmıştır. Direkt parasal ödeme şeklindeki nakdi teşvikler, 1995 yılı sonunda bir daha gündeme gelmemek üzere, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki Gümrük Birliği'nin (GB) kurulmasına ilişkin Ortaklık Konseyi Kararı'nda (OKK) belirtilen yükümlülüklerimiz nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır. Bunların yerine, dünyadaki benzer uygulamalar esas alınarak hazırlanmış olan gerek AB gerek DTÖ normlarına uygun yeni "İhracata Yönelik Devlet Yardımları" programları yürürlüğe konulmuş, söz konusu yardımlar daha sonra değişen uluslararası ve ülke dinamiklerine göre değişikliklere uğramıştır. Türkiye ile AB arasındaki anlaşmadaki yükümlülükler çerçevesinde, İhracatı Teşvik Mevzuatı'nın devamı niteliğinde olan DİR uygulanmaya başlanmış, uluslararası anlaşmalar nezdinde bugünkü mevcut şeklini almıştır.

Bu çalışma, Türkiye’de 1996 yılından beri uygulanmakta olan DİR’nin Mersin’deki boyutlarını sunmaktadır. DİR’yle ilgili yapılmış çalışmaların çoğunlukla teorik çerçeve üzerine kurulu olması ve rejimin bazı sektörlerde yoğun olarak kullanıldığı bir il olan Mersin ile ilgili böyle bir araştırmanın yapılmamış olması nedeniyle bu çalışma bir ilk olma özelliğine sahiptir.

Bu çalışmanın iki amacı vardır. Birincisi, Türkiye genelinde imalat sanayisinin hemen hemen tüm sektörlerinde kullanılan DİR’nin Mersin ili örneğinde il bazında boyutlarını tespit etmektir. İkinci amacı ise, bir ihracatı teşvik yöntemi olarak kullanılan DİR’nin bu işlevine/kullanım amacına paralel olarak Mersin toplam ihracatı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçlardan hareketle çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; ihracat teşvikleri ve teşvik politikalarının gerekliliği, etkinliği ve ihracatı teşvik politika araçları ele alınmaktadır. Araçlara yönelik çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan bir kaç dikkat çekicidir. Bunlardan ilkinde ihracatı teşvik politikası araçları; ihraç ürünlerine ucuz girdi sağlanmasına ilişkin araçlar, ihracatın finansmanına ilişkin araçlar, pazarlama tanıtım ve promosyon faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin araçlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. İhracat teşvik araçları içerisinde en yaygın kullanıma sahip olan DİR’ni bu sınıflandırmaya göre, ihraç ürünlerine ucuz girdi sağlanmasına ilişkin araçlar kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bir diğer sınıflandırmaya göre, dış ticaret yardım sisteminde kullanılan araçlar olarak da görülen ihracat teşvik politika araçları; nakdi yardımlar, vergi yardımları, krediler-Eximbank uygulamaları ve regülasyonlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde DİR, vergi yardımları ve regülasyonlar kapsamında değerlendirilebilmektedir.

İkinci bölümde; DİR’nin tanımı, amaçları ve uygulanma biçimleri incelenmektedir. DİR, ihraç etmek şartıyla vergisiz ve ticaret politikası önlemlerine tabi

olmayan ithal ara malı/girdi kullanımına izin veren bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Rejim kapsamında yapılan ithalatın devamında bir ihracatı zorunlu kılması, ihracatın ithalata bağımlılığı olarak ifade edilmekte, bunun aynı zamanda dikey uzmanlaşmanın da bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı arttırmak, firmalara uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak gibi amaçlara ulaşmayı hedefleyen rejimin iki uygulanma biçiminden bahsedilmektedir. Bunlardan biri şartlı muafiyet sistemi (eşdeğer eşya kullanımı ve yurt içi alımlar), diğeri ise geri ödeme sistemidir. DİR kapsamındaki işlemlerinin büyük bir bölümünün, eşdeğer eşya kullanımı ve yurtiçi alımlar şeklinde iki uygulanma biçimine sahip olan şartlı muafiyet sistemi tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir.

Üçüncü ve son bölümde ise, DİR'nin Mersin'deki boyutları analiz edilmektedir. Bu bağlamda, öncelikli olarak Türkiye'nin dış ticaret yapısı ele alınmakta ve DİR'nin Türkiye genelindeki seyri ortaya konmaktadır. Daha sonra, Mersin ili dış ticaret yapısı ve bu yapı içerisinde DİR'nin yeri incelenmektedir. Bu doğrultuda, Mersin ilinde DİR hem analitik tablolar yardımıyla boyutları itibariyle hem de regresyon analizi ile Mersin toplam ihracatı üzerindeki etkisi açısından irdelenmektedir.

I. BÖLÜM

İHRACATI TEŞVİK POLİTİKASI

I.1. İhracat Teşvikleri

Sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşme çabasında bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilmeleri oldukça zordur. Çünkü bu ülkeler, öncelikle sınaî mal üretimi ve ihracatında gelişmiş ülkelerin yıkıcı rekabeti ile karşı karşıya kalmaktadır. Gelişmiş ülkeler, özellikle sınaî ürünleri daha ucuz ve daha kaliteli bir şekilde ürettiklerinden dolayı; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin bu durumuna karşılık üretim ve ihracatın en ucuz ve en kaliteli şekilde yapılması için çeşitli yollara başvurmak durumunda kalmaktadır. Belli bir süreliğine de olsa üretim ve ihracata yönelik teşvikler söz konusu olmakta ve teşvik tedbirleri/politikaları uygulamak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sınai ürün ihraç edebilmeleri, öncelikle o ürünün ülke içinde mümkün olabilen en düşük maliyetle üretilmesine, sonrasında ise o ürünün ihracatının gerçekleşmesini sağlayacak teşvik tedbirlerine bağlı olmaktadır (Binici, 1995:73-74).

Devletleri teşvik uygulamalarına iten, öncelikle mevcut sanayilerini güçlü sanayi ülkelerinin rekabetinden korumak istemesidir. Teşviklerin uygulanmasında etkili olan diğer faktörler ise; ülkede para ve sermaye piyasalarının gelişmemiş olması, yüksek teknolojili ürünlerin üretiminin yapılamaması, ihracat imkânlarının yetersiz oluşu, yatırımcıların eğitim ve deneyim bakımından yetersiz olmaları, işsizlik, yatırım ve üretim olanaklarının kısıtlı olması ve gelişmişlik bakımından farklılığın bulunmasıdır (İşleker, 2010:1).

Ülkelerde ekonomik gelişmenin sağlanmasıyla birlikte toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi, bu hızlı gelişmeyi konjonktür dalgalanmalarının etkileri ile birlikte sürdürebilecek bir ekonomik güce ve yapıya ulaşılması ve bu ekonomik gelişmenin dış kaynaklara olan bağımlılığının azaltılması zorunluluğu da bazı alanlarda destek ve teşvikleri, teşvik tedbirlerini gerekli kılmaktadır. Bu teşvik ve destek yöntemlerinin, tedbirlerin başında, ihracatın desteklenmesi ve teşvik edilerek yönlendirilmesi politikası gelmektedir (Çolak, 2007:10).

Bunların yanı sıra ekonomilerde; yetersiz yatırım, yetersiz üretim, işsizlik, teknolojik gerilik, geri kalmışlık, dış ödemeler bilançosu açıkları ve bölgeler arası gelişme farklılıkları gibi sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar; az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ayrımı olmadan bütün ülkelerde ortaya çıkabilmekte ve bu sorunların çözümünde bütün ülkelerde bazı ekonomik politikalar uygulanmaktadır. Bu doğrultuda teşvikler de genel iktisat politikasının bir alt dalı aracı olarak ülkelerde uygulanan ekonomi politikasına uyumlu olarak tek başına ya da diğer iktisat politikaları ile birlikte uygulanabilmektedir (Önder, 2005:9).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin ilk dönemlerinde arz yetersizliği, endüstriyel, mali ve ticari yapıdan dolayı ortaya çıkan olumsuzluklar vb. sebepler yüzünden malların maliyetleri gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Dolayısıyla bu ülkeler, uluslararası piyasalarda pazarlama ve dağıtım sistemini kurmuş belli bir seviyeye ulaşarak tecrübe kazanmış gelişmiş ülkelerle eşit koşullarda mücadele edememekte, rekabet gücü bu ülkeler karşısında zayıf kalmaktadır. Ayrıca, ithal ikamesi politikasıyla üretilmiş sınaî malların ihraç fiyatları, genellikle dünya fiyatlarının oldukça üzerinde seyretmektedir. Bu ülkelerde var olan yüksek enflasyon nedeniyle döviz fiyatları aynı oranda artmadığı zaman, iç piyasa daha cazip hale gelmektedir. Fiyat yüksekliği

sebebiyle iç piyasanın cazip olduğu durumda da ihracatın teşviki zorunluluk halini almaktadır. Bunun yanında az gelişmiş ülkelerde, ihraç mallarını tarım ürünleri ve madenlerin oluşturması ve bunların değer ve miktar olarak da yeterince arttırma imkânının olmamasından dolayı ihracatın teşviki özel bir yer arz etmektedir. Bu nedenlerden ötürü, döviz gelirlerinin arttırılması ve ödemeler bilânçosu dengesinin sağlanması amacıyla ihraç mallarının çeşitlendirilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum da teşvikleri gerekli hale getirmektedir (Erkekoğlu, 1993:15).

Bu bağlamda, ülkelerin ihracatı ve ihracata yönelik üretimi teşvik etme konusunda çeşitli gerekçelerden yola çıktıkları görülmektedir. Genel olarak gelişmiş ülkeler, ihracat teşviklerinde dünya ihracatından aldıkları payı koruma ve yüksek katma değerli, yüksek teknolojili ürünlerin ihracatını arttırma amacını güderken; gelişmekte olan ülkelerin genel makro hedefleri ise, gelişmiş ülkeler düzeyine bir an önce ulaşmaktır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde teşviklerin amacı, endüstriyel kalkınmaları için gerekli olan teknolojileri ve üretim ekipmanlarını uluslararası piyasalardan satın alabilmeleri için ihracat yoluyla kaynak yaratmaktır. Buna ilaveten ihracat teşvikleri, gelişmiş ülkelerde Araştırma-Geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini desteklemek, bölgesel gelişmişlik farklarını kaldırmak ve çevreyi korumak; gelişmekte olan ülkelerde ise daha çok yatırım, üretim ve ihracatı arttırmak amaçlarına hizmet etmektedir (Cevahir, 2007:7).

Teşviklerin uygulanmasına bakıldığında ise teşvikler, devletin belirli bir harcama yapmasını ya da gelecekte olan gelirden vazgeçmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu durum, devlet kaynaklarının bazı sorunlar ve/veya amaçlar doğrultusunda kullanılması anlamına gelmektedir. Devlet, bir yandan sahip olduğu kaynakların dağıtımına karar verirken, diğer yandan önceliklerin belirlenmesi ve bu doğrultuda kaynakların dağıtılması konusunda dikkatli olmalıdır. Çünkü öncelikli alanların

belirlenmesi ve bu doğrultuda kaynakların dağıtılması büyük önem taşıyan bir konudur (Önder, 2005:9).

Özetlemek gerekirse, dünya ekonomisi içerisinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir takım yapısal sorunları bulunmaktadır. Örneğin; bu ülkelerde para ve sermaye piyasaları gelişmemiştir. Bunun yanı sıra; yüksek teknolojlili ürünlerin üretiminin yapılamaması, işsizlik, yatırım ve üretim olanaklarının kısıtlı olması, ihracat imkânlarının yetersiz oluşu gibi sorunlar oldukça fazladır. Bu durum, ihracatın gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle bu ülkelerde, devletlerin mevcut sanayilerini güçlü sanayi ülkelerinin rekabetinden korumak istemesi, ihracat artışının sağlanması, hızlı ekonomik gelişme gibi hedeflere ulaşılabilmesi için ihracat teşvikleri ve teşvik araçlarının kullanılması zorunlu hale gelmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde var olan sorunları gidermek adına ihracat teşvikleri ve teşvik araçlarının kullanımı oldukça önemlidir. Ancak, teşvikler dışında önemli olan başka bir husus daha vardır. İhracat teşvikleri ve teşvik politikalarının etkin bir şekilde uygulanması da oldukça önemlidir. Çünkü uygulanacak teşvikler, her ne kadar ülkelerde ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek amacıyla uygulansa da sonuçları itibariyle olumsuz durumların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Teşviklerin uygulanması sonucunda rekabet ortamı bozulabilmekte veya teşvikler bazı kayırmalara ve istismarlara neden olabilmektedir. Bu sebeple aşağıda teşviklerin amaç ve araçlarına değinmeden önce etkin bir teşvik sisteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulacaktır.

I.2. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Etkinliği

İhracatta uygulanan teşvik tedbirlerinin etkinliğinden bahsedebilmek için -bir ekonomide ihracatın geliştirilmesi amacıyla teşvik tedbirleri uygulanıyorsa- bu politikalar

sonucunda ihracat artmalı, ekonomide uygun bir kaynak tahsisi (optimal kaynak dağılımı) sağlanmalıdır. Teşvikler, ithal ikamesine ve ihracata dönük sanayilere aynı korumayı sağlamayı amaçlamalıdır. Ekonomi açısından ihracattan sağlanacak bir dolar, ithal ikamesinden sağlanan bir dolara eşit olmalıdır. Yurt içi pazar ile ihraç pazarları için yapılan üretime sağlanan teşvikler, o alanda ölçek ekonomilerinin ve teknik gelişmenin ortaya çıkmasına yardımcı olmalıdır. Bir yandan ihracat teşvik edilirken, diğer yandan ithalatçı ülkenin misilleme yapmasına yol açılmamalıdır. Pazarlama için bilgi toplama maliyetleri ve ihracatçının içeride karşılaşılabileceğinden daha fazla riskle karşılaşması gibi, yabancı pazarlara girmenin getireceği ek giderlerin uygun teşviklerle karşılanması yoluna gidilmelidir. Teşvikler, yeni pazarlar kazanılana kadar uygulamaya devam edilmeli, ancak bu süreç sonsuza kadar sürmemelidir. Kısacası denilebilir ki; verilen teşvik ile amaçlardan sağlanan faydanın, piyasa mekanizmasında yarattığı tahribattan daha fazla olması durumunda verilen teşvik başarılı olmaktadır (Erkekoğlu, 1993:17-18).

İhracatı teşvik tedbirlerinin etkinliğiyle kastedilen; yurt içi sanayi, yatırımlar, ihracat, ödemeler bilânçosu, istihdam ve ekonomik büyüme üzerinde bu tedbirlerin ne ölçüde etkili olduğudur. Bu açıdan ele alındığında teşvik politikalarının etkilerine bakıldığı zaman teşvik politikalarının ilk etkisi, “Statik Etkilerdir”. Statik etkiler; yatırımların dağılımı, üretimin iç kaynak maliyeti, kapasite kullanımı ve stoklar üzerinde teşvik politikalarının neden olduğu etkiler olarak ifade edilmektedir. İkincisi ise, “Dinamik Etkilerdir”. Dinamik etkiler ise; teşvik politikalarının tasarruf, sermaye birikimi ve müteşebbislerin yaratıcılığı üzerinde neden olduğu etkilerdir (Cevahir, 2007:20).

İhracat teşviklerinin ihracat üzerindeki etkisi, ihracat arz eğrisi yardımıyla açıklanabilmektedir. İhracatın kârlılığı arttıkça, ülkenin elde ettiği toplam ihracat değeri de artmaktadır. Kamu ihracatı teşvik programları, toplam ihracat arz eğrisi ile ifade edilebilen

iki etki yaratacaktır. Bunlardan ilki, ihracatı daha kârlı hale getirerek ihracat arz eğrisi boyunca yukarı doğru hareket etmektir. Firma açısından avantajlı olmanın en önemli ölçüsü kârlılıktır. Kârlılıktaki artış, firma yöneticisinin ihracata olan ilgisinin de artmasına yol açacaktır. İkincisi, yönetimin uluslar arası ilgilerini artırarak (dil öğrenimini teşvik ederek, dış ülkelere ziyaretlerle, uluslar arası işletme eğitimi sağlayarak) ve ihracat için engelleri kaldırarak ihracat arz eğrisini sağa doğru kaydırmaktır. Teşvik uygulamaları sonucu ortaya çıkan ihracat artışı ise, üretimin artmasına sebep olduğundan ekonominin gelişimi üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. İhracat sektöründe üretimin azalan maliyetlerle gerçekleştirilmesi söz konusuysa, ihracatın genişlemesi üretim maliyetlerinin düşmesine sebep olmakta ve ekonomide reel gelir yükselmektedir. İhracat genişlemesi de, ülke içindeki diğer üretim kesimlerini de etkileyerek maliyet azaltıcı yeniliklerin doğmasına yol açmaktadır. Yani ihracat ile birlikte artan üretim, ekonomide dışsal ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına yol açarak maliyetlerin düşmesini ve yeni üretim metotlarının bulunmasını sağlarken; ihracatın artması, ihracat yapan sektörün üretiminde kullanılan faktörlere olan talebi artırarak faktör gelirlerinin yükselmesini sağlamaktadır (İşleker, 2010:3-4).

İhracatı teşvik politikalarının yurt içi sanayi üzerindeki etkisi koruyucu niteliktedir. Günümüzde bütün ülkeler, ihracatı teşvik için çeşitli politikalar uygulama yoluna gitmektedir. Örnek verilecek olursa bunlar arasında; vergi iadesi, düşük faizli kredi, ucuz girdi sağlanması, gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti vb. önlemler yer almaktadır. İhracatı teşvik politikaları önemli farklılıklar gösterse de bunların ortak noktası, ihracatçı bakımından dış satımın kârlılığını arttırmalarıdır. Bu düşünceden hareketle, tüm ihracatı özendirme önlemleri bir tür sübvansiyon şeklinde değerlendirilebilmektedir. İhracata çeşitli yollarla yapılan sübvansiyonlar, ihraç mallarının üretimini arttırmaktadır.

Dolayısıyla sübvansiyonlar, yurt içinde üretilen sınai malların maliyetlerinin düşürülüp, uluslar arası rekabet gücü sağlayacağı için tıpkı Gümrük Vergi'lerinde (GV) olduğu gibi yurt içi sanayi açısından koruyucu bir etkisi olacaktır (Binici, 1995:75-76).

Teşviklerin yatırım kararları üzerindeki etkisi ise oldukça büyüktür. Kâr peşinde koşan bir müteşebbis, kâr sağlayacağına inanırsa ancak o zaman yatırım kararı verecektir. Aynı durum, yatırım yapılacak bölge ve ihracatın özendirilmesi için de geçerlidir. Eğer, yatırım yapılacak bölge yatırımın kârlılığını olumlu yönde etkileyecekse müteşebbis o bölgeye yatırım yapabilecektir. Eğer, ihracat yapması durumunda daha fazla gelir sağlayabileceğini düşünürse de ihracat yapacaktır. Müteşebbis, ihracat yaparken karşılaşılabileceği engelleri ihracat teşvikleri ile giderebilir ve maliyetleri düşürürse ihracata yönelmesi söz konusu olacaktır (Önder, 2005:9).

Kısacası, ihracata yönelik bir dış ticaret stratejisi ile hem ihracatta hem de ekonomik büyümede daha yüksek bir performans gösterilmektedir. İhracat teşvik politikalarının uygulanmasını takiben ihracatın ve Gayri Safi Milli Hâsıla'nın (GSMH) daha yüksek hızlarda arttığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ihracata yönelik stratejinin; istihdam, kaynakların etkin dağılımı ve gelir bölüşümü üzerinde de olumlu etkileri olmaktadır (Cevahir, 2007:20).

Uygulanacak teşvikler, olumlu etkiler meydana getirdiği gibi olumsuz etkilerin de oluşmasına sebep olabilmektedir. Uygulanacak teşvikler sonucunda, rekabet ortamı bozulabilmekte veya teşvikler bazı kayırmalara ve istismarlara neden olabilmektedir. Bu nedenle bu noktada, uygulanan teşvik sisteminin başarısı ön plana çıkmaktadır. Uygulanan teşviklerin başarılı olması, doğru-etkin teşvik politikalarının kullanıldığının da bir göstergesidir.

I.3. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Tanımı

Günümüzde gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıda ülke, ihracatın artırılması yönünde oldukça büyük çabalar sarf etmektedir. Özellikle 1960'lardan sonra dünya ekonomisinde görülen işsizlik, dış rekabet ve teknolojik yarış, ihracatın arttırılmasının önemini daha da ön plana çıkarmış, ihracat teşvik tedbirlerinin/politikalarının uygulanmasına yol açmıştır. Az gelişmiş her ülke, kalkınma sürecinde karşılaşılabileceği döviz darboğazını gidermek amacıyla bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Ülkelerin başvurdukları bu politikaları genel olarak tanımlayacak olursak ihracatı teşvik politikaları; maliyetleri düşürerek veya gelirleri arttırarak, ihracatı kârlı kılan tüm tedbirleri içine almaktadır (Karluk, 1998:292). Genel bir ifadeyle ihracat teşvikleri, ihracatçının, ihraç edeceği malın üretim öncesinden başlanarak üretim, pazarlama ve nihai tüketiciye ulaşma sürecinde çeşitli yöntemlerle özendirilmesidir (İşleker, 2010:1-2).

Ekonomik literatürde, ihracat teşviki ve teşvik tedbirlerine/politikalarına yönelik çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Burada ihracat teşviklerini sadece dar ve geniş anlamda tanımlama yoluna gidilecektir. Buna göre ihracat teşvikleri:

- Dar anlamda, firma endüstri ya da uluslar arası açıdan ihracat faaliyetini fiili ya da potansiyel olarak teşvik eden bütün kamu politika araçlarını,
- Geniş anlamda; bazı bölgelerin, bazı sektörlerin, belirli malların veya belli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha hızlı ve daha fazla gelişmesini sağlamak amacı ile devlet tarafından açık ya da gizli olarak desteklenmesi için alınan “koruyucu” ve “özendirici” önlemlerin bütünü ifade etmektedir (Cevahir, 2007:6).

Başka bir tanımlamaya göre ihracat teşvikleri dar anlamda, ihracat sübvansiyonlarını kapsamaktadır. Geniş anlamda, ihracatçıların ihracatta karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldıracak ve satışlarını geliştirmek için dinamik bir sistem kurmalarına yardımcı olacak bütün düzenlemeleri içermektedir. Uluslararası düzenlemelerde ise; ihracatın teşviki yerine “sübvansiyon” ve “devlet yardımı” gibi ifadeler kullanılabilir. İhracata dayalı kalkınma stratejisinin bir parçası olan ihracatı teşvik ve yardım programları, ekonomik büyümeyi destekleyecek bir araç olarak ihracatta karşılaşılan hem iç hem de dış engellere hitap edecek şekilde tasarlanmıştır (İşleker, 2010:2-3).

İhracat teşviklerinin tanımlarına yer verdikten sonra ihracatı teşvik politikalarının ne olduğu üzerinde durmak gerekecektir. İhracatı teşvik politikaları, kısa dönemde ihracatın ve ihracattaki artışa bağlı olarak döviz gelirlerinin artırılmasını, uzun dönemde ise ülke kaynaklarının ihracat endüstrilerine kaymasını sağlamak amacıyla alınan önlemler bütünü olarak tanımlanabilmektedir (Cevahir, 2007:6).

Genel olarak ifade edecek olursak ihracatı teşvik politikaları; ihracat endüstrilerinin kârlılığını arttırmak suretiyle, ekonominin kıt kaynaklarını iç piyasa yerine dış pazarlara yöneltme amacına hizmet eden önlemler bütünüdür. İhracatı teşvik politikası, ihracat için üretime ağırlık veren ve üretilmiş ürünlerin ihracatını –dış satımını- kolaylaştırmak için teşvik tedbirleri uygulamasını kapsayan bir dış ekonomi politikasıdır. İhracatı teşvik politikalarıyla, toplam ihracat hacmi artırılarak ihracatın içeriğinin tarım ürünlerinden daha yüksek teknolojiyi gerektiren sanayi ürünlerine doğru bir dönüşüm sağlanmaya çalışılmaktadır. İhracatı teşvik politikaları da dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı tanımlamaya tabi tutulabilmektedir. Dar anlamda teşvik politikaları, dolaysız ve dolaylı yollardan ihracatın artırılmasıyla ilgili olan önlemleri kapsamaktadır.

Geniş anlamda teşvik politikaları ise, bunların yanında ihracatı etkileyen genel iktisat politikası tedbirlerini de içine almaktadır (Binici, 1995:89-90). Bu teşvik politikaları, bir hammadde fabrikaya gelip işlendikten sonra ürün halinde satışına ve satış sonrası hizmetlere varıncaya kadar akla gelebilecek tüm maliyet unsurlarının tamamını veya bir kısmını düşürerek ve bunun sonucunda ihracattan kazanılacak döviz gelirlerini arttırarak ihracatı kârlı kılan tüm tedbirleri içine almaktadır (Kemer, 2003:32).

İhracatı teşvik politikaları, ihracatı arttırıcı ve ihraç mallarını çeşitlendirici niteliğe sahiptir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, geleneksel ihraç mallarının yanında sanayi mallarının ihracatının arttırılarak ekonomik yapının değiştirilmesi, ihraç pazarlarının geliştirilmesi, ülkenin dünya ihracatındaki payının ve uluslararası piyasalara açılan firmaların rekabet gücünün arttırılması konusunda ihracatçıya yapılacak her türlü yardım ihracata yönelik teşvikler kapsamında yer almaktadır (Erkekoğlu, 1993:15).

İhraç edilecek ürünlerin arasında geleneksel ürünler daha fazla bir paya sahipse, bu payın sınaî ürünler lehine olacak şekilde arttırılabilmesi, bununla birlikte firmaların rekabet güçlerinin de arttırılabilmesi ihracat teşvik politikaları sayesinde mümkün olmaktadır. Ayrıca ihracatı teşvik politikaları, güçlü olan dış pazar koşullarının iç pazardaki dengeyi bozmaması için alınan tedbirler olmasından dolayı, bu bağlamda bir telafi mekanizması niteliğindedir. İhracatı geliştirebilmek amacıyla başvurulması gereken en önemli telafi mekanizması ise, çeşitli ülkelerin milli paralarının değerleri arasındaki farklılık ve değişmelerin telafisidir. Pratikte bu amaç, uygulanan gerçekçi döviz kuru politikasıyla sağlanmaktadır. Burada ihracat açısından önemli olan husus, milli paranın diğer paralara göre değerinin, hiç olmazsa fiyatlar genel seviyeleri arasındaki farklılaşmaları telafi edecek şekilde ayarlanmış olmasıdır. Yani burada amaç, ihracat

açısından bir sübvansiyon değil, uğranılan gerçek bir kaybın telafi edilmesi şeklindedir (Cevahir, 2007:8-9).

İhracat, dış piyasadaki bir pazarlama işlemi özelliği taşıdığından dolayı, yurt içinde üretilen malların yurt içinde pazarlanıp satılması işleminden daha zor ve tehlikelidir. Teşvik politikaları, işte bu riski telafi etme amacındadır. İhracatçı için riskli gibi gözükken bu işlemi kolaylaştırıp çekici hale getirerek, ihracatçılara dış piyasalara yönelme imkânı sunmaktadır. Böylelikle, iç ve dış piyasa şartları arasındaki farklar minimuma indirilerek, ihracatın getirdiği ek pazarlama yükünün telafi edilmesi sağlanmaktadır (Cevahir, 2007:9).

İhracatın telafisi niteliğini taşıyan bir diğer politika, iç ve dış risk farklarının giderilmesidir. Bu konudaki en gerçekçi mekanizma ise, ihracat sigortasıdır. İhracatta rekabet gücünü belirleyen önemli hususlardan biri ülkeler arasındaki dışsal ekonomi farklılıklarının mevcudiyetidir. Gelişmiş ülkelerde alt yapı gereksinimleri, devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu sosyal refah devletlerinde, sanayici ve ihracatçılar yatırımlara giderken alt yapı için ayrıca bir fon veya artı bir kaynak ayırmak zorunda kalmamaktadır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde, hala alt yapı sorunları vardır ve bu sorunlar ihracatın gelişmemesinde en önemli rollerden birini oynayabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde firmalar, devletin veya başka kurumların daha önce yarattığı fiziki ve beşeri alt yapıdan doğrudan para ödeyerek yararlanabilmekte ya da kişisel olanakları ile alt yapıyı kendi mali kaynaklarıyla kurmak zorunda kalabilmektedir. Bu da firmalara ek bir külfet niteliğindedir. Dolayısıyla, ihracat için üretimde bulunan sanayiciye en azından doğrudan fiziki ve beşeri alt yapı için yaptığı masrafların iade edilmesi gerekmektedir. Böylece, sanayicinin sübvansiyon edilmesi değil, uğradığı bir kaybın telafi edilmesi söz konusu olmaktadır. Teşvik politikalarının varlığının bir diğer önemi de bu masrafların telafi niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır (Binici, 1995:92-93).

İhracatta rekabet gücünü etkileyen bir diğer faktör, kompleks ve pahalı mallarda dış alıcıya finansman sağlanmasıdır. Herkes tarafından bilindiği gibi fabrika, makine, teçhizat gibi karmaşık ve oldukça pahalı olan mallarda, malın fiyat ve kalitesi kadar finansman biçimi ve kolaylığı da uluslararası rekabette oldukça büyük bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de, gelişmekte olan ülke pazarları açısından bu konu son derece önem arz etmektedir. Aslında tüm gelişmiş ülkeler, alıcıları için bu tür krediler temin eden mekanizmalar geliştirme yoluna gitmişlerdir (Cevahir, 2007:10).

Diğer bir konu, ihracat gelirlerinin tahsil edilme süresi ile ilgilidir. İhracatçı firmanın üretimi ile ihracattan sağlanan geliri tahsil etme süresi arasında çoğu kez oldukça uzun sayılabilecek bir süre geçtiği gözlenmektedir. Ayrıca, ihracat için yapılacak teslimlerin çoğu kez büyük partiler halinde yapılması zorunluluğu da söz konusudur. Bu durumlar karşısında ihracatçı, önemli bir iç finansman yüküyle karşı karşıya kalmaktadır. İhracatı teşvik politikalarının önemli bir fonksiyonu da işte tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Teşvik politikalarının oldukça önemli bir işlevi, ortaya çıkan bu ek finansman yükünün telafi edilmesidir. Burada da bir sübvansiyon değil, ihracatçının uğradığı reel bir kaybın telafisi söz konusu olmaktadır (Cevahir, 2007:10).

İhracatta sözü edilebilecek diğer bir telafi mekanizması da, uluslararası piyasalarda karşılaşılan haksız rekabet uygulamalarının yol açtığı kazanç kayıplarının ihracatçıya ödenmesidir. Bu durum özellikle, uluslararası ihaleler çerçevesinde anti-dumping uygulamasına önem verilmeyen pazarlarda ortaya çıkan bir durumdur. Sözü edilen bu durum, özellikle pazarın kaybedilmesi halinde ülke sanayicilerinin önemli zararlara uğraması ve atıl kapasite bulunması durumunda söz konusu olabilecektir (Binici, 1995:93-94).

Teşvik politikalarının telafi ediciliği ile ilgili son bir durum, iç pazar ile dış pazardaki rekabetin yoğunluk farkından kaynaklanan düşük kâr oranlarının telafi edilmesidir. Buraya kadar bahsedilen telafi mekanizmalarının tam olarak işlediği bir ortamda, iç pazar ile dış pazar arasındaki kârlılık farkının önemli ölçüde azalacağıdır. Ancak bununla birlikte, ihracat kazançlarından alınan vasıtasız vergilerin düşük tutulması ya da bir kısım ihracat kazancının vergiden muaf tutulması, rasyonel bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilmektedir (Cevahir, 2007:10).

Dış ticaret politikası açısından ihracatı teşvik politikası uygulaması, günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeleri için, gerek siyasi gerek ekonomik çevrelerce tartışılmaksızın kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

İhracatı teşvik politikası ile ihracata yönelik dış ticaret politikasını aynı anlamda ele almak mümkündür. Çünkü ihracat teşvikleri, genel bütün içerisinde iktisat politikasının alt dalı olan dış ticaret politikasının bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle, ödemeler dengesindeki bozuklukları gidermede veya ödemeler dengesinde belirlenen amaçları gerçekleştirmede kullanılan bir araçtır. Dış ödemeler bilânçosunun ana hesaplarından biri olan cari işlemler hesabının alt hesabı mal ticareti ve hizmet ticareti hesaplarındaki dengesizliği gidermede uygulanacak politika, ya mevcut ithalatı kısmak ya da mevcut olan ihracatı arttırmak şeklinde olacaktır. Bunu yaparken de, ya kur mekanizması ve engeller yolu ile ithalatı kısmak ya da teşvikler yolu ile ihracatı arttırmak gerekecektir. Ancak kur mekanizması ile yapılan müdahaleler, ülkenin makro ekonomik istikrarında sakıncalara yol açabileceği gibi uluslararası piyasalarda ülke itibarının düşmesine neden olabilir. İthalat engelleri de uluslararası anlaşmalar ve misillemelere yol açabileceği endişesiyle uygulamasından vazgeçilebilir. Bu ve bu gibi nedenlerden ötürü

uygulanacak en anlamlı politika aracı olarak geriye ihracat teşvikleri kalmaktadır (Önder, 2005:2).

İhracatı teşvik politikası, ihracat için üretilen ürünlerin dışarıya satımını kolaylaştırıcı ve teşvik edici bir politikadır. Başka bir deyişle, ihracatı teşvik politikası, ihracat için üretime ağırlık veren ve üretilmiş ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için, alınacak tedbirleri kapsayan bir dış ekonomi politikasıdır. Ancak buradan da anlaşılacağı üzere ihracatı teşvik politikası, korumacılığa dayalı ithal ikamesi politikasının bir alternatifi değil, aksine onun tamamlayıcısı ya da nihai aşamasıdır. Bu teşvik politikasıyla yerli üreticiler, daha ucuz üretim yapan yabancı üreticilere karşı korunmaktadır. Şüphesiz ihracatı teşvik politikasında, ihracat için üretim artışının sağlanması kadar üretilecek bu ürünlerin dış pazarda satış gücüne ulaşabilmesi için gerekli olan teşvik ve desteklerin verilmesi de önemli bir konudur. Bu çerçevede, sanayi ürünleri ihracatının artırılması için üretimden başlamak üzere bir ihracat stratejisinin geliştirilerek ülkenin ekonomik durumuna uygun bazı tedbirlerin alınması bir zorunluluk halini almaktadır. Bu tedbirlerin, sanayileşme başlangıcında ihraç potansiyeli olan sanayi dallarına ve ihraç mallarının pazarlanmasına öncelik verilmesi şeklinde gerçekleşmesi gerekir. Bu bağlamda, bu tedbirlerin tamamı ihracatı destekleme politikası içinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ihracatı teşvik tedbirleri/politikaları, ihracatı arttırıcı özellikler taşıyan politikalar olarak ifade edilebilmektedir (Binici, 1995:67-68).

Dolaysız anlamda dış ticaret politikası; hükümetlerin doğrudan doğruya ülkenin dış ticaret işlemlerini sınırlandırmak, özendirmek ve bu işlemlerin yapılaş şekillerini düzenlemek için almış oldukları önlemlerin oluşturduğu sistematik bir bütünü ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2001:117). Dolayısıyla ihracata yönelik dış ticaret politikası, ihracat için üretime ağırlık veren ve üretilmiş olan ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için

teşvik önlemlerini içeren bir dış ticaret politikasıdır. İhraç yönlü dış ticaret politikası, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iç üretim için kullanabilecekleri kaynaklarını ihtiyatlı bir politika ile etkili bir şekilde ihracat üretimine yönlendirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu işlev, bir yandan ya ihracatı teşvik politikaları ile ya da eksik değerlendirilmiş döviz kuru politikası ile ihracatın karlılığını arttırarak; diğer yandan da liberal bir ithalat politikasıyla, uluslar arası fiyatların yerli fiyatları terbiye etmesi ve kaynak dağılımında etkinliği arttırması suretiyle yerine getirilmektedir. İhraç yönlü politikadan; ilkel ürün ihracındaki aşırı gelişme veya dâhili toplam üretim ile karşılaştırıldığında nispi olarak ticaret, ihracat sektöründeki üretim artışı anlaşılmaktadır. Şüphesiz ihracatı teşvik politikasında, ihracat için üretim artışının sağlanması kadar bu ürünlerin dış piyasalarda satış gücüne ulaşabilmesi için gerekli olan teşvik ve destekler de önemli bir konu olmaktadır (Akt: Karluk, 1998:178;Uzandaç, 2008:31).

Ülkelerin gelişiminde önemli bir yere sahip olan, ihracatı karlı kılacak tüm tedbirleri/politikaları kapsayan ihracat teşvikleri ve ihracatı teşvik politikaları, çeşitli amaçlara ulaşmayı hedeflemektedir. Yani ihracatı teşvik politikalarının bir var oluş nedeni vardır. Bu da uğranılan veya uğranılması muhtemel görünen kayıpların, ihracatçıya yansıtılmadan ortadan kaldırılması ve ihracatın rekabet şartlarına uygun koşullar altında yürütülmesini sağlayarak, dar anlamda sanayi ürünleri ihracatını; geniş anlamda genel ihracatı arttırıp ihracatın yapısını değiştirerek, dış ödemeler dengesinin kurulmasını ve ülkenin büyüme oranının arttırılmasını sağlamaktır. Amaç gelişme ve büyümeyi sağlamaktır.

I.4. İhracat Teşvikleri ve Teşvik Politikalarının Amaçları

Uygulanan ekonomik model ne olursa olsun teşvik politikalarıyla temelde hedeflenen, ülkenin kalkınması ve buna bağlı olarak da ülkede refah düzeyinin artırılmasıdır. Bunun sağlanabilmesi için de devletler, uygulamakta oldukları teşvikler ile ülke sanayisine katkıda bulunarak korumacılık yapmakta, dolayısıyla ekonomiye müdahalede bulunmaktadır. İhracat teşviklerinin en önemli amaçları ise; pazar payının genişletilmesi, ihracat bilgisinin oluşturulması, ihracatla ilgili sınırların azaltılması ya da ortadan kaldırılması, fiili ve potansiyel ihracatçılar için çeşitli yardım türlerinin belirlenmesi şeklinde sıralanabilir (İşleker, 2010:1-2).

İhracat teşviklerinin verilmesindeki genel amaç ve esaslar, ülkelerin iç dinamiklerine ve tespit ettikleri dış ticaret hedeflerine göre değişmesiyle birlikte aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Melemen, 1995:9):

- İhracatı arttırmak,
- Ödemeler dengesini iyileştirmek,
- İstihdamı arttırmak,
- İhraç ürünlerine uluslar arası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak,
- Kapasite kullanım oranlarını arttırmak,
- İhracat pazarlarını geliştirmek/genişletmek,
- Döviz harcamalarını en aza indirmek,
- Teknolojik düzeyi arttırmaktır.

İhracatı arttırma, ihracatı teşvik tedbirinin/politikasının hedefleri ise, dört ana başlıkta toplanabilir (Binici, 1995:84-87):

1. Mala yönelik hedefler: Bu hedeflerle kastedilen, ihracatı teşvik edilecek malların (ürünlerin) seçimidir. Gelişmekte olan ülkeler bakımından, geleneksel tarım

ürünlerinin doğal şekliyle ihracatından başlayarak, üretimin gerçekleştirebildikleri sanayi ürünlerine kadar ihraç imkânının araştırılması söz konusudur.

2. Piyasa yaratmaya yönelik hedefler: İhraç edilebilecek mallara veya bunları üretme gücüne sahip olmak, ihracatı arttırmak için yeterli bir kıstas değildir. Bu gücün yanında, bu malların ihraç edileceği piyasaların da mevcut olması gerekir. Mevcut piyasaların yanında, yeni piyasaların bulunması da ihracatı genişletme hedeflerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Kalite ve pazarlamaya yönelik hedefler: Yeteri kadar mal üretme gücüne ve yeteri kadar geniş bir piyasaya sahip olunması, ihracatı arttırmayı sağlayabilmektedir. Ancak tek başına yeterli değildir. Firma eğer mal satamazsa ihracatı da arttıramaz. Dolayısıyla bu durum devamlılığı garanti edemez. İhraç mallarının, bulunan piyasaları elde tutabilmeleri için uluslar arası kalite ve standartlara, buna ilaveten bazı ülkelerde aranan özel standartlara, işaret ve paketleme-ambalajlama usullerine uyması şarttır.

4. Rekabet gücünün artırılmasına yönelik hedefler: Dışa açılmak ve ihracatı hızla arttırmak isteyen bir ekonominin, devamlı olarak ihraç mallarının maliyeti ile dünya piyasasındaki fiyatları arasındaki farkı kapatan ve ihraç mallarına fiyat yönünden rekabet gücü sağlayacak ve bunu sürdürecektir uygun bir kur politikası izlenmesi başlıca hedeflerden biri olması gerekir.

İhracatı teşvik politikalarına esas teşkil eden nedenler olarak da ifade edilen teşvik uygulamalarının amaçları şöyle de sıralanabilmektedir (İşleker, 2010:2):

- Bir ülkenin ekonomik kalkınmasının ve refahının sağlanması,
- Sınâî kalkınmanın sağlanması için yatırım ve üretimi teşvik amacıyla gerekli girdilerin elde edilen sürelerini kısaltarak, yatırım zorluklarından dolayı yatırım kararından vazgeçilmesini önlemek,

- Bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermek ve sosyoekonomik dengeyi sağlamak,
- İşsizliği önlemek ve istihdamı teşvik etmek,
- Dış ticarete imkânları arttırmayı sağlayarak ödemeler dengesini ülke lehine düzeltmek,
- İhracatçıya uygun koşullar oluşturarak ihracatlarını teşvik etmek,
- Piyasa ekonomisinin her yönden yeterli ve gerekli şartlarını oluşturmaktır.

İhracatı teşvik politikasının hedefleriyle ilgili olarak yapılan bu açıklamalarla, gelişmekte olan ülkenin ihracatını arttırarak dışa açılmasını ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlayacak önlemlerin uygulanmasıyla, gerçek manada bir ihracat ortamı yaratılmış olacaktır. Ancak, böyle bir ortam yaratıldıktan sonra ihracatı teşvik etmeyi amaçlayan araçların devreye sokulması hedeflere ulaşmada daha etkili olunmasını sağlayabilir.

I.5. İhracatı Teşvik Politikası Araçları

İhracatı teşvik politikalarının kapsadığı konular oldukça geniştir. Bu nedenle teşvik politikalarını, doğrudan teşvik politikaları ve dolaylı teşvik politikaları biçiminde bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Doğrudan teşvik politikaları; ihracatta vergi iadesi, ucuz kredi sağlanması, gümrük indirimi gibi dolaysız olarak ihracatçıya sağlanan mali destekleri kapsamaktadır. Buna karşılık dolaylı teşvik politikaları ise; ihracatçıya dış pazarlar konusunda bilgi sağlama, ihracatçının eğitimi, ihracat işlemlerinin basitleştirilmesi gibi önlemleri içermektedir. Amaçladığı hedeflere daha çabuk ulaşmak isteyen ülkeler, açık ve nakit-dolaysız teşvikleri tercih ederken; kalkınmasını tamamlamış olan ülkeler, daha çok gizli ve dolaylı teşviklere başvurmaktadır. İhracat teşviklerinin verilmesindeki en temel

esas; öncelikli sektör, mal ve ülke ekonomisinin kaynak durumudur. İhracat teşviklerinin verilmesinde bazen öncelikli bir sektör esas alınırken, bazen de ihracat teşviklerine tahsis edilen kaynakların azlığı ya da çokluğu verilme esaslarının belirlenmesini sağlamaktadır. İhracat teşviklerinin verilme esasları hedeflenen noktalara varılması ile şekil değiştirmekte, yerini başka ihracat teşviki esaslarına bırakmaktadır (Cevahir, 2007:8-12).

İhracatı teşvik tedbirleri/politikaları, ülkeden ülkeye her ülkenin ekonomik koşullarına göre büyük farklılıklar göstermesine rağmen, çeşitli ülkelerde uygulanmakta olan teşvik önlemlerini nitelikleri bakımından aşağıdaki gibi altı başlık altında toplamak mümkündür (Çolak, 2007:10-20):

1. Gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller: Bir ülkenin gümrüğünden alınan GV'leri, ithalat ve ihracat vergileri olarak sınıflandırılabilir. Söz konusu vergilerin hangi esaslara göre tahsil edileceğini gösteren cetvellere ise gümrük tarifesi denilmektedir. Gümrük tarifesi; geniş anlamda dış ekonomi politikasında, dar anlamda ise dış ticaret politikasında korumacılığın en eski ve en çok kullanılan araçlarından birisidir (Uzun, 2006:4-5). Gümrük tarifeleri, devletlerin dış ticarete müdahale için kullandığı geleneksel araçlardandır. İthal edilen ürün üzerine konulan vergi biçiminde uygulanmaktadır. Amaç, bu vergiyi koyan ülkeye gelir sağlamak ve yabancı üreticilerin rekabetinden korunmaktır. Genelde gelişmiş ülkeler, yerli üreticiyi korumak için gümrük tarifelerine başvururken; gelişmekte olan ülkeler, yerli üreticiyi korumanın yanında gelir sağlamak amacıyla da gümrük tarifelerini uygulama yoluna gitmektedir (Uzundaç, 2008:27-28). Bunun dışında, koruyucu tarifeler ve kotalar ile GV'lerinin bir uygulama biçimi olan ihracat vergilerini de bu kapsamda değerlendirilmektedir. İhracat vergileri genel olarak, ihraç edilecek ürünün satışını olumsuz yönde etkilemekte ve caydırmak için konulmaktadır. Bununla birlikte, belirli şartlar altında ihracat vergileri ihracatı büyük ölçüde azaltmayabilmektedir. Söz

konusu malın fiyatı önemli ölçüde etkilenebiliyorsa, gerçek bir tekel durumu varsa, ihracattan maksimum kazanç elde etmek için bu tip vergiler ihracatçı ülkeler açısından avantajlı bir uygulama olabilmektedir. Dünya ihracat piyasalarında önemli yeri olan ülkeler de ticaret hadlerini geliştirmek için ihracat vergileri kullanma yoluna gidebilmektedir. İhracat vergileri, dünya piyasalarında kıtlık yaratarak ihraç ürününün dünya fiyatını yükseltici yönde etki yapmaktadır. GV'lerine bakıldığı zaman bu vergiler, cari fiyatları koruyucu nitelikteki araçlar olarak değerlendirilmektedir. GV'leri, özellikle az gelişmiş ülkelerde hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. İhracat vergileri, ihraç edilebilir ürünlerin yurtiçi fiyatını düşürürken; GV'leri, ithal edilebilen ürünlerin fiyatını arttırmaktadır. Bu iki yöntem, yurtiçi üretici ve tüketiciler için ihraç edilebilir ürünlerin fiyatının ithal edilebilen ürünlerin fiyatına göre düşük olmasını sağlamaktadır. Kotalar da tıpkı GV'leri gibi cari fiyatları koruyucu nitelikteki araçlardandır. Bir dış ticaret politikası olarak gümrük tarifeleri ve ithalat miktar kısıtlamaları olarak da ifade edilen kotalar, iç piyasayı cazip kılmak ve iç üretimin teşviki amacıyla kullanılmaktadır. Ancak, uygun bir zamanlama ve seçici bir yaklaşım ile ihracatı geliştirme stratejisinde yararlı araçlar halini alabilmektedir. Birçok az gelişmiş ülkede başlangıçta korumacılık uygulamaları gözlenirken, daha sonra ihracatın özendirilmesi ve liberalleşme sağlandıktan sonra korumacılığın azaltılması yoluna gidilmiştir (Çolak, 2007:11-12). Bununla birlikte, belirli gümrük tarifelerinin yanı sıra tarife dışı engeller de dış ticarete müdahale araçları olarak geniş çapta uygulama alanı bulmuştur. Tarife dışı engeller, gümrük tarifelerinin dışında genellikle döviz çıkışına yol açan işlemleri kısıtlamak için hükümetlerin tek taraflı kararı ile konulan müdahale önlemleri olarak ifade edilmektedir (Uzundaç, 2008:28). Tarife dışı engeller, ihracat yasaklarından ithalat kotalarına ve ithal mallarının teknik standartlarına uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Cevahir, 2007:12). Birleşmiş

Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü'ne (UNCTAD) göre tarife dışı engeller, tarife ve kotalara kıyasla çok daha heterojen bir yapıya sahip olup, zaman içinde nitelik değiştirebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı, tarife dışı engeller için tek bir ölçüm ve denetleme yöntemi geliştirmek hem güç hem de zaman içinde karşılaştırılabilir, genel ve tutarlı bir tarife dışı engel endeksinin oluşturularak kullanılabilmesi mümkün olmamaktadır. UNCTAD, tarife dışı engelleri temelde üç ayrı kategoriye ayırmaktadır: doğrudan ticarete ilişkin (ithalat kotası, anti dumping önlemleri gibi), ticaret ile bağlantısı sınır kapılarındaki gümrük uygulamaları ile gerçekleşen kısıtlamalar (etiketleme, paketleme ve hijyen koşulları gibi), genel kamu politikası çerçevesinde uygulanan politikalar (yatırım kısıtlamaları, fikri mülkiyet hakları gibi) (Akt: Aydın ve diğ., 2010:48-49). Gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller kullanılarak, iç üretim arttırılıp iç piyasa canlı ve cazip hale getirilmeye çalışılmaktadır. Uygun bir zamanlama ile bu araçların ülkelerin ihracat kapasitelerini arttırma politikasında da etkili sonuçlar verdiği gözlenmektedir. İhracatta başarılı olabilmek için yerli sanayi bir süre tarife ve tarife dışı engellerle korunmakta, böylelikle ihracat için bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır (Cevahir, 2007:12).

2. Prim sistemi yoluyla sağlanan teşvikler (İhracatta prim sistemi): İhracat primleri, ihracatçıları teşvik ve himaye etmek amacıyla ihracatçılara yapılan ödeme ile verilen hak ve avantajlar olarak ifade edilmektedir. Bu sistemin esası, ihracatçılara genel anlamda devlet tarafından yapılan nakdi ödemelere dayanmaktadır (Erkekoğlu, 1993:21). Bu sistem, yerli paranın aşırı değerlendirildiği ve ithalatın GV'leri ve kotalarla çeşitli şekillerde kısıtlandığı, baskı altında tutulduğu ortamlarda -ülkelerde- uygulama alanı bulmaktadır. Bu nedenle prim sistemi, kısmi bir devalüasyon (kur ayarlaması) veya katlı kur niteliğindedir. Bir başka deyişle, bütün sektörler aynı kurun uygulanması söz konusuysen ihracat

sektörüne prim verilmesi, sadece ihracat sektörü için bir devalüasyon yapılmış gibi etki göstermekte, yani bu sektöre ek bir avantaj sağlanmış olmaktadır (Çolak, 2007:12). İhracatta prim sistemi, çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır: ihracatçıya döviz tutma yetkisinin verilmesi, ihracatçıya döviz tahsisi yapılması (özel ithal lisansları), çoklu kur uygulaması, ihracat bonoları ve sertifikaları uygulaması gibi uygulanma biçimleri bulunmaktadır (Kemer, 2003:41).

3. Mali teşvikler: Mali teşviklerin kullanımı ile, ihracat potansiyeli taşıyan malların üretiminden satışına kadar olan süreç içerisinde, çeşitli vergi vb. yüklerin ihracatçının üzerinden kaldırılmasıyla birlikte ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmaktadır (Erkekoğlu, 1993:25-26). Dış rekabet imkanı sağlamak, bu şekilde ortaya çıkan vergi yükünü hafifletmek ya da tamamen ortadan kaldırmak için antrepo ve serbest bölge uygulamaları, ihracatta vergi iadesi, vergi muafiyet ve indirimleri gibi yöntemlerin uygulanması yoluna gidilmektedir (Çolak, 2007:14-16). İhracatta vergi iadesi sisteminde, ihracatı teşvik edilmek istenen malların maliyetinde bulunan vergiler - ihraç ürünlerinin üretimi aşamasında alınan dolaylı veya doğrudan vergiler- kısmen veya tamamen ihracatçıya geri ödenmekteyken; vergi indirimi ve muafiyeti sisteminde ise, yapılan ihracat ya tamamıyla herhangi bir vergiye tabi değildir, yani muaflik söz konusudur ya da vergiye tabidir, ancak bir taahhüt karşılığında vergi yükümlülüğü ortadan kalkmaktadır (Mollasalihoğlu, 1999:3;Cevahir, 2007:15). Bu açıklamalardan yola çıkıldığında, yaygın kullanım alanına sahip ihracatı teşvik politika aracı olan Dâhilde İşleme Rejimi'ni (DİR), ihracatta vergi iadesi, vergi muafiyet ve indirimlerinin uygulanmasına yönelik olan bu teşvikler kapsamında değerlendirmek mümkündür.

4. Finansal teşvikler (İhracatta finansman kolaylıkları): İhracatta finansal teşviklerin tercih edilmesinin nedeni, ihraç mallarının üretimindeki girdilerin ucuz ve

kolaylıkla temin edilmesini sağlamaktır. Finansal teşvikler, üç başlık altında toplanabilmektedir: ihracat kredileri, ihracat kredi sigortası ve ucuz girdi temini (Erkekoğlu, 1993:30-32). Ucuz girdi temini, ihracatçıya ucuz fiyatla hammadde sağlayarak sermaye kullanımından tasarruf sağlayacağı için finansal teşvikler arasında yerini almaktadır. DİR uygulaması, çeşitli vergisel yüklerden muafiyet sağlayarak ucuz girdi teminine imkân tanıdığından finansal teşvikler kapsamında da değerlendirilebilir.

5. Devlet pazarlama yardımları: Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, tecrübesiz ve küçük boyutlu firmaların kendi imkânlarıyla dış piyasalarda pazar araştırması yapması hem çok güç hem de çok masraflı olmaktadır. Bu yüzden, ihracatçı firmaların dış piyasalara ürünlerini pazarlarken karşılaşılabilecekleri güçlükleri çözümlenmede devletin yardım etmesi gerekmektedir. Çünkü devlet, normal idari ve ekonomik faaliyetleriyle bu tür pazarlama bilgilerini daha kolay, daha süratli ve daha ucuza temin edebilmektedir (Cevahir, 2007:17). Bu nedenle devlet; dış pazarlar hakkında bilgi toplama, dış ülkelerde sergi açma, ihracat elemanı yetiştirme, ambalajlama gibi konularda pazarlama yardımını ya düşük ücretlerle büyük ölçüde destekleyerek ya da karşılıksız olarak bizzat kendisi yapmaktadır (Erkekoğlu, 1993:33).

6. Kur politikası: Devlet müdahalesi ile yönlendirilen döviz kuru politikası, önemli bir dış ticaret politikası aracı haline gelmekte olup, dış ticaretin yönlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilir. Kamu otoritesi tarafından belirlenen kur, eğer denge döviz kurunun üstünde veya altında ise aşırı veya düşük değerlenmiş olmaktadır (Erkekoğlu, 1993:34). Bu uygulama; lüks malların talebini kısma, yeni gelişen sanayileri koruma, kalkınma için gerekli maddeleri düşük fiyatla temin etme, sermaye çıkışını önleme gibi amaçlara hizmet etmeye yöneliktir. Bu kur uygulamasında devlet, ülke ekonomisi için zorunlu olan ithal girdilerin ithalatında düşük değerli döviz kuru

uygularken; ülke ekonomisi için lüks sayılan malların ithalatında ve ihrac potansiyeli yüksek olan ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için bu malların ihracatında yüksek döviz kuru uygulama yoluna gitmektedir. Ancak döviz kurunun aşırı değerlenmesi bir çok sorunu da beraberinde getirebileceği için, ülkelerde sık aralıklarla devalüasyon yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bir ülkede gerçekçi kur yerine aşırı değerlenmiş kurun bulunması söz konusuysa, devalüasyon bir teşvik aracı olarak kullanılabilir (Cevahir, 2007:14).

Dış ticaret politikasının amaçlarına ulaşmak için kullandığı çeşitli araçlar mevcuttur. Dış ticaret politikası araçları olarak ifade edilen bu araçlar, aslında ihracatın gelişimine ve teşvikine yöneliktir. İhracatın teşvikine yönelik bu araçlar, dört ana grupta yer almaktadır (Önder, 2005:5-7):

- **Gümrük tarifeleri:** En eski dış ticaret politikası aracıdır. Gümrük tarifesi uygulama fikrinin altında başlangıçta devlete gelir sağlama güdüsü yatmakla birlikte, ekonomi bilimi içindeki tartışmalarda daha çok yeni kurulan sanayilerin veya ekonominin bir bölümünün dış rekabete karşı korunması üzerinde durulduğu görülmektedir. Yani, eskiden sadece devlete gelir sağlamak için kullanılan bu koruma aracına, günümüzde aynı zamanda yerli sanayiye korumak için de başvurulmaktadır (Demir, 2003:12).

- **Tarife dışı araçlar:** Gümrük tarifelerinin serbest ticareti bozucu etkisinden ötürü hükümetlerin karar vericileri, daha az görünen ticaret engellerini geliştirmişlerdir. Bunlar, genellikle tarife dışı araçlar olarak ifade edilmektedir. Tarife dışı kısıtlamalar kavramı, gümrük tarifeleri dışında kalan dış ticarete müdahale yönündeki bütün araçları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Dış ticaret politikası araçlarında 1930'lu yıllardan sonra büyük bir çeşitlenme olmuş, meydana gelen bu değişimle ortaya çıkan araçlar, tarife dışı araçlar olarak adlandırılmıştır. Tarife dışı araçlar; ithalat kotaları, ithalat

yasakları, kambiyo kontrolü, ithalat teminatları, çoklu kur uygulamaları, fark giderici vergiler, yurt içi sübvansiyonlar, görünmez engeller, damping ve ihracat sübvansiyonlarıdır. Bunlardan ilk sekizi, ithalatı kısımaya yönelik araçlardır. Son iki araç ise, ödemeler bilânçosundaki dengesizliği ihracatı arttırarak gidermeyi amaçlayan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracat sübvansiyonları, ihracat teşviklerinden farklı olarak ihracatçıya karşılıksız olarak yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Ucuz krediler, vergi iadeleri veya muafiyetleri bu gruba girmektedir.

- **Gönüllü ihracat kısıtlamaları:** Bu kavram, bir malın ihracatının ihracatçı ülke ile ithalatçı ülke arasında yapılan ikili anlaşmalar yolu ile sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Bu kısıtlamalar, ithalatçı ülkenin piyasasını bozduğu gerekçesiyle üretici ülkelerin mal ihracını sınırlandırmaya yönelik bir tür kota uygulaması niteliğindedir (Uzandaç, 2008:28). İhracat yapılan ülkenin baskısıyla başvuru olan bu kota uygulamasına, yaygın bir şekilde tekstil sektöründe karşılaşılmaktadır. Çok-Elyafıllar Anlaşmaları (MFA) ile başvuru olan bu kısıtlamalar, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) Uruguay Müzakereleri (Turu) görüşmelerine konu olmuş ve bu uygulamaların kademeli olarak ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır (Demir, 2003:15).

- **İhracat teşvikleri:** Bu teşvikler, ülkedeki üretimin dış pazarlara satımını gerçekleştirebilmek için firmaları özendirici dolaysız devlet yardımlarını kapsamaktadır. İhracat teşvikleri, ihracatta devlet yardımları veya ihracatta devlet destekleri olarak da adlandırılmaktadır.

Daha önceden de bahsedildiği gibi ihracat teşvikleri, dış ekonomi (ticaret) politikasının (uluslararası ekonomi politikasının) araçlarından biri olarak kabul edilmekte, bu nedenle dış ticaret politikası ile ihracatı teşvik politikası aynı anlamda ele alınmaktadır.

Bu kapsamda değerlendirilen ihracatı teşvik politika araçları, bir başka sınıflandırmaya göre c grupta toplanmaktadır (Demir, 2003:12):

1. İhraç ürünlerine ucuz girdi sağlanmasına ilişkin araçlar: DİR ve Hariçte İşleme Rejimi (HİR).

DİR: İhracatçılara ihraç mallarının elde edilmesinde kullanılmak kaydıyla, dünya piyasa fiyatlarından ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın gümrük muafiyetli olarak hammadde sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir rejimdir (Seymen, 2009:2). Bu rejim, iki sisteme dayalı olarak çalışmaktadır. Bunlar; ithalatta şartlı muafiyet ve geri ödeme sistemidir. DİR'nin uygulanmasıyla ihracatçı firmalar; serbest bölge işlemleri kapsamında muafiyet ve istisnalar, bazı ithalatlarda Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası ve zel Tüketim Vergisi (ÖTV) tecil-terkini, ihracatlarda KDV ve TV iadesi, GV muafiyeti, GV iadesi, vergi, resim ve harç istisnası sağlamaktadır (Selen, 2005:189).

HİR: Serbest dolaşımdaki eşyanın daha ileri bir safhada işlenmek, tamir edilmek veya yenilenmek üzere geçici olarak gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere ihraç edilmesi ve bu işleme faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünlerin tam veya kısmi muafiyet uygulanarak serbest dolaşıma girmesidir (Seymen, 2009:16).

2. İhracatın finansmanına ilişkin araçlar: Bankalar vasıtasıyla ihracata sağlanan kısa vadeli ve düşük faizli krediler.

Bankalar vasıtasıyla ihracata sağlanan kısa vadeli ve düşük faizli krediler: İhracatçılara ve ihraç bağlantılı mal üreten imalatçılara, ihracata hazırlık döneminde finansman gereksinmelerinin karşılanması amacıyla kısa vadeli ihracat kredileri tahsis edilmesi söz konusudur. Bu krediler, Türk lirası ve döviz cinsinden, bankalar aracılığıyla veya doğrudan Eximbank (İhracat Kredi Bankası) tarafından işletmelere kullanılmaktadır (Cevahir, 2007:89). Bu krediler, ihracatçıların ihracat işlemleri

dolayısıyla ortaya çıkan kısa vadeli kredi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik 3 (üç) veya 6 (altı) ay vadeli döviz kredisi şeklindeki programlardan oluşmaktadır. Genel olarak firma limitleri, geçmiş yıl performansları da dikkate alınarak Eximbank tarafından belirlenmekte ve Güvertede Teslim (FOB) ihracat bedelinin bir yüzdesi olarak kullanılmaktadır (Demir, 2003:21). Kredi garantileri, sevk öncesi ihracat kredileri, ihracat alacaklarının sigortalanması gibi işlemler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Selen, 2005:189).

3. Pazarlama, tanıtım ve promosyon faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin araçlar: İhracata yönelik devlet yardımları.

Pazarlama, tanıtım ve promosyon faaliyetlerinin desteklenmesi, ihracata yönelik devlet yardımlarıyla sağlanmaktadır. Bu yardımlar, Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ-WTO) normlarına uygun olarak hazırlanan tebliğler çerçevesinde uygulanmaktadır. İhracata yönelik devlet yardımları; ihracatın teşvik edilmesi, ihracat pazarlarının geliştirilmesi ve dünya ihracatında ülke payının ve uluslararası piyasalara açılan işletmelerin rekabet güçlerinin artırılması açısından önem taşımaktadır (Cevahir, 2007:63). İhracata yönelik devlet yardımlarının temel amacı, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) niteliğindeki firmalar başta olmak üzere ihracatçı firmaların ihracata yönelik faaliyetlerini üretim ve pazarlama aşamalarında destekleyerek, uluslar arası pazarlarda karşılaştıkları sorunların giderilmesine yardımcı olmak ve rekabet gücü kazanmalarına imkân sağlamaktır (İşleker, 2010:34). Daha önce de bahsedildiği gibi ihracatı teşvik politikası, dış ticaret politikasıyla eş değer görülmektedir. Bu çerçevede halen sağlanan başlıca destek türleri; AR-GE yardımı, çevre yardımı, pazar araştırması yardımı, yurt dışı ofis-mağaza yardımı, yurt dışı fuar yardımı, eğitim yardımı, istihdam yardımı, patent faydalı model ve endüstriyel tasarım yardımı vb. yardımlardır (Demir, 2003:21).

Dış ticaretin desteklenmesi amacıyla devletler çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlardan biri, dış ticaretin desteklenmesi amacıyla kurulan yardım sistemidir. Dış ticaret yardım sistemi, kullanılan araçlar açısından dört ayak üzerine oturtulmaktadır. Mevcut sistemin ilk ayağını, dış ticaret ile ilgili işlemlere yönelik olarak tanınan vergisel muafiyet ve istisnalar oluşturmaktadır. Bu çerçevede bu uygulamalara, KDV ve ÖTV gibi harcama vergilerinin ihracatta iadesi, ithalatta istisnası, ihraç kaydıyla yapılan yurt içi satışlarda verginin tecil ve terkin uygulaması, geçici ve şartlı ithalatlara tanınan GV muafiyeti uygulaması örnek olarak verilebilmektedir.

Sistemin ikinci ayağını, kredi mekanizması ve kambiyo mevzuatı kapsamında sağlanan yardım unsurları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Eximbank bünyesinde ihracatçılara ve döviz kazandırıcı faaliyette bulunan kişilere verilen krediler; kısa vadeli krediler, özelliikli krediler, döviz kazandırıcı hizmet kredisi olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Eximbank sigorta programları kapsamında ise ihracatçı firmaların ihracattan doğan alacakları, ithalatçı ülke risk grubuna göre sigortalanmaktadır. Alacağın tahsil edilememesi halinde Eximbank, ihracatçının alacağını ödeyerek kendisi ithalatçıdan ihraç bedelini tahsil etme yoluna gitmektedir. Bunların yanı sıra, Eximbank destekleri kapsamında ihracatçılara mevcut ve potansiyel ihraç pazarları hakkında istihbarat desteği de verilmektedir.

Sistemin üçüncü ayağını, devlet tarafından verilen nakdi yardımlar oluşturmaktadır. Devlet, firmaların ilgili yardım kapsamına giren harcamalarının belirli bir yüzdesini üstlenme yoluna gitmektedir. Tüm nakdi devlet yardımlarının uygulanmasında nihai onay makamı ise, Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)'dir. Ancak, uygulama prosedürlerinin takibinin ve koordinasyonunun farklı kuruluşlara bırakılması söz konusudur.

Dış ticaret yardım sisteminin dördüncü ayağını ise, diğer yardımlar olarak da ifade edilebilen “regülasyonlar” oluşturmaktadır. Piyasa ekonomisi koşullarına geçişin ve adaptasyonun sağlanması amacıyla dış ticaretle bağlantılı bir dizi “yasal düzenleme” gerçekleştirilmiştir. Örneğin; dış ticaretle ilgili işlemlerde bürokratik engellerin azaltılması amacıyla, “ithalatçı ve ihracatçı belgeleri” alma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Dış ticaretin serbestleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde, GV’lerini ve eş etkili vergileri düzenleyen listelerin yeniden belirlenmesi ve armonize sistem mal tanımlamasıyla prosedürlerin azaltılması yolunda önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Yine, AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği (GB) uyarınca, gümrük mevzuatı kapsamında köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Gümrük Kanunu ve Yönetmeliği yeniden düzenlenerek, gümrük bölgesine mal giriş çıkış prosedürlerini düzenleyen rejimler yeniden ele alınmıştır. Bu kapsamda, doğrudan istihdamı artırmayı ve ihracatı desteklemeyi amaçlayan DİR de yeniden düzenlenmiştir (Selen, 2005:188-190;Odabaş, 2008:78).

Yukarıda anlatıldığı üzere, dış ticaret yardım sisteminde kullanılan araçlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Selen, 2005:189;İşleker, 2010:38-39):

1. Nakdi yardımlar: AR-GE yardımı, çevre maliyetlerinin desteklenmesi yardımı, eğitim yardımı, istihdam yardımı, patent faydalı model belgesi ve endüstriyel tasarım tescil yardımı, yurtiçi ve yurtdışı fuar ve sergilere katılım harcamaları yardımı, ihracat pazar araştırması desteği, yurtdışı ofis/mağaza açma yardımı, marka tanıtım desteği,

2. Vergi yardımları: Gelir ve kurumlar vergisi yardımları; serbest bölge işlemleri kapsamında muafiyet ve istisnalar, **harcama vergilerine ve fonlara ilişkin yardımlar;** bazı ithalatlarda KDV istisnası ve ÖTV tecil-terkini, ihracatlarda KDV ve ÖTV iadesi, **GV yardımları;** ekonomik etkili gümrük rejimlerinde GV muafiyeti, GV

iadesi, **vergi resmi harç istisnası**; döviz kazandırıcı faaliyetler kapsamında vergi, resim, harç istisnası belgesi almadan banka ve sigorta muameleleri vergisi, 492 Sayılı Harçlar Kanunu kapsamı alınan harçlar, hal rüsumları, diğer kanunlarda sayılan vergi resim ve harçlar, **vergi, resim, harç istisnası belgesi**; Dâhilde İşleme İzin Belgesi (DIİB) ve/veya vergi, resim, harç istisnası belgesi,

3. Krediler-Eximbank uygulamaları: Kredi garantileri, sevk öncesi ihracat kredileri, ihracat alacaklarının sigortalanması,

4. Regülasyonlar: Dış ticaretten sorumlu kuruluşların sağladığı bürokratik kolaylıklar, ticaret politikası önlemlerinden bağımsız ithalat ve ihracat imkânı, ekonomik etkili gümrük rejimi uygulamaları.

Dış ticaret yardım sisteminde kullanılan bu araçlara bakıldığında, nakdi yardımlarda, ihracatçıların yatırım faaliyetlerinin desteklenmesi ve teşviki amacıyla ihracatçılara doğrudan nakit desteği yapılmaktadır. Vergisel yardımlarla ise, ihracatçıların maliyetlerinin düşürülmesi suretiyle uluslararası piyasada rekabet güçlerinin artırılması sağlanmaktadır. Kredi ve Eximbank uygulamalarıyla ihracatın desteklenmesi, yatırımların teşvik edilmesi amacıyla ihracat kredilerinin artırılması amaçlanmaktadır. Regülasyonlarda ise; ihracatın gerçekleştirilmesinde önemli bir sorun olan bürokratik engellerin azaltılması, ticaret politikası önlemlerinin uygulanması ve ekonomik etkili gümrük rejimi uygulamaları ön plandadır (Baysal, 2008:17-18).

Bu sınıflandırma içerisinde DİR'ni, vergi yardımları ve regülasyonlar kapsamında değerlendirmek mümkündür. Çünkü DİR, öngörülen süre zarfında işlendikten sonra ihraç edilmek şartıyla, ihraç ürünlerinin üretiminde ihtiyaç duyulan malların ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın getirilmesine imkan sağlayan bir sistemdir (Durman ve Önder, 2007:74).

Rejim, ihraç ürünleri üretmek için gerekli olan ve dışarıdan ithal edilen girdilere vergisel muafiyet sağlamaktadır. Bunun yanında DİR; ulusal ekonomiler üzerine yapmış olduğu çok çeşitli etki ve sonuçları nedeniyle, ekonomik etkili gümrük rejimleri arasında yer almaktadır. Bu itibarla DİR, ihracat, ithalat, yurtiçi üretim ve kamu gelirleri gibi ekonominin birçok sektörü üzerinde makro ve mikro düzeyde doğrudan etkileri ve sonuçları bulunan bir sistem olma özelliğine sahiptir (Altunyaldız ve Başer, 1999:20-22).

İhracatı teşvik politika araçları içerisinde DİR ayrı bir yere sahiptir. DİR, regülasyon grubu yardım araçları içinde yer aldığından diğer yardım araçlarından ayrılmaktadır. Diğer teşvik araçları çeşitli kayırmalara, istismlara yol açarken, DİR’nde böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü DİR, diğer araçlar gibi devlet tarafından sunulan maddi kaynaklı bir imkân olmayıp, gerekli koşulları sağlayan tüm firmalara açık, genel gümrük prosedüründen istisnai düzenlemeler içeren bir mekanizma özelliği taşımaktadır (Selen, 2005:191). Bu nedenle, diğer teşvik araçlarına kısıtlama, yasaklama getirilmesine rağmen DİR her türlü ayrımcılıktan uzak bir uygulama prosedürüne sahip olduğu için DİR’ne herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Aksine, rejimin yaygın bir kullanım alanına sahip olmasını sağlamak için rejim uygulamaları serbest bırakılmıştır. İhracatı teşvik politikası araçları içerisinde yaygın bir kullanım alanına sahip olmasıyla farklı bir yapı gösteren DİR, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

II. BÖLÜM

DÂHİLDE İŞLEME REJİMİ VE REJİMİN İŞLEYİŞİ

II.1. Dâhilde İşleme Rejimi ve Dış Ticaret Teorisi

Geleneksel dış ticaret kuramları, nihai mallarda uzmanlaşmış ülkelerin aralarında yaptıkları ticareti konu edinirken; teknolojinin kuramlara dâhil edilmesi, endüstri-içi ticaret olgusu ve üretimin uluslararasılaşması yeni dış ticaret kuramlarının oluşmasına yol açmıştır. Üretimin uluslararasılaşması, üretim sürecinin her bir aşamasının farklı ülkelerde gerçekleştirilmesidir. Üretim sürecinin bu şekilde bölünmesine olanak tanıyan iletişim ve ulaşım alanında yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, işlerin küresel çapta örgütlenebilmesinin yolunu açmaktadır. Böylelikle dış ticaret, nihai malların ülkeler arasında mübadelesi olmaktan çıkıp, aynı ürüne ilişkin parçaların ticaretine dönüşmektedir. Bu ticarete ise, ürün-içi ticaret (parça ve aksam ticareti) adı verilmektedir (Yılmaz, 2010:285). Bu ticaret biçimi, üretim zincirinin dikey olarak aşamalara ayrılmasının bir sonucudur. Bu ise ülkeler arasında dikey ilişkilerin olması, başka bir deyişle ülkeler arasında bir üretim zincirinin varlığı anlamına gelmektedir (Markusen ve diğ., 1996:2;Hummels, Rapaport ve Yi, 1998:4;Hummels, Ishii ve Yi, 1999:59). Keza, bu aynı zamanda, üretimin farklı aşamalarında farklı ülkelerin uzmanlaştığı anlamına da gelmektedir ki buna “dikey uzmanlaşma” adı verilmektedir¹.

Bir ülke diğer bir ülkeden ithal ettiği malı, ara malı/girdi olarak kullanmakta ve bunun sonucunda ürettiği malı üçüncü bir ülkeye ya da girdi olarak kullandığı ürünü ithal

---

¹ Küreselleşmenin son dönemde hızlanmasına bağlı olarak gümrük duvarlarının inmesi, ulaşım ve bilişim sektörlerindeki hızlı gelişmeler sayesinde hizmet maliyetlerinin giderek azalması ve özellikle sermayenin uluslararası akışının kolaylaşması, küreselleşmenin önemli bir göstergesi olan üretimin uluslararasılaşmasını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan dikey uzmanlaşmayı açıklayan temel etkenler arasında yerini almaktadır.

ettiği ülkeye ihraç etmektedir. Bu zincir, nihai mal son noktaya ulaşmaya kadar devam etmektedir. Bu olgu “dikey uzmanlaşma”² ile ifade edilmektedir (İnanç, 2001:21). Yani, dikey uzmanlaşma ile bir malın üretiminde farklı aşamaların farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi anlatılmaktadır. Bir ülke, bir malın üretiminin bir ya da birkaç aşamasında uzmanlaşmakta; ancak söz konusu uzmanlaşma, malın üretim süreci aşamalarının hepsinde gerçekleşmemekte ve en azından malın bir bölümü uluslararası sınırdan bir kereden fazla geçmektedir. Daha net bir ifade ile dikey uzmanlaşma, ithal girdiler kullanılarak üretilen bir malın ihraç edilmesi neticesinde ortaya çıkan durum olarak tanımlanabilmektedir (Hummels, Rapaport ve Yi, 1998;Hummels, Ishii ve Yi, 1999:5). Üretim sürecinin farklı kısımlarının farklı girdileri gerektirmesi ve girdi fiyatlarının ülkelerarası farklılığı ise, dikey uzmanlaşmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin bu fiyat farklılıklarından yararlanmak üzere uyguladıkları gümrük rejimleri de –DİR ve HİR’leri gibi- dikey uzmanlaşmanın derinleşmesini sağlamaktadır.

Dikey uzmanlaşmanın gerçekleşebilmesi için üç koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir³. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Mal, birden fazla birbirine bağlı aşamada üretilmelidir. Yani bir üretim zincirinin var olması gerekir.
2. İki ya da daha fazla ülke, üretimin bir ya da birkaç aşamasında (ancak tüm aşamalarında değil) uzmanlaşmış olmalıdır.

² “dikey uzmanlaşma” ifadesi daha çok yabancı kaynaklarda yaygın bir kullanıma sahip olup, Türkçe kaynaklarda bu kavram kullanılmakla birlikte “ihracatın ithalat bağımlılığı” ve “ihracat için ithalat gereği” gibi ifadeler daha fazla yer bulmaktadır. Aslında sonuç itibarıyla, her üç terim de birbiri yerine kullanılabilir.

³ Dikey uzmanlaşma terimi, ilk olarak Balassa (1967) tarafından kullanılmıştır. Ancak Balassa’ya göre, dikey uzmanlaşmanın varlığından söz edilebilmesi için belirtilen 3 (üç) koşuldaki sadece ilk ikisinin gerçekleşmesi yeterlidir. Bkz. Akt: İnanç, Ö. (2001). *Dikey uzmanlaşmanın Türkiye’nin imalat sanayi dış ticareti üzerindeki etkileri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 22.

3. En az bir aşamada üretilen mal, uluslararası sınırlardan bir kereden fazla geçmelidir.

Bir başka şekilde, bir ülke ithal ettiği girdiyi kullanarak ürettiği malı, aynı ülkeye ya da üçüncü bir ülkeye ihraç ettiği zaman dikey uzmanlaşmanın varlığından söz edilebilmektedir. Bu açıklamalar değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılmaktadır: Birinci ve ikinci koşullar, ara malı ticaretinde de gerçekleşirken; 3. maddede belirtilen koşul, ara malı ticareti ile dikey uzmanlaşmanın birbirinden ayrılmasına neden olmaktadır. Yani denilebilir ki, ara malı ticaretinin olduğu her yerde dikey uzmanlaşmanın da olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Eğer, ithal ara malı kullanılarak üretilen mamullerin ihracatı yapılmıyorsa, dikey uzmanlaşmanın gerçekleşmesi de söz konusu olamamaktadır (İnanç, 2001:21-23).

Şekil 2.1, üç ülkeyi içeren bir dikey uzmanlaşma zincirinin örneğini göstermektedir. Ülke 1 ithalatın, ülke 2 imalatın ve ülke 3 ihracatın yapıldığı yeri göstermektedir.

A: Bir mal, iki veya daha fazla evrede üretilmektedir,

B: İki veya daha fazla ülke, malın üretimi sırasında katma-değer sağlamaktadır,

C: En az bir ülkede, üretim süreci aşamasında ithal girdi kullanılması ve elde edilen çıktının bir kısmının da ihraç edilmesi gerekmektedir (Hummels, Ishii ve Yi, 2001:77).

Birinci ülkenin ara malı üreterek ikinci ülkeye ihraç ettiği, ikinci ülkenin de ithal ettiği ara malını kendi sermayesi, işgücü ve ürettiği diğer girdilerle birleştirerek yani

bir katma-değer ekleyerek nihai malı ürettiği ve nihai malın ise üçüncü bir ülkeye ihraç edildiği bir durumda ikinci ülke için dikey uzmanlaşmanın ölçüsü⁴:

$$VS_{ki} = \frac{\text{ithal ara malı miktarı}}{\text{brüt hâsıla (gayri safi çıktı)}} \times \text{ihracat} \text{ 'tır.}$$

Burada VS dikey uzmanlaşmanın ölçüsünü, **k** ülkeyi, **i** sektör ya da malı ifade etmektedir.

$$VS = \frac{\text{ithal ara malı miktarı}}{\text{brüt hâsıla}} \times \text{ihracat} = \left(\frac{A}{D + E} \right) \times E \text{ olarak hesaplanmaktadır. Burada}$$

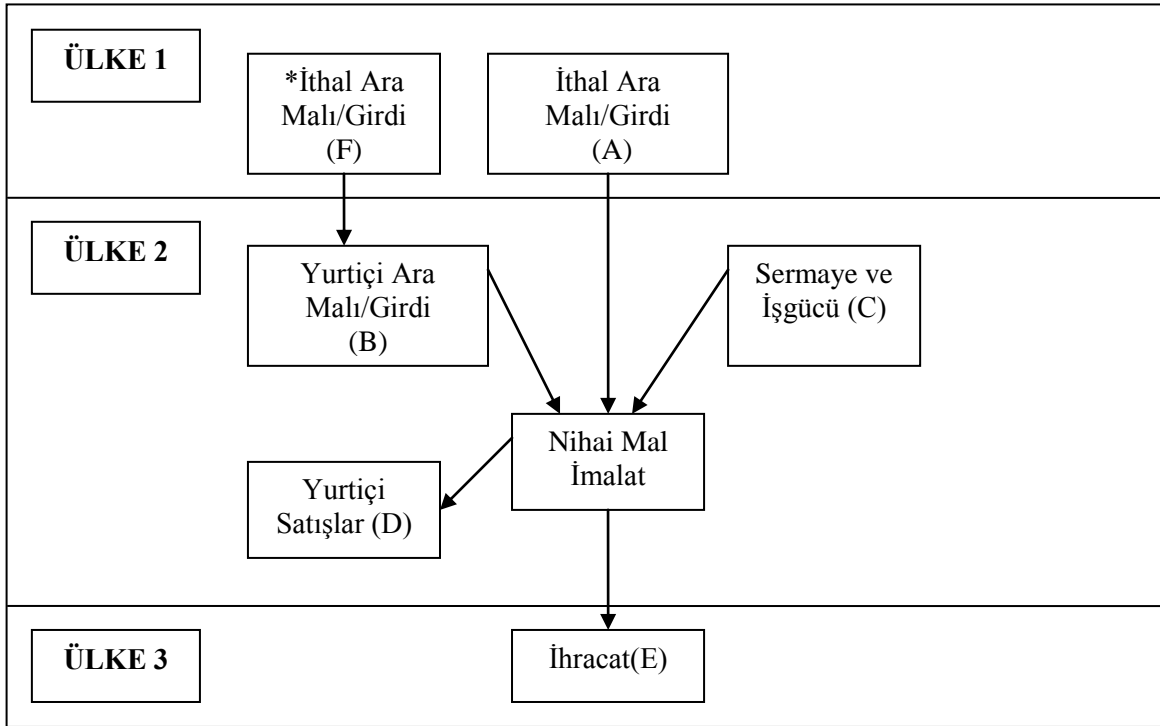
A ithal ara malı miktarını, **D** yurtiçi satışları, **E** ihracat miktarını göstermektedir. Buradan

$$VS = \frac{\text{ihracat}}{\text{brüt hâsıla}} \times \text{ithal ara malı miktarı} = \left(\frac{E}{D + E} \right) \times A \text{ 'ya ulaşılmaktadır; yani, } \frac{E}{D + E}$$

ihracatın toplam satışlara oranını vermektedir. Bu oranın ithalatla çarpımı, ihraç mamulün bünyesindeki ithalatı istenilen para birimi cinsinden göstermektedir. Dikey uzmanlaşma oranını elde etmek için ise, dikey uzmanlaşma miktarını toplam ihracata bölmek yeterli olacaktır. Basit bir ifade ile VS, ihracatın ithal ara malı/girdi içeren bölümüdür. Başka bir deyişle, ihracattaki yabancı katma değer miktarını ifade etmektedir (Hummels, Ishii ve Yi, 2001:77-79).

⁴ Toplam ihracat içindeki dikey uzmanlaşmanın ölçüsü (payı) matematiksel olarak HIY eşitliği –Hummels, Ishii, Yi- ile hesaplanmaktadır. Türkiye’de dikey uzmanlaşmanın ölçüsü, 1998 yılında %11,4 iken; 2002 yılında bu oran %15,5’tir. Geniş bilgi için Bkz. Ünal, M. (2009). *Dâhilde işleme rejimi ve imalat sanayii üzerine etkileri*. Yıllık Programlar ve Konjonktür Genel Müdürlüğü. (DPT-Uzmanlık Tezleri Yayın No:2804), ss. 55-57. 1970-1990 yılları arasında 10 (on) Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkesinin dikey uzmanlaşmadan aldıkları pay; Kanada, Danimarka ve Hollanda %30-%35 civarında dikey uzmanlaşma payına sahipken; ABD, Japonya ve Avustralya’da bu oran yaklaşık olarak %5-%10’dur. İrlanda, Kore, Tayvan ve Meksika gibi küçük ülkelerin aldıkları paya bakıldığı zaman ise; ABD, Danimarka, Hollanda gibi ülkelerin aksine, dikey uzmanlaşmada daha büyük bir pay aldığı görülmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Hummels, D., Ishii, J. ve Yi, K.M. (24 April 2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*, 54, ss. 83-85. 1995-2000 yılları arasında Avrupa’da 7 (yedi) ülkenin dikey uzmanlaşmadan aldığı pay; büyük ülkelerde (Fransa ve Almanya) ve küçük ülkelerde (Belçika ve Hollanda) sırasıyla %21 ile %42 arasında (uç noktalarda) değişmektedir. 2000 yılında bu oran İtalya ve Almanya’da %27-%28, Belçika ve Hollanda’da %47-37’dir. Geniş bilgi için Bkz. Breda, E., Cappariello R. ve Zizza, R. (2010). Vertical specialization in Europe: evidence from the import content of exports, ss. 5-7.

Şekil II.1: Dikey Uzmanlaşma

Kaynak: Hummels vd. (2001), The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade, *Journal of International Economics*, s.78.

Bir sanayide ithal ara malı kullanımı, şekil 2.1’de A ile gösterilebildiği şekilde doğrudan olabileceği gibi, B’deki gibi⁵ nihai ürünün içinde kullanılan yurt içi ara malının bünyesindeki ithal ara malından da olabilmektedir. Şekil 2.1’de gösterilen yurt içi ara malı B’nin içindeki ithal ara malında olduğu gibi dolaylı dikey uzmanlaşma bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ithal ara malı kullanımı doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olabilmektedir. Bu durumu yukarıdaki şekle dayanarak ifade etmeye çalışırsak;

$$\text{Doğrudan dikey uzmanlaşma: } \left(\frac{A}{D + E} \right) \times E,$$

⁵ Şekil 2.1’de B, yurt içi ara malının içindeki ithal ara malı kullanımını göstermektedir. Bu kavram, David Hummels, Jun Ishii, Kei-Mu Yi’nin (2001) yaptıkları çalışmada yer almamakta olup, Memduh Ünal’ın (2009) yaptığı çalışmada dikey uzmanlaşmanın iki farklı uygulamasını göstermek için kullanılmıştır. Geniş bilgi için Bkz. Ünal, ss. 49-51.

$$\text{*Dolaylı dikey uzmanlaşma: } \left(\frac{F}{(D + E) \times B} \right) \times E ,$$

şeklinde gösterilebilmektedir. Doğrudan ve dolaylı dikey uzmanlaşmanın toplamı, toplam dikey uzmanlaşmayı vermektedir⁶ (Ünal, 2009:49-50).

DİR, ihraç etmek şartıyla vergisiz ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın ithal ara girdi kullanımına izin veren bir sistemdir (Ünal, 2009:73). İthal ara girdi işlenerek mamul mal haline getirilmekte ve ihraç edilmektedir. Bu şekilde DİR kapsamında yapılan ithalat, devamında bir ihracatı zorunlu kılmaktadır. Bu ise, rejim kapsamında yapılan ihracatın ithalata bağımlılığının olması anlamına gelmektedir ki bu aynı zamanda dikey uzmanlaşmanın bir sonucudur⁷.

Sonuç olarak, DİR ile dış ticaret teorisi arasındaki ilişkinin boyutuna bakıldığında, rejimin aslında bir teorisi olmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Dikey uzmanlaşma, serbest ticaretin ve üretimin uluslararasılaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da uygulanan gümrük rejiminin örneğin; bir gümrük rejimi olarak da kabul edilen DİR'nin kolaylığı ile yaygınlık ve derinlik kazanmaktadır. DİR gibi parça ve aksam ticaretinin önündeki engelleri kaldıran uygulamalar, dikey uzmanlaşmanın gerçekleşmesine ve ülkelerin birbirlerine giderek daha çok eklemelenmesine neden olmaktadır.

⁶ DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalat verileri doğrudan dikey uzmanlaşmanın bir kısmını ve dolaylı dikey uzmanlaşmayı içermemektedir. Bu nedenlerden ötürü, DİR kapsamında gerçekleşen ithalatla doğrudan dikey uzmanlaşma değerlerinin karşılaştırılmasının daha uygun olacağı dile getirilmektedir. Bkz. Ünal, ss. 72-73.

⁷ İhracatı teşvik sisteminin önemli bir parçası olan DİR, dikey uzmanlaşmayı da içermekte, her iki kavram birbirleriyle ilintili olarak kabul edilmektedir. Bu bağdaşmayı sağlayan olgu yukarıda da belirtildiği gibi, dikey uzmanlaşmanın “ihracatın ithalat bağımlılığı” ve “ihracat için ithalat gereği” kavramlarını barındırıyor olmasıdır.

II.2. Dâhilde İşleme Rejimi: Tanım ve Uluslararası Dayanakları

Dâhilde işleme, kelime anlamı olarak bakıldığında zaman yurtiçi üretimde ithal girdilerin kullanılması olarak ifade edilmektedir. Dâhilde işleme, bu teknik anlamıyla yurtiçi üretimde ithal girdi kullanımını kapsamakla birlikte bir başka önemli unsur daha içinde barındırmaktadır. Bu unsur, ithal girdilerin ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılmasıdır. Dolayısıyla teknik anlamıyla dâhilde işleme kavramı, “ithal edilen girdinin ihraç ürünlerinin bünyesinde yer alıyor olması” koşulunu içinde barındırmaktadır. Bu tanımlamanın dışında, dâhilde işlemenin bir rejim/sistem olarak da tanımı yer almaktadır. Buna göre dâhilde işlemenin esası, ithal girdilerin ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılması ve bu durumda ithal girdiler için vergisel muafiyet sağlanmasına dayanmaktadır. Bu noktada, dâhilde işlemenin bir rejim olarak tanımının yapılması zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır. Dâhilde işleme, esas itibarıyla belli bir amaç için oluşturulmuş bir rejimdir. Rejimin bu amacı ise, ihracatı teşvik etmektir (Bıyıkçı, 2010:4-6).

DİR'nin farklı tanımları yapılsa da, bir rejim olarak dâhilde işlemenin biri iktisat politikası diğeri de gümrük rejimi olmak üzere farklı, ancak birbirini tamamlayan iki tanımından bahsedilebilmektedir.

İktisat politikası olarak DİR, ihraç ürünleri üretmek için gerekli olan ve dışarıdan ithal edilen girdilere GV'leri muafiyeti getiren bir ihracatı teşvik sistemidir (Bıyıkçı, 2010:6). İktisat politikası olarak rejimi daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse DİR; firmaların, öngörülen süre zarfında işlendikten sonra ihraç edilmek şartıyla ihraç ürünlerinin üretiminde ihtiyaç duydukları malları, ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine⁸ tabi olmaksızın getirmelerine imkan

---

⁸ Bkz. Ek-1.

sağlayan bir teşvik uygulamasıdır (Durman ve Önder, 2007:74). DİR'nin iktisat politikası olarak tanımları değerlendirildiği zaman, rejimin temel amacının ihracatçılara dünya piyasalarıyla aynı koşullarda girdi temini sağlamak olduğu söylenebilmektedir. Zira rejim, ihraç ürünlerinde kullanılmak üzere ithal edilen girdiler için GV ödenmemesini sağlayarak yabancı üreticilere karşı üretim maliyetlerinin artmasına engel olmaktadır. Böylelikle ulaşılmak istenen, ihraç ürünlerinin dünya piyasalarıyla rekabet edebilirlik seviyesinin arttırılmasıdır (Bıyıkçı, 2010:8).

Eşyanın gümrüklü kapılardan geçişine (ülke gümrük bölgesine girişi ve ülke gümrük bölgesinden çıkışı) ilişkin hususları düzenleyen ve süreçleri belirleyen bir düzenleme olması dolayısıyla DİR, bir gümrük rejimi⁹ olarak da ifade edilmektedir. Bir gümrük rejimi olarak DİR, yeniden ihraç edilmek koşuluyla serbest dolaşıma girmiş veya girmemiş her türlü işleme faaliyetine tabi tutulmasına imkân sağlayan ekonomik etkili bir gümrük rejimidir. Bu açıdan bakıldığında, yabancı ülkelere getirecekleri ürünleri kendi gümrük bölgesinde herhangi bir işleme tabi tutarak veya kendi gümrük bölgesinde serbest dolaşımda bulunan eşya¹⁰ ile işledikten sonra yine yabancı ülkelere ihraç etmek isteyen girişimciler açısından gümrük mevzuatının sunduğu en avantajlı rejim olarak DİR kabul edilmektedir¹¹ (Uzun, 2006:28).

⁹ Geçici depolama yerinde, antrepoda ya da gümrük tarafından müsaade edilen bir yerde muhafaza edilmekte olan eşyaya ilişkin olarak, öngörülen amaçlar için yapılmasına karar verilen işlem için uygulanacak olan mevzuat ve prosedürlerin tümüdür.

¹⁰ Tamamı bağlı bulunduğu gümrük bölgesinde elde edilen ve bünyesinde bağlı olduğu gümrük bölgesi dışındaki ülke veya topraklardan ithal edilen girdileri barındırmayan veya bağlı olduğu gümrük bölgesi dışındaki ülke veya topraklardan serbest dolaşıma giriş rejimi uygulamasına dâhil edilerek ithal edilen eşya, serbest dolaşımda bulunan eşyadır. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

¹¹ Bir gümrük rejimi olarak DİR, ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisinde gümrük mevzuatının ihracatçılara sunduğu en avantajlı rejim olarak kabul edilirken, bazı nedenlerden ötürü diğer ekonomik etkili gümrük rejimlerinden ayrılmaktadır. DİR'ni diğer ekonomik etkili gümrük rejimlerinden ayıran özelliklerden bazıları şunlardır:

- Antrepo rejiminde eşya, her türlü işleme faaliyetine tabi tutulamaz; eşya için sınırlı bir işleme faaliyeti öngörülmektedir. DİR'nde ise, eşyanın her türlü işleme faaliyetine tabi tutulması söz konusudur.
- Serbest dolaşıma giriş rejimi, vergilerin ödenmesini zorunlu tutarken; DİR'nin bir uygulama biçimi olan şartlı muafiyet sistemi kapsamında, rejim hükümleri ihlal edilmedikçe ve eşya serbest dolaşıma

Bunun yanında DİR, ulusal ekonomiler üzerine yapmış olduğu çok çeşitli etki ve sonuçları nedeniyle de ekonomik etkili gümrük rejimleri arasında yer almaktadır. Bu itibarla DİR; ihracat, ithalat, yurtiçi üretim ve kamu gelirleri gibi ekonominin birçok sektörü üzerinde makro ve mikro düzeyde doğrudan etkileri ve sonuçları bulunan bir sistem olma özelliğine sahiptir. Bunun nedeni, ekonomiye dolaylı ya da doğrudan olumlu etkisi olduğu, katkı sağladığı içindir (Altunyaldız ve Başer, 1999:20-22). Ekonomik etkili gümrük rejimlerinin ülke ekonomisine katkısı ise, üretimde bir genişleme veya ihracatın artırılması şeklinde olmaktadır. Nitekim bu rejimler, ülkede yerleşik firmaların global piyasa ekonomisinde rekabet edebilmelerini temin etmek amacıyla düzenlenmişlerdir. Bu durumların gerçekleştirilmesi için de bu rejimlerde, GV muafiyet hakkı tanınmaktadır. Ancak bu muafiyet mutlak bir muafiyet değil, rejim şartlarının ve amaçlarının gerçekleştirilmesi koşuluyla tanınan bir muafiyettir. Yani denilebilir ki, bu muafiyet şartlı bir muafiyettir. Bu yönüyle de DİR, “şartlı bir muafiyet düzenlemesi” olarak da ifade edilmektedir (Baysal, 2008:14).

DİR’ne ilişkin bu tanımlara bakıldığı zaman, birincisinde -rejimin iktisat politikası olarak tanımında- rejimin amaçsal ve işlevsel yönüne vurgu yapılmışken; ikincisinde -rejimin ekonomik etkili gümrük rejimi olarak tanımında- ise, rejimin işleyiş biçimine vurgu yapılmaktadır (Bıyıkçı, 2010:6).

DİR’ne ilişkin bir diğer tanımda, tıpkı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) düzenlemesinde olduğu gibi rejimin rekabet boyutuna vurgu yapılmaktadır. Bu tanıma

---

sokulmadıkça herhangi bir vergi yükümlülüğü doğmayacaktır. Buna ilaveten, serbest dolaşıma giriş rejiminde eşya, şartlı muafiyet sistemi kapsamındaki DİR’den farklı olarak ticaret politikası önlemlerine tabi olmaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Namlı, T. (2007). *Dahilde işleme rejiminin uygulama alanı ve Türkiye’de etkinliği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, ss. 10-24.

göre DİR; ihracatçılara, ihraç mallarında kullanılmak kaydıyla dünya piyasa fiyatlarından hammadde sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir teşviktir (Seymen, 2009:2).

Genel olarak ifade edilecek olunursa DİR; firmaların, öngörülen süre zarfında işlendikten sonra ihraç edilmek şartıyla, ihraç ürünlerinin üretiminde ihtiyaç duydukları ve kullanılacak olan ithali GV'ne tabi hammadde, yardımcı madde, mamul, yarı mamul, değişmemiş eşya¹², girdi, ambalaj ve işletme malzemelerinin¹³, ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın -ithalatta haksız rekabetin önlenmesi hakkında mevzuat (anti-damping ve sübvansiyon) ve ithalatta gözetim ve korunma önlemleri hakkında mevzuat (kota ve gözetim lisansları)- ithal edilmesine imkân sağlayan bir ihracatı teşvik politikası aracıdır (Durman ve Önder, 2007:74;Odabaş, 2008:78-79). Rejim, serbest dolaşımda bulunmayan ithal eşyaya ait GV'nin teminata bağlanmak suretiyle veya bu amaçla serbest dolaşıma giren eşdeğer eşyanın özel hükümler saklı kalmak kaydıyla işlem görmüş ürünler¹⁴ içinde ihraç şartını taşıyan bir prosedürdür.

AB Topluluk¹⁵ Gümrük Kodu'nda DİR; ithalat vergileri veya ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, AT Gümrük Bölgesi'nde işlem görmüş ürünler olarak yeniden ihraç edilmesi amaçlanan, serbest dolaşımda olmayan AT dışı malların, AT Gümrük Bölgesi'nden işlem görmüş ürünler şeklinde ihraç edildikleri takdirde bu ürünlerin üretiminde kullanılan serbest dolaşımdaki mallara tekabül eden GV'lerinin geri ödenmesine imkân sağlayan bir rejim olarak tanımlanmıştır (Baysal, 2008:120). Bu yönleriyle DİR; AT dışında malların telafi edici emtia olarak AT dışına ihraç edilmelerinin

¹² Değişmemiş eşya, işlem görmemiş ithal eşyasını ifade etmektedir.

¹³ İhracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan, buna karşılık ürünün bünyesinde yer almayan ve sabit tesislerin çalışabilir durumda olmasını temin eden (enerji ve yakıt hariç), yatırım malı makine ve teçhizat niteliğinde olmayan malzemeyi ifade etmektedir.

¹⁴ Bkz. Ek-1.

¹⁵ Topluluk kavramı kullanılırken kastedilen Avrupa Topluluğu (AT)'dur.

hedeflendiği durumlarda, bu malların üçüncü ülkelerden¹⁶ ithaline ve ithalat vergilerinin ödenmesinden veya ticaret politikası önlemlerinden muaf tutularak, AT içinde işlenmesine olanak tanımak suretiyle AT'na bağlı İhracatçı Sanayileri teşvik edip, olağan gümrük tarifelerinin AT İhracat Sanayileri açısından bir zorluk yaratılmamasını teminat altına alarak bunlardan tam olarak faydalanılmasına olanak tanıyan önlemler bütünüdür (Namlı, 2007:35).

Belirli koşulların sağlanması halinde, ithalatçı-ihracatçılara ticaret politikası önlemlerinden ve/veya GV'lerinden bağımsız olarak gümrük bölgesine eşya giriş çıkışı yapmalarına imkân tanıdığından dolayı, gümrük rejimlerinin birer yardım niteliğinde uygulama süreçleri içerdiğini söylemek yanlış bir kanı olmayacaktır. Bu kapsamda, ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisinde gümrük mevzuatının ihracatçılara sunduğu en avantajlı rejim olan DİR'ni, bir dış ticaret yardım unsuru -devlet yardımları- olarak da değerlendirmek mümkündür. DİR'nin devlet yardımları kapsamında değerlendirilmesi, üç unsura dayandırılabilir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Rejimin, rejimden yararlanan firmalara işletme sermayesini güçlendirme olanağı sağlamasıdır. Firmalar, yaptıkları ithalat karşılığında GV olarak devlete aktaracakları fonları işletme sermayesi olarak kullanabilmektedir,

2. Bu rejimin firmaya “fiyat rekabeti üstünlüğü” sağlamasıdır. Ödenmeyen vergilerin işletme sermayesini güçlendirmesiyle birlikte vergilerin alınmayarak maliyet unsuru olmaktan çıkarılması, dış piyasalarda firmaya fiyat rekabeti üstünlüğü elde etmesini sağlamaktadır. Bunun yanında rejimin, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ithalat imkânı sunmasıyla firmalara yurt dışından ucuz ara malı ve hammadde ithalat

---

¹⁶ Topluluk mevzuatında, DİR kapsamında ihraç edilecek olan bir malın üretimi için gerekli olan malları ithal edecek olan ülke ve topluluk üyesi ülkeler dışında kalan bütün diğer ülkeleri ifade etmektedir.

olanağı sağlaması, firma maliyetlerinin düşmesine ve firmaların rekabet avantajı yakalamasına imkân vermektedir,

3. Rejimden yararlanan firmaların, işlem hacimlerinin arttırılmasına olanak vermesidir. Rejimin ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın hammadde ve yarı mamul ithalatına izin vermesi sonucunda, özellikle ticaret politikası önlemlerine tabi eşya ithal eden firmaların daha fazla ithalat yapmalarını sağlayarak firmaların atıl kapasite kullanımını engellenmektedir. Böylece, firmaların hammadde ve ara malı yetersizliğinden kaynaklanan kapasite indirimlerinin önüne geçilmiş olmaktadır (Selen, 2005:190).

Yukarıda sıralanan bu nedenlere bağlı olarak DİR, ihracatçılara dönük olarak tesis edilen bir yardım aracı (düzenlemesi) olarak da kabul edilebilmektedir. Ancak, diğer yardım araçlarından ayrılmaktadır. Bunun nedeni, DİR'nin regülasyon grubu yardım araçları içerisinde yer almasıdır¹⁷. Bu rejim, diğer araçlar gibi devlet tarafından sunulan maddi kaynaklı bir imkân olmayıp, daha önce de belirtildiği gibi, gerekli koşulları yerine getiren, bütün firmalara açık, genel gümrük prosedüründen istisnai düzenlemeler içeren bir mekanizma niteliği taşımaktadır.

İhracata verilen teşviklerin hangi türden olabileceği uluslararası düzenlemelerle, anlaşmalarla belirlenmiştir. Teşvikler üzerine GATT'nın, "Teşvikler Kodu" adıyla uluslararası bir düzenleme bulunmaktadır. Bunun dışında, AB'nin temel mevzuatı olan "Topluluk Müktesebatı"nda teşviklerle ilgili düzenlemeler "Devlet Yardımları" adı altında yer almakta, teşvikler yerine bu kavram kullanılmaktadır. DTÖ anlaşmasında da teşvik yerine "Sübvansiyon" ifadesi kullanılmaktadır (İşleker, 2010:3-10). DİR de bir ihracatı teşvik aracı olarak devlet yardımlarıyla iç içe bir yapı gösterirken, dış ticaret yardım sisteminin sınıflandırmasında vergi yardımları ve regülasyonlar

¹⁷ DİR'nin regülasyon grubu yardım araçları kapsamında değerlendirilmesi, birinci bölümde ihracat teşvik politikası araçları kısmında Selen (2005) ve İşleker (2010)'in çalışmasındaki sınıflandırmada gösterilmektedir.

kapsamında değerlendirilmekte, bir dış ticaret yardım aracı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenlerden ötürü bir ihracatı teşvik aracı olan aynı zamanda dış ticaret yardım sisteminde yer alan DİR'yle ilgili açıklamalara geçmeden önce sübvansiyonlar ve devlet yardımları üzerinde durulacaktır.

Yardım unsuru olarak da kabul edilen DİR uygulamasının –diğer teşvik araçlarına göre ön plana çıkmasında etkili olan unsur, rejimin uluslararası dayanaklarıdır. Bu rejim uygulamasının en önemli dayanaklarından birisi, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan GATT sürecinde kabul edilen anlaşmalar ve DTÖ Kuruluş Anlaşması eki anlaşmalarıdır¹⁸. Bu anlaşmaların devlet destekleri ile ilgili kısımlarına genel olarak bakıldığında, devlet yardımlarına genel bir tanım getirilmiş ve ülkelerin uyguladığı yardım politikalarının uluslararası rekabete yapacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleri düzenleyerek dünya kaynaklarının etkin ve verimli kullanımının amaçlanmış olduğu görülecektir. Bu anlaşmaların devlet desteklerine ilişkin hükümleri incelendiğinde, şu çıkarımların yapıldığı görülmektedir:

1994 yılında imzalanan GATT'nın 16. maddesi, sübvansiyonları ve devlet desteklerini düzenlemektedir. Bu maddeye göre, gelir ve fiyat desteği uygulamaları dâhil olmak üzere, doğrudan veya dolaylı olarak bir malın bir ülkeden ihracatını arttıracak veya bir ülkeye olan ithalatını azaltacak uygulamalar “sübvansiyon” olarak ifade edilmektedir (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması [GATT], 1994:20).

---

¹⁸ GATT 1948 yılında “geçici” olarak kurulmuş bir anlaşma niteliğine sahip olmasına rağmen, 1948-1994 yılları arasında uygulanmış ve dünya ticaretinde genel kabul gören bir çerçeve oluşturmuştur. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, kurumsal bir yapıya kavuşturularak 1995 tarihi itibarıyla DTÖ'ne dönüştürülmüştür. Geniş bilgi için Bkz. Çolak, G. (2007). *İhracatın teşviki ve Türk Eximbank*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, ss. 21-26.

Müzakerelerin en kapsamlısı ve uzun süreli olan Uruguay Turu¹⁹ sonucunda 1995 yılında imzalanan DTÖ Kuruluş Anlaşması'na ek olarak Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması, sanayi ürünlerine verilen devlet yardımlarını münferit olarak düzenlemek üzere imzalanıp kabul edilmiştir. 1979 yılındaki Tokyo Turu sonucunda imzalanmasının ardından 1980 yılından bu yana yürürlükte bulunan ve Uruguay Turu Nihai Senedi ile bazı eklemeler yapılarak geliştirilmiş olan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması, sübvansiyonun tanımı ve bu tür uygulamalarda bulunan ülkelere yönelik alınabilecek tedbirler ve yapılacak işlemleri, sübvansiyonların uygulanmasına yönelik esasları ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir²⁰. Buna ek olarak da, koruma önlemlerinin ve sübvansiyonların bozucu etkilerini giderebilmek adına önceki metinlerden farklı olarak ilk kez sübvansiyonun net bir tanımının yapılması yoluna gidilmiştir. Söz konusu Anlaşma, hükümetlerin muhtelif (çeşitli) politika amaçları doğrultusunda sübvansiyon sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, doğabilecek ticaret bozucu etkileri nedeniyle sübvansiyon uygulamaları konusunda bazı kısıtlamalar da getirmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2004:14;Cevahir, 2007:27).

Anlaşma'nın sübvansiyon tanımı başlıklı 1. maddesi 1. fıkrasına göre; kamu otoritesi ya da kamuya ait bir kuruluş tarafından yapılan fon transferi, tahsil edilmeyen herhangi bir vergi yükümlülüğü, kamu tarafından sağlanan genel alt yapı dışında kalan her türlü mal ve hizmet, gelir ve fiyat desteği ya da herhangi bir menfaat ve GATT 1994'ün XVI. maddesinde tanımlanan gelir veya fiyat desteği “sübvansiyon” olarak kabul edilmektedir (Dünya Ticaret Örgütü [WTO], 1997:2;Cevahir, 2007:27;DPT, 2007:71).

¹⁹ Yardım uygulamalarının tamamen ortadan kaldırılması günümüz koşullarında henüz mümkün olmadığı için en azından, uluslararası düzeyde bir tanım ve kapsam birliğinin sağlanması amaçlanmış ve bu amaçla DTÖ bünyesinde “Uruguay Nihai Senedi” imzalanmıştır. 1995 yılında imzalanan bu Anlaşma, 1985 yılında Tokyo Görüşmelerinde belirlenmiş bulunan “Yardımlar Kodu” temelinde düzenlenmiştir. Uruguay Nihai Senedi sonucunda DTÖ kurulmuştur. Uruguay Turu, GATT'ın son müzakere turudur.

²⁰ DTÖ anlaşmanın 6, 16 ve 23.maddeleri sübvansiyonlara ilişkin genel hükümleri içermektedir.

Ancak bu madde için düşülen not bölümünde; 1994 yılında imzalanan GATT'nın XVI. maddesinin hükümlerine paralel olarak ve DTÖ Anlaşması'nın I., II. ve III. eklerinde yer alan koşullara uygun olmak kaydıyla, ihraç ürünlerinin aynı ürünlerin yerel tüketime sunulması halinde alınması gereken vergilerden muaf tutulması veya tahakkuk etmiş vergileri aşmayacak şekilde bu tür vergilerin alınmaması veya bu vergilerin iade edilmesinin sübvansiyon olarak kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Buna karşılık söz konusu Anlaşma'nın 32.8. maddesi, Anlaşma'nın ekinde yer alan bölümlerin Anlaşma'nın bütünüleyici bir parçası olduğunu hüküm altına almıştır. Ek-III'te ise; ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılan malların vergiden muaf olarak ithali ya da ithalat sırasında alınan vergilerin geri ödemesi, aynı kalite ve özelliklere sahip eşdeğer eşyanın²¹ kullanılması, ithal mallarının ithalatında gümrüklerde alınması gereken vergilerden daha yüksek bir istisna tanınmaması kaydıyla, sübvansiyon tanımının dışında bırakılmış ve anlaşmaya üye ülkelerin bu sistemi kullanmasına izin verilmiştir (Altunyaldız ve Başer, 1999:21).

Anlaşma'nın sübvansiyon tanımı başlıklı 1. maddesi 2. fıkrasına göre ise; 1. fıkrada sübvansiyon olarak tanımlanan teşvikler, destekler eğer Anlaşma'nın 2. maddesinde tanımlanan "özgüllük" kriterlerine uygun bir yapı gösteriyor ise bu desteklerin; yasaklanmış yardımlar, dava edilebilir yardımlar ve dava edilemez (yasaklanmamış) yardımlar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Bıyıkçı, 2010:77). Bu kriterler bir arada değerlendirildiğinde, yardım sisteminin sağlanan yardımların ayrımcı uygulamalara dayanıp dayanmadığına bakılarak bu üçlü sınıflandırma temeline oturtulmuş olduğu söylenebilmektedir.

---

²¹ Bkz. Ek-1.

DTÖ bünyesinde ihracatı teşvik aracı olarak kabul edilen devlet yardımları “Özgül Yardım” tanımına bağlı olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Yasaklanmış yardımlar: DTÖ Tarım Anlaşması’nda belirtilen durumlar dışında aşağıda yer alan yardımlar, Anlaşma’nın 3. maddesinde “yasaklanmış yardımlar” olarak kabul edilmektedir (Selen, 2005:186). Bu ifadeye göre yasaklanmış yardımlar:

- a) Tek başına veya birden fazla koşulla ihracat performansına bağlı olan yardımlar,
- b) Tek başına veya birden fazla koşuldan biri olarak ithal malları yerine yerli malların kullanımına bağlı olan yardımlar, şeklinde sıralanmıştır (WTO, 2009:3).

Bu iki kriter incelendiğinde, özgüllüğü sağlamayan yardım uygulamalarının yasaklanmış yardımlar kapsamında yer aldığı görülecektir. Gerek performansa bağlı yardımlar gerekse ayrımcı yardım uygulamaları kaynak dağılımını olumsuz etkilediği için bu türden yardımların yasaklanması yoluna gidilmiştir. Yasaklanmış yardım uygulamalarına örnek verilecek olursa; GATT çerçevesince istisnalar dışında miktar kısıtlamaları kullanılması, ihracata prim verilmesi, ihraç kazançlarının belirli bir kısmının yurt dışı hesaplarda tutulmasına izin verilmesi bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak GATT, dünya ticaretine getirdiği temel prensipleri bir taraftan getirdiği yasaklamalarla korurken, diğer taraftan bu temel ilkeleri bozan sınırlamalara yer vererek bunların uygulanmasına üstü kapalı olsa da izin vermektedir²² (Cevahir, 2007:25;Odabaş, 2008:76).

2. Dava edilebilir yardımlar: Uruguay Nihai Senedi, ticari hayata olumsuz etkiler meydana getiren yardım uygulamalarını “dava edilebilen yardımlar” kapsamında değerlendirmektedir. Anlaşma’nın 5. maddesinde dava edilebilen yardımları belirleyen olumsuz ticari etkiler; başka bir ülkenin yerli sanayisine zarar verilmesi, GATT 1994

²² GATT ilkeleri ve buna aykırı uygulamalar konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Cevahir, H. (2007). *Türkiye’de ihracat teşviklerinin etkinliği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 25.

çerçevesinde imtiyazlar tanınan ülkelere verilen ayrıcalıkların etkisinin ortadan kaldırılması veya bu ayrıcalıklara zarar verilmesi ve diğer üye ülkelerin menfaatlerine ciddi zarar verilmesine yönelik uygulamalar şeklinde sıralanmıştır. Tarım Sözleşmesi'nin 13. maddesi çerçevesince verilen yardımların meydana getirdiği olumsuz etkiler ise, bu madde kapsamı dışında tutulmuştur (Odabaş, 2008:76-77).

3. Dava edilemez (yasaklanmamış) yardımlar: Uruguay Nihai Senedi, genel olarak “özgüllük” kriteri dışında kalan yardım unsurlarını, uygulanmasına izin verilecek ve dava edilemeyecek yardım uygulamaları olarak ifade etmektedir. Anlaşma'nın 8. maddesine göre, özgül olsa bile aşağıda sayılan kriterleri taşıyan yardımlar serbest bırakılmıştır. Bu tür yardım uygulamaları üç grup altında toplanmıştır (Selen, 2005:187) :

a) AR-GE harcamaları: Devletlerin, firmaların kendi bünyelerinde veya yüksek eğitim ve araştırma kurumları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri AR-GE faaliyetleri için yaptıkları harcamaların bir bölümünü finanse edilebilmesine imkân tanınmıştır (Odabaş, 2008:77). Yani bu tür yardımlar; firmalar, yükseköğretim kurumları veya araştırma kuruluşları bünyesinde yapılan AR-GE faaliyetlerine dönük yardımlardır,

b) Bölgesel yardımlar: Az gelişmiş bölgeler ile yapısal güçlüklerle karşı karşıya olan bölgelerin gelişimine katkı sağlamak üzere, hem üye ülkeler hem de AB fonlarından yardım yapılabilmesine imkân tanınmaktadır (İşleker, 2010:14). Bu tür yardımlar, üye devlet dâhilinde bulunan az gelişmiş bölgelere yönelik yapılan yardımlardır,

c) Çevresel yardımlar: Devletler, firmaların mevcut tesislerinin çevresel mevzuata uygunluğunu sağlamak amacıyla girişecekleri faaliyetler sebebiyle oluşacak ilave mali yük ile ilgili olarak yardım uygulaması yapabilmektedir. Yani bu tür yardımlar,

mevcut tesislerin firmalara ilave mali yük getiren çevre mevzuatına göre adapte edilmesine yönelik yardımlardır²³ (WTO, 2009:8; Bıyıkçı, 2010:78).

AB'ne bakıldığında ise; temel mevzuat "Topluluk Müktesebatı" olarak adlandırılmakta, teşviklerle ilgili düzenlemeler ise "Devlet Yardımları" ifadesi ile bu alt başlıklardan "Rekabet" başlığı içerisinde bulunmaktadır. AB'nde iç pazarda rekabetin bozulmamasını sağlayacak bir sistemin kurulması öngörülmektedir. AB, bir taraftan esas itibari ile kurucu anlaşmasında yer alan 81-89. maddelere dayanarak devlet yardımlarını rekabeti bozdukları gerekçesi ile yasaklamakta, diğer taraftan, uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü korumak ve geliştirmek açısından bu tür uygulamalara adeta göz yummakta, uygulanmasına üstü kapalı bir şekilde de olsa izin vermektedir. Bakıldığı zaman, AB'nin rekabet politikasının DTÖ ve GATT prensipleri ile aynı doğrultuda olduğu, benzer uygulamalara izin verildiği gözlenmektedir (İşleker, 2010:10-11;DPT, 2007:72-73).

Günümüzde, devletler tarafından uluslararası pazarda rekabet gücü kazanma istekleri ya da var olan rekabet güçlerini korumak amacıyla ihracatı teşvik kapsamında yardım uygulamalarına yoğun biçimde başvurulmaktadır. Ancak bu yoğun yardım uygulamalarının; "Yatırım Çalma", "Sağlıklı Rekabet", "Komşuyu Sefalet Düşürme" gibi olumlu ve olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Rekabete dayalı yardım uygulamalarının olumsuz etkileri, kamu kaynaklarının paylaşımında ve üretim faktörlerinin etkin kullanımı durumlarında ortaya çıkmaktadır. Özellikle kamu kaynaklarından finanse edilen yardım uygulamaları, bir taraftan kaynak israfına yol açarken; diğer yandan, yardım edilen sektörlerdeki yatırımcıların girişimci karakterlerini zayıflatmaktadır. Bu nedenle yardım alan firmalar, maliyetlerini piyasa koşullarına göre

²³ Yasaklanmamış yardımlar kapsamında değerlendirilen AR-GE harcamaları, bölgesel yardımlar ve çevresel yardımlar hususunda geniş bilgi için Bkz. Odabaş, H. (2008). Dış ticaret yardımları ve dahilde işleme rejimi. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 28, ss. 77-78.

minimize etme veya yeni yatırım alanları ve teknolojileri arayıp uygulama konusunda fazla bir çaba göstermemektedir (Selen, 2005:184). Bu nedenlerden ötürü devlet yardımlarına, firmaların maliyet yapılarını piyasa dengeleri aleyhine bozduğu ve buna bağlı olarak da rekabeti olumsuz etkilediği ve bazı istismlara neden olduğu gerekçeleriyle karşı çıkmaktadır.

DTÖ platformunda, yoğun yardım uygulamalarının bu türden olumsuzluklarını gidermek ve dünya genelinde serbest piyasa ekonomisi koşullarının güçlendirilmesine yönelik olarak ortak hareket edilmesi yönünde karar alınmıştır. Yardım uygulamalarının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmadığı için hiç olmazsa, uygulamanın evrensel ilkeler temelinde yürütülmesini sağlamak adına, başta DTÖ olmak üzere değişik platformlarda çalışmalar yapılmış ve bu amaçla uluslararası düzeyde tanım ve kapsam birliğinin sağlanması amacıyla DTÖ bünyesinde “Devlet Yardımları Anlaşması” imzalanmıştır²⁴ (Namlı, 2007:102). 1995 yılında imzalanan bu Anlaşma, 1985 yılında Tokyo Görüşmeleri’nde belirlenen “Yardımlar Kodu” üzerine inşa edilmiştir. Tokyo Görüşmeleri’nde, Yardımlar Kodu’na üye ülkelerin tamamı anlaşmayı imzalamamıştır. Ancak Devlet Yardımları Anlaşması, DTÖ Kurucu Anlaşması’nın tamamlayıcı bir unsur olduğu için, kurucu anlaşmayı imzalayan tüm ülkeler dolaylı olarak ilgili anlaşmayı da tanımış olmaktadır. Anlaşma’nın yapısına bakıldığı zaman, anlaşmanın iki boyutlu olduğu görülmektedir. Bir yönüyle, devlet yardımlarının kullanımını disipline ederken; diğer

---

²⁴ Yoğun bir şekilde uygulanan ihracatın gerçekleştirilmesini müteakip yapılan direkt parasal ödeme şeklindeki ‘nakit teşvikler’ ya da diğer bir ifade ile günümüzde ‘ihracat performansına bağlı ve yasaklanmış sübvansiyonlar olarak kabul edilen teşvikler’ 1994 yılı sonunda bir daha gündeme gelmemek üzere yürürlükten kaldırılmıştır (Türkiye ile AB arasındaki GB’nin kurulmasına ilişkin Ortaklık Konseyi Kararı’nda (OKK) belirtilen yükümlülüklerimiz nedeniyle). Bunların yerine dünyadaki benzer uygulamalar esas alınarak hazırlanmış olan gerek AB, gerek DTÖ normlarına uygun yeni “İhracata Yönelik Devlet Yardımları ” programları 1 Haziran 1995’te yürürlüğe konulmuş, söz konusu yardımlar daha sonra değişen uluslararası ve ülke dinamiklerine göre değişikliklere uğrayarak mevcut şeklini almıştır. Geniş bilgi için Bkz. DPT, (2004). İhracatta devlet yardımları alt komisyonu raporu. (*Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu* Yayın No. DPT:2681), s. 2.

yönüyle de, ülkelerin verdiği yardımların olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak önlemleri düzenlemektedir (Odabaş, 2008:75-77).

Gerçekleştirilen bir ithalatta yardım unsurunun var olduğuna inanan ithalatçı üye ülkenin devlet yardımlarının olumsuz etkilerini gidermede izleyeceği yol, yardım türünün niteliğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Yasaklanmış yardımlar veya önlem gerektiren yardım uygulamalarında, ithalatçı ülkenin başvurabileceği iki yol vardır. Bunlardan ilkinde, kendisi Telafi Edici Vergi (TEV)²⁵ uygulama yoluna gidebilmektedir. İkincisinde ise, DTÖ platformunda “Anlaşmazlıkların Çözüm Mekanizması”nı işleterek devlet yardımının kullanılmasını veya uygun karşı tedbirlerin alınmasını isteyebilmektedir. Bu doğrultuda ülkeler, yardım araştırmasını yaparak, yerli sanayileri üzerinde olumsuz etkilere neden olan devlet yardımlı ithalat üzerinden TEV alma yoluna gidebilirler. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Bu da, verginin uygulanması konusunda üye ülkelerin Anlaşma’nın getirdiği sınırlamalardan bağımsız olarak hareket etme özgürlüğünün bulunmamasıdır. Dolayısıyla, yardım uygulamaları konusunda üye ülkeler, DTÖ düzenlemeleri tarafından disipline edilmektedir. Anlaşma’nın disipline edici niteliği ise, yardımlara yönelik yapılan tanımlamada kendini göstermektedir (Selen, 2005:185).

Devlet Yardımları Anlaşması’nın 1. maddesinde yardım, ‘herhangi bir üye ülke hükümeti veya kamu organı tarafından sağlanan fayda ve maddi katkılar’ olarak tanımlanmaktadır. Yine bu maddede, maddi katkıların hangi unsurlardan meydana geldiği de açık olarak sayılmaktadır. Anılan maddede sayılan kriterlerin tümü, devletler tarafından

²⁵ DİR çerçevesince, belge kapsamında üçüncü ülkelerden ithal edilen hammadde, yarı mamul ve mamulün ihracı taahhüt edilen ürünün bünyesinde kullanılarak üretilen ürünün AT’na A.TR dolaşım belgesi eşliğinde, serbest ticaret anlaşmalı ülkelere EUR-1 dolaşım sertifikası eşliğinde sevk edilmesi halinde ihraç edilen ürünün bünyesinde kullanılan girdilere tekabül eden, askıya alınmış vergiler olan GV ihraç tarihinde vergi oranı ve döviz satış kuru esas alınarak hesaplanarak gümrük idaresince tahsil edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Ödenen bu vergiye TEV denir. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

uygulanacak olan teşvik politikalarının uluslararası ticaret yoluyla dünya ölçeğinde kaynakların etkin ve verimli dağılımını ve kullanımını sağlamaya yöneliktir. Anlaşma'nın 2. maddesinde ise; "Özgül Yardım" tanımı ortaya atılmakta ve bu tanıma göre devlet yardımları; yasaklanmış yardımlar, dava edilebilir yardımlar ve yasaklanmamış yardımlar olarak üç grupta toplanmaktadır. Genel olarak "Özgül Yardım" kavramı sektörler, yerli ve yabancı firmalar, coğrafi bölgeler düzeyinde ayrımcı nitelikli teşvik uygulamalarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tanımlamada esas alınan "Özgüllük" ölçütleri ise şöyle sıralanmaktadır:

- Yardım verilmesini belirleyen yasal düzenlemelerin sübvansiyondan faydalanılmasını belirli işletmelerle sınırlandırması,
- Yardımlardan yararlanmaya, sübvansiyon almaya uygunluğun değerlendirilmesi kriterlerinin kanun, yönetmelik ve tebliğlerde açık olarak yer almaması,
- Bu ilk iki kriterin yardım uygulamasının özgül olup olmadığını belirlemede yeterli olmaması durumunda, yardımların genellikle aynı işletmeler tarafından kullanılması veya orantısız olarak büyük miktarlardaki yardımların belirli işletmelere verilmesi olarak sayılmıştır (Odabaş, 2008:76; Bıyıkçı, 2010:77).

DİR'nin bu yeni hükümlere göre hangi statüde olduğu incelenirse; DİR'ne göre uygulanan teşvik, ithalat sırasında alınması gereken vergilerin tahsil edilmemesine dayanmaktadır. Bu anlamda bu destek, Anlaşma'nın 1. maddesi 1. fıkrasında yer alan destek tanımına uygunluk göstermektedir: tahsil edilmeyen herhangi bir vergi yükümlülüğü. Ancak rejim kapsamında sağlanan bu destek, Anlaşma kriterlerine göre değerlendirildiğinde ise "özgül" sayılmamaktadır. Ayrıca, doğrudan ihracat performansına veya yurt içinde ürünlerin kullanılmasına bağlı bir teşvik de içermediğinden

dolayı, rejimin söz konusu Anlaşma gereklerine göre düzenlendiği söylenebilmektedir (Bıyıkçı, 2010:80). Buna bağlı olarak DİR ile ilgili şu çıkarsama yapılabilmektedir:

DİR'ne DTÖ'nün yardım kriterleri açısından bakıldığında DİR, ulusal ve uluslararası her türlü ayrımcılıktan uzak uygulamalar içeren bir işlem (uygulama) prosedürüne sahip olmasından dolayı, yasaklanmamış yardımlar arasında yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle DİR, her türlü ayrımcılıktan uzak uygulama prosedürüne sahip olması nedeniyle, dış ticaret yardımları sınıflandırmasında esas aldığı "özgüllük" kriterleri çerçevesinde özgül olmayan bir yardım olmasından dolayı özgüllük kriterlerine uygun bir rejim olup, DTÖ platformunda ve Anlaşma kapsamında, soruşturma ve incelemeye konu edilemeyecek bir yardım niteliğindedir. Ancak, haksız rekabeti önlemeyi amaçlayan ticaret politikası araçları açısından bakıldığı zaman, DİR'nin DTÖ düzenlemelerine tam olarak uyduğu söylenemez. Bilindiği gibi, ticaret politikası araçları kapsamında dampinge karşı önlemler, TEV'ler ve miktar kısıtlamaları yer almaktadır. Bu önlemlerin temel amacı ise; dampedli, yardımlı ve/veya aşırı ithalatın yerli sanayi üzerinde yarattığı olumsuzlukların önlenmesi ve ortaya çıkan zararın ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle, DİR'nin çalıştırılmasında bu amaca uygun hareket edilmesi gerekecektir (Selen, 2005:191).

DİR; öngörülen süre zarfında işlendikten sonra ihraç edilmek şartıyla, ihraç ürünlerinin üretiminde ihtiyaç duyulan malların, ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın getirilmesine imkân sağlayan bir sistem olduğundan, ayrıca da DTÖ ve AB ile imzalanan taahhütler nedeniyle doğrudan teşviklerin uygulanması sakıncalı olduğu için ihracatın önemli olduğu sektörlerde DİR'nin kullanılması, ihracatçı firmaların girdi maliyetlerini azaltıcı yönde etki yaratmaktadır. Girdi maliyetlerinin azalması ise, ihracatçıların uluslararası pazarda rekabet gücü kazanmasını sağlamaktadır. Bu nedenlerden ötürü de ihracatın DİR ile yapılması

büyük önem arz etmektedir (Baysal, 2008:18-19). Bu çerçevede, DTÖ Anlaşması'nın Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler bölümü ile Anlaşma'nın III numaralı ekinde belirtilen hükümlere göre, bir ülkede yerleşik firmaların DİR ya da benzer sistemler çerçevesinde ihraç ürünlerinin bünyesine giren malları, ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ithal etmesi, sonrasında da ihracat taahhüdünü yerine getirmeleri, Anlaşma kapsamında onaylanmış bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶ (Altunyaldız ve Başer, 1999:21-23).

II.3. Dâhilde İşleme Rejiminin Amacı

DİR; dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı arttırmak, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla üretiminde ithal girdi kullanılan mamullerin ihracı ile ihracat sayılan satış ve teslimlerin belirlenmesi, yönlendirilmesi ve geliştirilmesine ilişkin politikaların düzenlenmesi ve yürütülmesini kapsayan bir rejimdir (Çolak, 2007:61-62).

DİR'nin bu tanımından yola çıkıldığında, rejimin temel amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Arzova, 2006:148;Uzun, 2006:29; Seymen, 2009:4-5):

- İhracat pazarlarını geliştirmek ve genişletmek,
- İhraç ürünlerini ve ihraç pazarlarını çeşitlendirmek,

²⁶ DİR'nden yararlanılabilmesi için sağlanması zorunlu olan ekonomik kriterler, rejimin işletilmesini zor durumda bırakmış olması ve bu nedenle rejim uygulamalarından amacına uygun sonuçlar alınamaması, ayrıca üye ülkelerde farklı yaklaşımların izlenmesi neticesinde Komisyon, gerek ekonomik etkili gümrük işlemlerinden yararlanma koşullarının basitleştirilmesi, gerek üye ülkeler arasındaki farklı uygulamalara son verilerek standart bir uygulamanın sağlanması amacıyla, Gümrük Yönetmeliği'nin 501 ve 502. maddeleriyle ilgili bir taslak metin hazırlamıştır. 1998 yılında AB üye ülkelerin ve Türkiye temsilcilerinin de katılımı ile gerçekleştirilen toplantı sonucunda Bordeaux Kriterleri benimsenmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Namlı, ss. 37-39.

- Dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı arttırmak,
- Dış ticaret sektöründe faaliyet gösteren üretici firmaların veya iç piyasada faaliyet göstermekte olan, ancak yurtdışına açılarak yeni pazarlara ulaşmak isteyen üretici firmaların dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle yurtdışı rakiplerine karşı rekabet gücü elde etmelerini sağlamak,
- İhraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak,
- Üretim ve ticaret hacmini artırmak
- Katma değer yaratmak ve
- İstihdamı artırmak.

DİR'nin, yukarıda sıralanan temel amaçları dışında taşıdığı başka amaçlar da söz konusudur. Rejimin diğer amaçları ise şunlardır:

- Girdi maliyetleri düşürülerek rekabet gücünün artırılmasının sağlanması,
- İhracatçıların ihtiyaçları olan yurtiçi üretimi mümkün olmayan, az üretilen ya da yetersiz olduğu için istenilen nitelikte üretim yapılmamasına neden olan hammadde ve yarı mamullerin daha ucuza dış kaynaklardan temin edilmesine olanak tanınması,
- Yurtdışı tüketicilerin kullanmış oldukları nihai ürünlerin üretiminde belirli girdileri talep etmeleri durumunda, bu girdilerin sağlandığı ülkelerden temin edilmesi zorunluluğuna çözüm yaratıyor olması,
- Yurtiçinde ihracatçılara girdi sağlayan üreticilerin ürettiği malların, ihracat için gerekli kaliteye ve niteliklere sahip olmaması ya da zamanında teslim edilememesi durumunda, ihracatçı firmaların ihraç ürünlerinin üretiminde kullanmak için ihtiyaç duydukları hammadde, yardımcı madde, ara malı ya da girdilerin diğer ülkelerden temin edilmesine imkân tanıyor olması,

- Yurtdışı pazarlarda mevcut talebe yönelik yeni iş ve işgücü imkânları yaratıyor olması, yani istihdamı arttırması,
- Üretimin, yurtiçi tüketimin yanı sıra, uluslararası pazarlarda mevcut talebe yönelik bir boyut kazanmasıyla birlikte ölçek ekonomisi yaratması,
- Rekabeti arttırması nedeniyle yurtiçinde faaliyet gösteren firmaların kendilerini uluslararası piyasa koşullarına uyum sağlamaya zorlaması (Altunyaldız ve Başer, 1999:20).

DİR, bu amaçların yanı sıra;

- İhracatın önündeki bürokratik engellerin kaldırılmasına bağlı olarak ihracatı teşvik etmesi,
- İşlem görmüş olan malın üretiminde kullanılacak olan girdilerin temin edilmesinde, ticaret politikası önlemlerinin uygulanmaması nedeniyle ara malı ve hammadde temininde sınırlama sorunu yaşanmasını engellemesi ve buna bağlı olarak da bu eşyanın temin edilme maliyetini düşürmesi,
- İhracatçıların ihtiyaç duydukları hammadde ve ara malını ucuza temin edebilmelerine imkân tanıyarak dünyada kaynak kullanımını etkin hale getirmesi,
- Yerli firmaları, uluslararası firmalarla rekabet edebilmeleri için üretim ve kalite standartlarını arttırma yönünde teşvik etmesi gibi amaçları da içinde barındırmaktadır (Baysal, 2008:15-16).

II.4. Dâhilde İşleme Rejiminin İlke ve Esasları

DİR'nin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Bu ilkeler, aşağıda görüldüğü gibidir:

- DİR'nden yararlanabilmek için ülkemizde yerleşik imalatçı ve/veya ihracatçı²⁷ firma olunması gerekir (İşleker, 2010:35),
- İkincil işlem görmüş ürünlerin²⁸, ihracat taahhüdünde -yurtdışına ihraç edilmesi niyeti- yer alması şartı getirilmiştir. Ayrıca, bu rejim kapsamında ithal edilen ürünlerin mutlaka yurt içinde belli bir işleme tabi tutulması, işleme faaliyetlerinin mutlaka ülke içinde gerçekleşmesi ve işleme tabi tutulan eşyanın da mutlaka ihraç edilmesi gerekmektedir. Yani, bu eşya iç piyasada satılmak ve tüketilmek amacıyla kullanılamaz (Cevahir, 2007:86). Ancak, yurtiçi alım ile yapılan işleme faaliyeti²⁹ sonucunda ortaya çıkan ikincil işlem görmüş ürünlerin ihracat taahhüdü aranmamaktadır (Arzova, 2006:154). İşlem görmüş malların ihraç edilme niyeti ve şartı, esas olarak DİR'nin bir uygulama şekli olan şartlı muafiyet sisteminde aranmakta olup, diğer uygulama şekli olan geri ödeme sisteminde ithal eşya³⁰ zaten vergileri ödenmek suretiyle serbest dolaşıma girmekte ve izin sırasında sadece işlem görmüş ürünlerin ihraç edilme fırsatının olup olmadığı değerlendirilmekte, dolayısıyla şartlı muafiyet sisteminde olduğu gibi uygulanmamaktadır,
- İthal edilecek olan girdilerin ya da maddelerin ihraç edilecek olan malların üretiminde kullanıldığının tespitinin mümkün olması gerekmektedir (Uzun, 2006:34;Gürsoy, 2010:286). DİR kapsamında, hem şartlı muafiyet sisteminde hem de geri ödeme sisteminde ithal edilen eşyanın işlem görmüş ürün içinde kullanıldığı yapılacak olan kontroller sırasında tespit edilebilir olmalıdır,
- Yapılacak olan ithalatın ülke içerisindeki üreticilerin temel ekonomik çıkarlarına ciddi bir zarar vermemesi, üreticileri olumsuz etkilememesi gerekmektedir (Arzova, 2006:153;Cevahir, 2007:87). Bu şartın konulmasının sebebi ise; eğer yerli girdi

---

²⁷ Bkz. Ek-1.

²⁸ İşleme faaliyetleri sonucunda elde edilen asıl işlem görmüş ürün dışındaki üründür.

²⁹ Bkz. Ek-1.

³⁰ İşlem görmüş ürünlerin imalinde kullanılan serbest dolaşımda olmayan eşyadır. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

üreticileri ciddi pay kayıplarına maruz kalırlarsa, üretimde uzmanlaşmanın koşullarından biri olarak kabul edilen üretim artışı ve buna bağlı olarak oluşan ortalama maliyet düşüşü avantajından yararlanmaları söz konusu olamayacaktır. Buna bağlı olarak yerli girdi üreticileri, haksız rekabetle karşı karşıya kalarak dış rekabet gücünden mahrum bırakılmış olacaklardır. Bunun yanı sıra, ihracatçıların uzun vadede yerli girdi üreticilerini tercih etmesine bağlı olarak ülkenin sağlayacağı döviz tasarrufu fırsatı da kaçırılmış olacaktır (Kemer, 2003:71).

DİR'nin uygulama ve etkileri açısından öne çıkan esaslar ise aşağıda sıralanmıştır:

- İhracat yapmayı düşünen firmalar, ihraç edilmesi planlanan malların üretiminde kullanılacak olan, ihtiyaç duyulan hammadde, yardımcı madde, mamul, yarı mamul, girdi, değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemelerinin başta değişik vergisel yüklerden muaf tutulmak üzere ve devlete ihracat taahhüdünde bulunmak koşuluyla, çeşitli kolaylıklar ve teşviklerden yararlanabilmektedir (Birekul, 2008:151-152). Ancak firmaların, DİR'nin sağlayacağı bu teşviklerden yararlanabilmesi için DİİB³¹ ³² alması gerekmektedir. İzin belgesi vermeye yetkili kuruluş ise DTM'dır (Gürsoy, 2010:286; İşleker, 2010:36).

- DTM yapacağı değerlendirmeler sonucunda; ithal eşyası ve işlem görmüş ürünün asgari 8-12 (sekiz-on iki)'lik bazda Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu'nu (GTİP), adını, verimlilik oranına³³ göre belirlenen miktarını, değerini; belge süresini; Döviz

³¹ İhraç amacıyla gümrük muafiyetli ithalat ve/veya yurt içi alımlara imkân sağlayan Müsteşarlıkça (İhracat Genel Müdürlüğü) düzenlenen belgedir. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

³² Firmaların ileri ve kapsamlı işlemler için DTM'dan Dâhilde İşleme İzin Belgesi (DİİB), basit işlemler için gümrük idarelerinden Dâhilde İşleme İzni (Dİİ) almaları gerekmektedir. Bkz. Seymen, D. (2009). *Dâhilde ve hariçte işleme* rejimi. s. 9.

³³ Verimlilik oranı, belirli miktardaki ithal eşyasının işlenmesi sonucunda elde edilen işlem görmüş ürünlerin miktarı veya yüzde oranını ifade etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ek-1.

Kullanım Oranı'nı (DKO)³⁴; varsa yan sanayicisini³⁵ belirleyerek proje bazında DİİB'ni verecek veya reddedecektir. Ancak, istisnai bazı durumlarda gümrük idaresince, beyanname bazında Dâhilde İşleme İzni³⁶ (Dİİ) verilebilmektedir. İşlemlere konu eşyanın, şartlı muafiyet sistemine göre Dİİ kapsamında ithaline gümrük idarelerince müsaade edilmektedir³⁷. Gümrük idaresinin iznine bırakılan dâhilde işleme faaliyetleri, daha tali veya üst limit konulmuş işleme faaliyetleridir. Bu tür işlemler için ilgilinin belge alması yerine doğrudan gümrük idarelerine başvurması öngörülmüştür (Uzun, 2006:34-36).

- Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS), Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ), imalatçı-ihracatçılar ve sermayesinin en az %51'i imalatçıya ait olmak şartıyla ihracatçılar için DİİB düzenlenmektedir. DİİB sahibi imalatçı-ihracatçıların, belge ihraç taahhüdündeki işlem görmüş ürünün üretimini bir kısmını veya bir aşamasını, yan sanayiciye yaptırmasına izin verilebilmektedir. Ancak bu firmalarca, belge ihraç taahhüdündeki işlem görmüş ürünün üretimini tamamı yan sanayiciye yaptırılamaz³⁸(Çınar, 2000:220).

- DİİB kapsamında DKO azami %80'dir. Ancak, ikincil işlem görmüş ürün taahhüdü içeren tarım ürünleri³⁹ ihracatında bu oran, azami %100 olarak tespit edilmiştir⁴⁰.

³⁴ DİİB kapsamındaki Mal Bedeli, Sigorta ve Navlun Dahil Teslim (CIF) ithal (yurt içi yapılan alımlar hariç) tutarının FOB ihraç tutarına olan yüzde oranını göstermektedir.

³⁵ Bkz. Ek-1.

³⁶ İhraç amacıyla gümrük muafiyetli ithalata imkân sağlayan ve gümrük idaresince verilen izni ifade etmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

³⁷ Gümrük idarelerinde Dİİ, beyanname bazında verilmektedir. Gümrük idaresine sunulan beyanname, Dİİ talebi yerine geçmekte ve gümrük idaresince işlemlerin bu beyanname üzerinden yürütülmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca DİİB düzenlenmemektedir.

³⁸ Bunun yanı sıra, DTSS, SDŞ ve sermayesinin en az %51'i imalatçı firmanın hissedarlarına ait olan ihracatçı firmalar hariç olmak üzere, işlenmiş gıda ürünleri ihracı için imalatçı olmayan ihracatçı firmalar adına belge düzenlenmez. Bu kapsamdaki imalatçı firmalar ise, ihracat taahhüdünün bir bölümünün üretimini, yan sanayici olarak başka bir firmaya yaptırabilmektedir. Bkz. Çınar, H. (2000). *Örneklerle yatırım ve ihracat teşvikleri*. İstanbul: ARC Yayınları, s. 220.

³⁹ Bkz. Ek-1.

⁴⁰ DİR kapsamında DKO, ihraç ürünlerinin bünyesinde ne kadar ithal girdi kullanıldığını göstermektedir. Bu nedenle, DKO arttıkça ihraç ürünlerindeki yerli katma değer oranı da azalmaktadır. Birim ihracat için ithalat gereği, ihracatın ithalata olan bağımlılığı olarak düşünüldüğü zaman, DKO bu açıdan ihracatın ithalata olan bağımlılığını da göstermiş olmaktadır. DİİB kapsamındaki DKO'nun azami %80 olması demek, 100 (yüz)

DİİB kapsamında, ithaline izin verilecek işletme malzemesi değerinin ihracat taahhüdüne oranı ise, DKO'ları içerisinde kalmak kaydıyla %2'yi geçemez. Değişmemiş eşya için bu oran %1'dir. Bu oranların aşılması gerekmektedir⁴¹ (Çınar, 2000:220).

- DİR kapsamında yapılacak ithalat ve ihracatların, izin belgesi süresi içinde (ek süreler dâhil) ve belge şartlarına uygun olarak yapılması gerekmektedir (performansa dayalı, ilk ithalata istinaden, haklı sebep, mücbir sebep gibi ek süreler)(Gürsoy, 2010:286).

- Kanunla tanınan vergi muafiyet ve istisnaları için herhangi bir süre sınırlaması bulunmamaktadır. Ancak, her bir DİİB kapsamında üretilen ürünün cinsine göre 6 (altı), 9 (dokuz) ve 12 (on iki) ay olarak süre sınırlaması bulunmaktadır (Ünal, 2009:10). DİİB'nin/Dİİ'nin süresi, DTM'nca proje konusu malın özelliğine göre belirlenmektedir. Bu süre, sektörüne göre azami olarak 12 (on iki) aydır⁴². Ancak, Müsteşarlık (İhracat Genel Müdürlüğü) mamulün özelliklerini dikkate alarak bu süreyi kısaltabilmekte ya da haklı ve mücbir sebeplerle veya olağanüstü hallerde 3 (üç) aya kadar dilekçe ile izin alınmak suretiyle ek süre vererek uzatabilmektedir⁴³ ⁴⁴. DİİB kapsamında ilk ithalatın yapıldığı tarih esas alınmak suretiyle, DİİB süresi azami 3 (üç) ay uzatılabiliyorken; belge kapsamında hiç ithalat yapılmaması halinde, bu hüküm uygulanmamaktadır. DİİB kapsamında taahhüt edilen ihracatın en az yarısı kadar ihracat yapılırsa, 6 (altı) ayı geçmemek kaydıyla orijinal süresinin yarısı kadar ek süre

---

birimlik ihracat için 80 (seksen) birimlik ithal girdi kullanılması anlamına gelmektedir. Tarım ürünleri ihracatında DKO'nunun azami %100 olması demek, 100 (yüz) birimlik ihracat için 100 (yüz) birimlik ithal girdi kullanılması anlamına gelmektedir. Yani bu durum, ihracatın bünyesinde kullanılan hammadde, yardımcı madde vb. girdilerin tamamının ithal olması demektir.

⁴¹ DİİB kapsamındaki yurtiçi alımlar ve bedelsiz ithalatta ise DKO aranmaz.

⁴² Dİİ süresi ise; tebliğlerde yer alan işlemlere göre azami 4 (dört) ve 6 (altı) ay olarak değişmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Selen, U. (2005). Dış ticaret yardım unsuru olarak dâhilde işleme rejimi: Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, ss. 195-196.

⁴³ Firmaların mücbir sebep ile fevkalade hallerden yararlanabilmesi için en geç belge süresi sonundan itibaren 3 (üç) ay içerisinde belge aslı ve tevsik edici bilgi ve belgelerle birlikte Müsteşarlığa müracaat etmeleri gerekmektedir. Belirtilen sürede yapılmayan müracaatlar değerlendirmeye alınmaz. Bkz. Çınar, s.222.

⁴⁴ DİİB'ne mücbir sebep ile fevkalade haller nedeniyle, ilgili kamu kurumlarından alınacak belgeye istinaden belge süresi bitiminden itibaren 1 (bir) yıla kadar ek süre verilebilmektedir. Bkz. Çınar, s. 222.

verilebilmektedir (Selen, 2005:195-196;Baysal, 2008:50). Özel durumlarda (kriz ve durgunluk, savaş, doğal afet, kamu otoritelerince yükümlü firmanın faaliyetinin durdurulması, grev ve lokavt, devletçe konulan yasaklar, harp ve abluka hali, haklı sebep halleri vb.) orijinal sürenin dörtte biri kadar süre uzatımına gidilmektedir⁴⁵ (Seymen, 2009:14). Belge süreleri farklı olan ürünler için ise, DİİB'nin süresi azami 12 ay olmak üzere (proje bazında farklı süreler verilebilmektedir) ayrı DİİB'leri düzenlenmektedir. Gemi inşa, komple tesis vb. ile üretim süresi 12 (on iki) ayı aşan ürünler ve savunma sanayi alanına giren ürünlerin ihracatına yönelik düzenlenen belgelerin süresi, proje süresi kadar tespit edilebilmektedir (Şenol, 2005:3;Arzova, 2006:153;Uzun, 2006:36). Ayrıca, bu ürünlere ait belgelere proje sürecine göre ek süre verilebilmektedir. Bu firmaların, ek süre almak için Müsteşarlığa belge aslı ile birlikte müracaat etmeleri gerekmektedir⁴⁶ (Çınar, 2000:221).

- Aynı konuda ilk DİİB, kapasite raporunda kayıtlı üretim miktarının azami dörtte biri; daha sonraki DİİB'leri ise önceden kullanılan miktar, belge süresi ve açık belgelerdeki gerçekleşen ihracat dikkate alınmak suretiyle hesaplanan kapasite raporundaki kullanılabilir üretim kapasitesi miktarı ve firmanın önceki belgelerdeki performansı esas alınarak düzenlenmektedir (Selen, 2005:196; Seymen, 2009:10).

- DİİB alan firmaların, ithalat esnasında ithal ettikleri maddelerin GV, KDV ve varsa diğer vergiler ve fonlar toplamı kadar gümrük idaresine şartlı muafiyet sistemi

---

⁴⁵ Özetle;

- İlgili firma tarafından müracaat edilmesi kaydıyla, DİİB kapsamında ilk ithalatın yapıldığı tarihe kadar azami 3 (üç) ay olmak üzere DİİB'ne ek süre verilmektedir. Belge kapsamında ithalat yapılmamışsa hiçbir surette bu kapsamda ek süre verilmez.
- İlgili firma tarafından müracaat edilmesi kaydıyla, DİİB kapsamında gerçekleştirilen ihracat değerinin belge ihracat taahhüdü değerine oranının en az %25 olması halinde, DİİB'ne toplam 6 (altı) ayı geçmemek kaydıyla belge orijinal süresinin yarısı kadar ek süre verilebilmektedir.

⁴⁶ DİİB için verilen ek süreler, ortaya çıkan durumlara göre değişiklik göstermektedir. Dİİ için verilen ek süreler de benzer durumların oluşmasına bağlı olarak; ilgili gümrük idarelerince, firmanın gerekçeli talebi üzerine, izin süresinin yarısı kadar ek süre verilebilmektedir.

için teminat vermeleri; geri ödeme sistemi için de bu tutarı ödemeleri gerekmektedir (Arzova, 2006:153).

- DİİB kapsamında firmanın ihracatının, üçüncü ülkeden mal ithal ederek işledikten sonra AB üyesi ülkelere, Pan-Avrupa Menşe Kümülaşyonu'na (PAMK)⁴⁷ taraf ülkelere, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkelerine yapılması gerekmektedir. Ancak ihracatın AT üyesi, Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış veya PAMK'na taraf ve anlaşmada "geri ödeme veya muafiyet yasağı" bulunan ülkelere yapılması halinde, ihracat esnasında gümrüğe TEV ödenmesi –TEV tahsil edilmesi- gerekir (Uzun, 2006:41). İşlenmiş ürünün üretiminde, DİR'ne göre ithal edilmiş üçüncü ülke menşeli ithal ürünlerinin kullanılmış olması durumunda, TEV tahsil edilmeden bu ülkelere ihracat yapılması söz konusu olmamaktadır (İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi [İGEME], 2006:130).

- DİİB alan firmalar, belgede ithali öngörülen maddeleri her türlü vergi, resim ve harçtan muaf olarak ihraç edilmek üzere ithal ederek belgede kayıtlı süre zarfında işlemek ve elde edilen eşyanın ihracatını gerçekleştirmek⁴⁸ zorundadırlar. Firmalar ihracat taahhüdünün %2'si oranında işletme malzemesi ithali yapabilmektedir (İşleker, 2010:36).

- DİİB kapsamında, mal ithal eden firmaların ithal ettikleri malları işlenmiş olarak belge süresi içerisinde ihraç etmesi zorunludur. Dâhilde işleme kaydıyla ithal edilen ve süresi içinde ihracı gerçekleşmeyen eşyanın daha önce alınmayan vergileri, gecikme zammı ve vergilerin 2 (iki) katı kadar para cezası ile birlikte tahsil edilmektedir⁴⁹ (İGEME, 2006:130;Birekul, 2008:153).

---

⁴⁷ Bkz. Ek-1.

⁴⁸ Bkz. Ek-1.

⁴⁹ Şartlı muafiyet sistemi kapsamında ithal edilen ancak belge/izin süresi içerisinde işlem görmüş ürün olarak belge/izin şartlarına uygun şekilde ülke gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere (belge/izin süresi bitiminden itibaren 3 (üç) ay içerisinde serbest bölgelerden başka bir ülkeye satışının yapılmaması halinde) ihracatı gerçekleştirilemeyen ithal eşyasına ilişkin alınmayan verginin tahsil edilmesi söz konusudur. Geri

- DİİB alan ihracatçılar ve/veya imalatçı ihracatçılar, ihracını taahhüt ettikleri malların ihracatını bizzat kendileri yapabilecekleri gibi, Müsteşarlık'tan izin almadan başka bir ihracatçı aracılığı ile de gerçekleştirebilmektedir. Bu tür ihracatta gümrük idarelerince aracı ihracatçı, belge sahibi ve yan sanayici firmaların unvanları ile DİİB'nin tarih ve sayısı gümrük beyannamelerine kaydedilmektedir (Çınar, 2000:223). Aracı ihracatçı ile yapılan ihracatın⁵⁰ DİİB kapsamında değerlendirilmesi için, belge sahibi firmadan tedarik edildiği ve belge ihracat taahhüdünde yer aldığı şekliyle ihracının gerçekleştirilmesi gerekir.

- DİİB kapsamında yer alan eşyanın ithalatı ise, bizzat belge sahibi firma tarafından yapılabileceği gibi, Borçlar Kanunu'nun doğrudan ya da dolaylı temsil hükümlerine göre tayin edilmiş olmak kaydıyla, temsilci aracılığıyla⁵¹ da yapılabilmektedir. Bu tür ithalatta gümrük idarelerince, belge süresi içerisinde belirtilen miktar ve değeri geçmemek kaydıyla ithalatın yapılmasına izin verilmekte ve belge sahibinin unvanı ile DİİB'nin tarih ve sayısı gümrük beyannamelerine kaydedilmektedir (Arzova, 2006:169).

- DİR'nde ve belge/izinde belirtilen esas ve şartlara uygun olmayan durumlar ortaya çıkabilmektedir. DİR'nde rejim ihlali, birkaç şekilde kendini gösterebilmektedir. Bu rejim ihlali, eşyanın rejime girişinde söz konusu olabileceği gibi, rejime girdikten sonra da

---

ödeme sistemi kapsamında ithal edilen ancak belge/izin süresi içerisinde işlem görmüş ürün olarak belge/izin şartlarına uygun şekilde ülke gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere (belge/izin süresi bitiminden itibaren 3 (üç) ay içerisinde serbest bölgelerden başka bir ülkeye satışının yapılmaması durumunda) ihracatın yapılmaması halinde, bu ithal eşyasına ilişkin alınan vergi iade edilmez. Bkz. Bıyıkçı, C. (2010). *Bir teşvik rejimi olarak dahilde işleme rejiminin ülke ihracatı ve ülke kalkınması üzerindeki etkileri: gelişimsel ve ekonomi-politik bir analiz*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 48.

⁵⁰ DİİB taahhüt edilen ihracatı, belge/izin sahibi firmadan tedarik ettiği şekliyle gerçekleştiren belge/izin sahibi olmayan firmadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ek-1.

⁵¹ DİİB/Dİİ kapsamında eşyanın ithalatı, belge/izin sahibi firma tarafından yapılabileceği gibi temsilci aracılığıyla da yapılabilmektedir. DİİB kapsamındaki eşyanın ithalatı, ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince (İBGS) izin alınmak ve Borçlar Kanunu'nun doğrudan ya da dolaylı temsil hükümlerine göre tayin edilmek kaydıyla, temsilci aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ek-1.

olabilmektedir. Eşyanın rejime girerken ihlali, yanlış beyan şeklinde kendini gösterebilmektedir. Beyanda tarife uygulamasını etkileyen cins, tür ve niteliklerinde bir aykırılık tespit edilirse, vergi farkının %5'i geçip geçmediği önemli olmaksızın vergi farkının 3 (üç) katı ceza uygulanmaktadır⁵². Eşyanın rejime konu olmasından sonra rejim ihlali ise, verilen süre içinde eşyanın yurtdışı edilmemesi, satılması veya başkasına devredilmesi gibi şekillerde kendini gösterebilmektedir. Gümrük Kanunu bu durumu yaptırıma bağlamıştır. DİR'nde rejim ihlali durumunda, eşyaya ilişkin GV'lerinin tahsil edileceği; ayrıca vergilerin 3 (üç) katı para cezası alınacağı hükme bağlanmıştır. Dâhilde İşleme tedbirlerini/politikalarını, DİR ve belgede belirtilen esas ve şartlara uygun olarak yerine getirmeyenlerden;

a) Belge kapsamında, DKO'nun %80'i aşması halinde bu oranı aşan kısma tekabül eden ithalatla ilgili alınmayan vergi,

b) Belge kapsamında, ithal edilen işletme malzemesinin CIF ithal tutarının, gerçekleşen FOB ihraç tutarının %2'sinden fazla olması halinde bu oranı aşan kısma tekabül eden ithalatla ilgili alınmayan vergi,

c) Belge/izin kapsamında, ithal edilen değişmemiş eşyanın CIF ithal tutarının, gerçekleşen FOB ihraç tutarının %1'inden fazla olması halinde, bu oranı aşan kısma tekabül eden ithalatla ilgili alınmayan vergi,

d) DİİB'nin iptal edilmesi halinde, belge kapsamında alınmayan vergi,

e) DİİB'nin/Dİİ'nin resen kapatılması halinde, belge/izin kapsamında varsa alınmayan vergi,

f) Belge kapsamında ihraç edilen mamul bünyesinde kullanılmadığı tespit edilen ithalata,

---

⁵² Satış birimine göre miktar itibarıyla bir farklılık tespit edilirse, yaptırım için vergi farkının %5'i geçip geçmediğine bakmak gerekecektir. %5'i geçmiyorsa vergi farkının bir katı, geçmesi halinde ise 3 (üç) katı para cezası alınacaktır. Bkz. Çınar, s. 231.

g) Belge üzerinde kayıtlı olan ithalat miktarını aşan kısma,

h) İthalat esnasında tahsil edilmeyen vergilerin, fonların ve diğer muafiyetlerin gecikme zammı ile birlikte tahsil edilmesi gerekmektedir.

Söz konusu müeyyideler, İhracatçı Birlikleri'nin ilgili mercilere gönderdiği taahhüt kapatma yazısında belirtilmektedir (Şenol, 2005:5;Uzun, 2006:42-44;Baysal, 2008:84-85).

- DİİB, ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekterliği'nden (İBGS) izin alınması kaydıyla, DİİB sahibi firma tarafından kapatılabileceği gibi başka bir ihracatçı firma ile de kapatılabilmektedir. DİİB kapsamında ithalat ve sonrasında ihracat yapan firmalar, belge süresi sonundan itibaren en geç 3 (üç) ay içerisinde gereken bilgi ve belgelerle birlikte, belge ihracat taahhüdünü kapatmak için ilgili İBGS'ne giderek müracaatta bulunmaları gerekir⁵³. DİİB'nde belirtilen süre içerisinde kapatma müracaatında bulunmayan DİİB sahibi firmaların, DİİB süresi sonundan itibaren 3 (üç) ayın bitimine kadar ihracat taahhüdünü kapatma müracaatında bulunmaları beklenmektedir⁵⁴. Bu konuda, ayrıca herhangi bir yazı ile uyarı yapılmamaktadır. Belirtilen süre içerisinde kapatma müracaatında bulunmayan firmalar adına düzenlenen DİİB taahhüt hesabının, ilgili İBGS'nce yaptırım uygulanarak resen kapatılması söz konusudur. Resen kapatma işlemi, ilgili mercilere ve ilgili vergi dairesine de bildirilmektedir (Birekul, 2008:153;Ünal, 2009:11;Gürsoy, 2010:293).

- Yapılan kapatma müracaatı geri alınamaz. Belirtilen süre içerisinde kapatma müracaatında bulunmayan firmalara, 10 (on) iş günü içerisinde İBGS'nce 30 (otuz) gün

---

⁵³ Dİİ ihracat taahhütleri ise; izin şartlarına göre ithal edilen eşyanın girişe ilişkin gümrük beyannamesi tarih ve sayısının, çıkışa ilişkin gümrük beyannamesi üzerine kaydedilmesi suretiyle ihraç edildiğinin tespiti kaydıyla ilgili gümrük idarelerince kapatılmaktadır. Dİİ ihracat taahhüdünü kapatmak için en geç izin süresi sonundan itibaren 1 (bir) ay içerisinde, gerekli bilgi ve belgelerle birlikte ilgili gümrük idaresine müracaat etmeleri gerekmektedir. İhracat taahhütleri kapatılan Dİİ'leri, üçer aylık dönemler itibarıyla Müsteşarlığa da bildirilmektedir.

⁵⁴ DİİB/Dİİ ihracat taahhüdünün kapatılmasına ilişkin yapılan müracaatta, eksik bilgi ve belge gönderildiğinin tespiti halinde ise bu eksiklik 1 (bir) ay içerisinde tamamlanmak üzere ilgili İBGS/gümrük idaresi tarafından firmaya bildirilmektedir.

içerisinde ihracat taahhüdünü kapatma müracaatında bulunması bildirilmektedir. Belirtilen süre içerisinde kapatma müracaatında bulunmayan firmalar, 10 (on) işgünü içerisinde iptal işleminin yapılmasını teminen Müsteşarlığa bildirilmektedir (Çınar, 2000:228;Baysal, 2008:75).

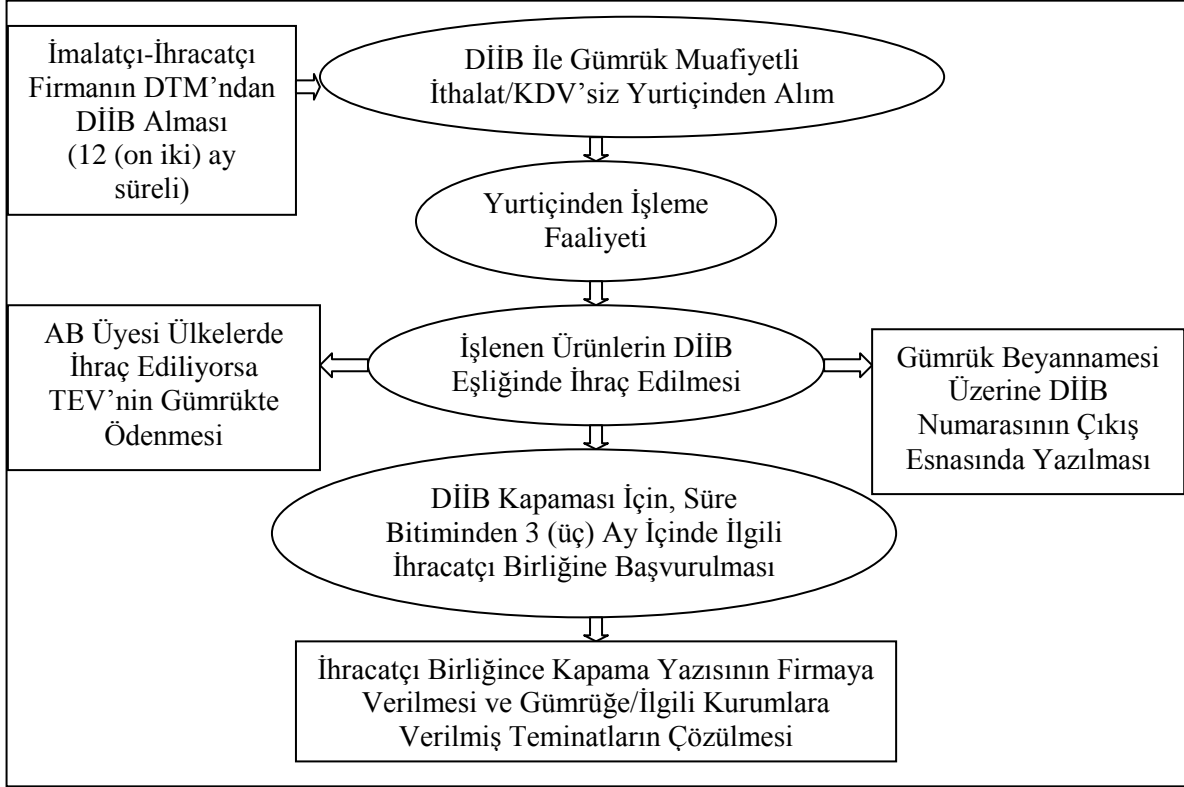
- İBGS'leri, DİİB kapsamında ithal edilen malzemelerin ihraç edilen mamullerde kullanıp kullanılmadığının tespitini yaparak taahhüt kapatma işlemini sonuçlandırmaktadır. Taahhüt kapatma işleminde, ihracat bedeli dövizin geldiğini göstermekte olan Döviz Alım Belgesi aranmaz. Bu durum, Kambiyo Mevzuatı çerçevesinde takip edilmektedir (Arzova, 2006:154).

- İBGS'lerince taahhüt hesabı kapatılmış olan DİİB kapsamında yapılan ithalatla ilgili olarak, şartlı muafiyet sistemine bağlı olarak alınan teminatlar ve geri ödeme sistemine bağlı olarak alınan vergiler firmalar tarafından geri alınmaktadır. Dolayısıyla, firmaların ihraç mallarının üretiminde kullanmış oldukları ithal girdiler için ödemesi gereken GV, KDV ve diğer vergiler DİR'nin uygulanması sayesinde ödenmemiş olmaktadır (Arzova, 2006:154).

II.5. Dâhilde İşleme Rejiminin İşleyişi

DİR, ihraç ürünlerinin üretimi için ithal edilen ve ithali GV'ne tabi girdilere gümrük muafiyeti sağlayan bir ihracatı teşvik politika aracıdır. Serbest dolaşımda bulunmayan ithal eşyaya ait GV'lerinin teminata bağlanması suretiyle veya bu amaçla serbest dolaşıma giren eşdeğer eşyanın, özel hükümlerinin saklı kalması kaydıyla, işlem görmüş ürünler içinde ihraç şartını taşıyan bir prosedürdür. İşlenmiş ürün ihraç şartının yerine getirilmesi halinde, alınmış olan vergiler iade edilmekte ve varsa teminatlar çözülmektedir (Selen, 2005:192) (Bkz. Şekil 2.2).

Şekil II.2: DİB'nin İşleyişi

Kaynak: Arzova (2006), *İhracat Hakkında Her şey*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, s. 148.

Rejimin işleyebilmesi için öncelikle, izin alınması gereken durumlarda izin prosedürünün tamamlanmış olması gerekir. Eşyanın rejime konu olması beyan ile başlamakta, dolayısıyla bir gümrük beyannamesi verilmektedir. Eşyanın ithal taleplerine ilişkin başvurularda, basitleştirilmiş usul hükümleri uygulanabilmektedir (Uzun, 2006:40). Bu rejim kapsamında, ithal edilen ürünlerin mutlaka yurtiçinde belli bir işleme tabi tutulması ve işleme faaliyetlerinin mutlaka ülke içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. İşleme tabi tutulan eşyanın ise, ihraç edilmesi şarttır. DİB'nde/Dİİ'nde ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün, belge süresi içerisinde üretildiği ülkenin gümrük bölgesi dışına ihraç edilmesi halinde, ihracat taahhüdü yerine getirilmiş sayılmaktadır. Belge/izin süresi içerisinde serbest bölgelere yapılan ihracatın, belge/izin süresi bitiminden itibaren 3

(üç) ay içerisinde serbest bölgelerden başka bir ülkeye satışının veya bir başka belge/izin kapsamında üretildiği ülkenin gümrük bölgesine ithalatının yapıldığının belgelenmesi kaydıyla, belge/izin ihracat taahhüdü kapatılmaktadır. DİİB/Dİİ ihracat taahhüdünün, belge/izin sahibi firma ve/veya aracı ihracatçı firma tarafından gerçekleştirilen ihracat ile kapatılması söz konusudur. İhracat taahhüdünün kapatılmasını müteakip, DİİB/Dİİ kapsamında alınan teminat veya vergi ilgili firmaya geri verilmektedir (Bkz. Şekil 2.2.) (Bıyıkçı, 2010:48).

Gümrük vergisiz ara malı, hammadde ithalatına izin veren DİR, GV'lerinin ödenmesi açısından iki şekilde çalışmaktadır. Bunlardan ilki, ihraç taahhüdü karşılığında GV'nden muafiyet hakkı tanıyan, yani ithalat esnasında alınması gereken vergilerin askıya alınmasını sağlayan “**şartlı muafiyet sistemi**”dir. İkincisi, ara malı, hammadde için ithalat esnasında GV'lerinin ödenmesini ve işlenmiş ürün ihracının gerçekleştirilmesi halinde ödenen vergilerin geri alınmasını öngören “**geri ödeme sistemi**”dir (Selen, 2005:192).

DİR'nin işleyişinde kullanılan bu iki sistem, rejim kapsamında ithal vergileriyle ilgili politika uygulaması olarak da ifade edilmektedir. Bu sistemlerin sağladığı avantajlar ve işleyiş şekilleri birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Bu iki sistem aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

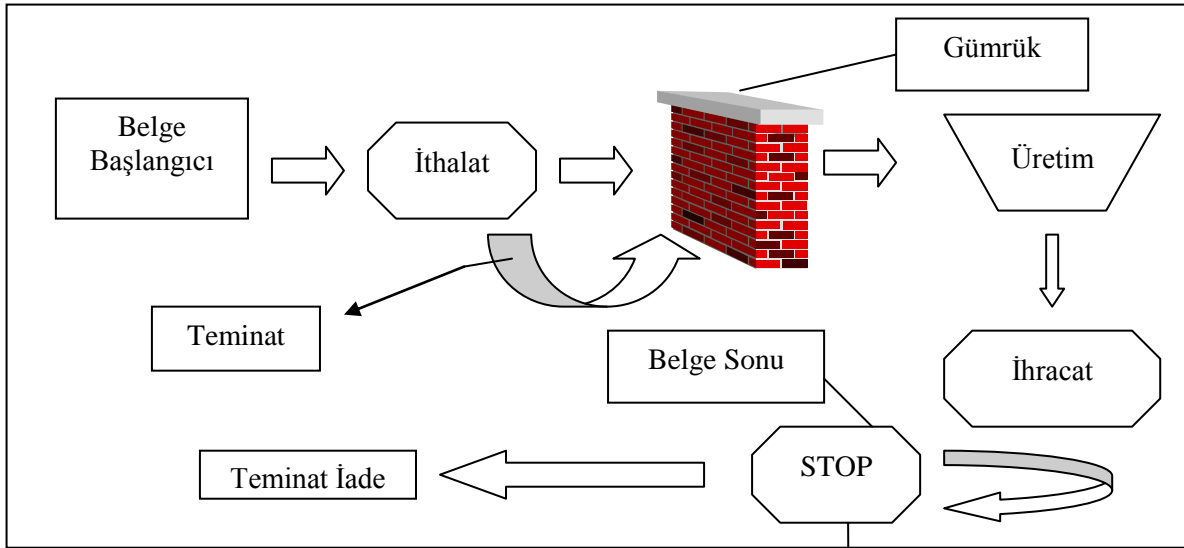
II.5.1. Şartlı Muafiyet Sistemi

Şartlı muafiyet sistemi; ülke genelinde gümrük bölgesinde yerleşik firmalar tarafından, DİİB veya gümrük idarelerince verilen Dİİ kapsamında, ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme

malzemesinin, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, vergisi teminata bağlanmak suretiyle ithal edilmesi ve ihracat taahhüdünün gerçekleşmesiyle alınan teminatın iade edilmesine dayanan bir sistemdir (Bıyıkçı, 2010:47;İşleker, 2010:35).

Şartlı muafiyet sisteminde öncelikle, DİİB veya Dİİ olması gerekmektedir. Belge başlangıcıyla, ihraç edilecek eşyanın (ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünlerin) üretiminde kullanılmak üzere gerekli olan (kendilerinin ve/veya yan sanayicilerinin ihtiyacı) ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, ambalaj ve işletme malzemeleri ithalatı esnasında alınması gereken her türlü vergi tutarı kadar (vergi+resim+harç+fon) teminatın yatırılması kaydıyla (indirimli teminat uygulaması saklı olmak üzere), bedelli veya bedelsiz olarak ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın gümrüksüz olarak ithal edilmektedir. İthal edilen girdi, ihraç edilecek ürünün üretiminde kullanılmaktadır. Üretim sonucunda elde edilen eşyanın ihraç taahhüdünün yerine getirilmesini müteakip alınan teminata bağlanan vergiler iade edilmektedir (Odabaş, 2008:79;Seymen, 2009:7). Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, DTM'na başvurarak DİİB alınarak ithalat yapıldığında, üçüncü ülkeden ithalat yapılıyorsa GV ve KDV'nin tamamı kadar gümrüğe teminat yatırılarak eşya gümrükten çekilmektedir. İthal edilen bu eşya, işlendikten sonra 12 (on iki) ay ve gerektiğinde 3 (üç) ay da uzatma alarak ihracat taahhüdü yerine getirilmektedir. Belge süresi bitiminin rastladığı ayın son günü içinde ilgili kuruluşlara başvurular yapılarak belge kapatılmaktadır (Bkz. Şekil 2.3). İşletme malzemesine ilişkin KDV ve ÖTV bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Çünkü bu kapsamda yapılacak işletme malzemeleri ithalatında, KDV ve ÖTV tahsil edilmekte, ticaret politikası önlemleri ise uygulanmaktadır (Ünal, 2009:7).

Şekil II.3: Şartlı Muafiyet Sistemi Uygulaması

Kaynak: Özdemir (2006), "Dahilde İşleme Rejimi ve Bu Kapsamdaki Telafi Edici Vergi Uygulaması", Dahilde İşleme Rejimi Vergi İstisnası Semineri, İstanbul: Dış Ticaret Kompleksi, s.12.

Şartlı muafiyet sistemi kapsamında DİR'ne tabi tutulan eşya:

- Serbest dolaşımda değildir,
- İhracatta GV'leri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmayacaktır,
- İşlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmak üzere geçici olarak ithal edilmektedir,
- İşlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanıldıktan sonra ihracat taahhüdünü yerine getirmek adına yeniden ihraç edilecektir,
- Vergileri teminata bağlanacaktır (Uzun, 2006:31;Namlı, 2007:44).

Bu yöntemle şartlı muafiyet denilmesinin nedeni, ihraç şartının yerine getirilmesi halinde ithalata ilişkin gümrük yükümlülüğünün ortadan kalkmasıdır. Bu yöntemin düzenlenmesinin temel amacı ise; normal ithalat prosedüründen kaynaklanan

işlem maliyetlerinin, mümkün olduğunca en alt seviyeye çekilmek istenmesidir (Selen, 2005:192-193).

İthalatta şartlı muafiyet sistemiyle ihracatçı işletmeler, girdileri ithal ederken ödemeleri gereken her türlü vergiden, teminat göstermeleri ve ilgili girdilerden üretecekleri malları ihraç etmeyi taahhüt etmeleri şartıyla muaf tutulmaktadır (Cevahir, 2007:87). Yani, şartlı muafiyet sistemi, ihracatçı firmaların nihai ürünlerin üretiminde kullanacakları ithal mallarını ihraç kaydıyla, ithalatları sırasında alınması gereken her türlü vergiden muaf; ancak kural olarak teminata bağlanmak suretiyle şartlı olarak getirmelerine imkân sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılacak ithal mallarından gümrüklerde alınması gereken her türlü vergi teminata bağlanmakta ve taahhüt edilen nihai ürünün ihracatı gerçekleştirildikten sonra alınan bu teminatlar çözülmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:48-50).

DİR'nin en yaygın uygulama alanını oluşturan bu sistemde, ihracat taahhüdü karşılığında ithal edilecek girdilerle ilgili olarak ortaya çıkan GV, KDV ve diğer vergilerin askıya alınması söz konusudur. Bu sistemde ihracatçı firmalar, ithal ettikleri girdilere karşılık gelen vergileri ödemeyip ithalatın yapıldığı gümrük idaresi saymanlıklarına, hesaplanan vergi tutarı kadar bir teminat yatırmak sureti ile vergileri askıya aldırma hakkına sahiptir. İşte bu nedenle, askıya alma sisteminin bir diğer adı da "Şartlı Muafiyet Sistemi"dir. Çünkü vergilerin teminat karşılığında askıya alınması, taahhüt edilen ihracatın gerçekleşmesi şartı ile ilişkilendirilmiştir. İthalatla ilgili vergi muafiyetinden yararlanmak, ancak ihracat taahhüdünün gerçekleşmesi ile kesinlik kazanmaktadır. Eğer firmalar taahhüt ettikleri ihracatı, koşullara uygun bir şekilde gerçekleştiremezlerse, teminat karşılığında askıya alınmış olan vergiler cezalarla birlikte kendilerinden geri tahsil edilmektedir. Bu

sebeple alınan teminatın fonksiyonu, devletin muhtemel vergi kaybını garanti altına almaktır (Çolak, 2007:62;Namlı, 2007:43-44). Şartlı muafiyet sistemi kapsamında DİR'ne tabi eşya için bu eşyanın serbest dolaşıma girecek olması halinde alınması gereken vergiler kadar teminat alınmaktadır. Alınması gereken vergilerin duruma göre %1, %5 veya %10'u kadar teminat alınarak eşya DİR'ne sokulmaktadır. Bu kapsamda, örnek verilecek olunursa, A sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi⁵⁵ olanlar %1, B sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi olanlar %5, C sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi olanlar ise alınması gereken vergilerin %10'u kadar⁵⁶ teminat vererek eşyayı DİR'ne sokabileceklerdir. Şartlı muafiyet sisteminde DİR'ne tabi tutulan eşya ile ilgili olarak, rejimin öngördüğü hükümlere uyulmaması nedeniyle bir gümrük yükümlülüğü doğması halinde, buna ilişkin teminatın kabul edildiği tarihten başlamak üzere hükümlere göre belirlenen gecikme zammı oranında faiz de tahsil edilmektedir. Faiz uygulaması, nakdi teminat dışındaki teminatlar için söz konusu olmakta ve teminatın kabul edildiği tarihten başlamak üzere hesap edilmektedir (Uzun, 2006:31).

Belli niteliklere haiz firmalara, DİİB/Dİİ kapsamında yapacakları ithalattan doğan verginin belli bir oranını (firmanın geçmiş yıllara ait kapatılan DİİB'lerine ait gerçekleşen ihracat performanslarına, firmanın özelliklerine göre bu oran %1-%10 arasında değişmekte olup) teminat olarak yatırması şartıyla, gümrük idaresince ithalatın gerçekleştirilmesi hususunda izin verilmektedir (Bıyıkçı, 2010:47). Bu kapsamda ithalattan doğan vergi, teminata tabi olmaktadır. Teminat, ithalattan alınması gereken vergi; yurtiçi alımlarda ise, Müsteşarlık ve/veya ilgili kuruluşlarca belirlenen tutar üzerinden alınmaktadır (Çınar, 2000:217). İhraç ürünlerinin üretiminde kullanılacak ithal mallarından

⁵⁵ Onaylanmış kişi statü belgesi; gümrük mevzuatı çerçevesinde Gümrük Müsteşarlığınca verilen belgeyi ifade etmektedir.

⁵⁶ Burada yer alan sınıflandırmanın neye göre belirlendiği ve ne anlama geldiği sayfa 77'de, 57 numaralı dipnotta ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

gümrüklerde alınması gereken her türlü vergi teminata bağlanmakta ve taahhüt edilen nihai ürünün ihracatı gerçekleştirildikten sonra alınan teminatlar çözülmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:49). Teminat; para, bankalar tarafından verilen teminat mektupları, hazine tahvil ve bonoları unsurlarından biri veya birkaçından oluşabilmektedir (Ünal, 2009:7-8;Cevahir, 2007:87).

Şartlı muafiyet uygulamalarından yararlanmak isteyen firmalar, belirli şartlara uymaları halinde indirimli teminat uygulamasından da faydalanabilmektedir. Firmaların türüne ve geçmiş yıllardaki ihracat performanslarına göre teminatta indirimle gidilmesi söz konusu olmaktadır. DİR kapsamında, A, B, C sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi sahibi firmalara, firmaların geçmiş yıllara ait kapatılan DİİB'lerine ait gerçekleşen ihracat performanslarına göre azami %10'a kadar indirimli teminat uygulanmaktadır. Teminat yatırılmak suretiyle ithal hakkını düzenleyen indirimli teminat uygulaması aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir:

- A⁵⁷ sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi sahibi firmaların belge/izin kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %1'inin,

---

⁵⁷ DİR çerçevesinde yapılan ithalatların GV, KDV ve diğer vergisel yükümlülükler karşılığı olarak verilen teminatların da firmalara bir maliyeti söz konusudur. Firmalar, teminat mektupları için bankalara çeşitli oranlarda komisyon ödemek ve gümrük idareleri bünyesinde bulunan saymanlıklarda teminat mektuplarının kabul ve iade işlemleri için personel istihdam etmek zorunda kalmaktadır. Bu sebeple DİR kapsamında ithalatçılara, her bir işlem için ayrı ayrı teminat vermek yerine Onaylanmış Kişi Statü Belgesi'ne sahip olmaları durumunda bir kereye mahsus olmak üzere toplu teminat verilmesi hakkı sağlanmıştır. Onaylanmış Kişi Statü Belgesi, gümrük mevzuatı çerçevesinde Gümrük Müsteşarlığınca verilen belgedir. Basitleştirilmiş usullerden yararlanmak üzere, gümrük kanununda belirtilen genel ve özel koşulları taşıyanların yazılı olarak başvuruları üzerine Onaylanmış Kişi Statü Belgesi verilecek kişiler dış ticaret hacmi, istihdam düzeyi ve sermaye düzeylerine göre A, B ve C sınıfı olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. C Sınıfı Onaylanmış Kişi Statü Belgesi sahibi kişilerin yararlanabileceği uygulamalar arasında; eksik belge ve bilgiyle beyan, tam beyanlı yaygın basitleştirilmiş usulden eşyanın özelliğine bakılmaksızın yararlanma ve kısmi teminat sistemi yer almaktadır. B Sınıfı Onaylanmış Kişi Statü Belgesi sahibi kişilerin yararlanabileceği uygulamalar arasında, C sınıfının tüm uygulamalarının yanı sıra; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanlığı'na tasdik ve gümrük idarelerine vize işlemi için ibraz zorunluluğu olmadan A.TR Dolaşım belgesi düzenleme, basitleştirilmiş kayıt yöntemi ve götürü teminat sisteminden yararlanmak yer almaktadır. A Sınıfı Onaylanmış Kişi Statü Belgesi sahibi kişilerin yararlanabileceği uygulamalar, en geniş kapsamlısı olup B ve C sınıfının uygulamalarının yanı sıra; kayıt yoluyla rejim beyanına da imkân sağlamaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Namlı, ss. 75-79.

- B sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi sahibi firmaların belge/izin kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %5'inin,
- C sınıfı onaylanmış kişi statü belgesi sahibi firmaların belge/izin kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %10'unun,
- Onaylanmış kişi statü belgesi sahibi olmayan DTSS'leri ile SDŞ'nin müracaat tarihinden önceki takvim yılı içerisinde gerçekleştirdikleri ihracat kadar DİİB/Dİİ kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %10'unun,
- İmalatçı-ihracatçı firmaların, müracaat tarihinden önce 4 (dört) yıl içinde düzenlenmiş ve kapatılmış belgeler kapsamında toplam 2 (iki) milyon ABD dolarından az olmamak üzere- sanayi ürünleri⁵⁸ için toplam 1 (bir) milyon ABD dolarından; tarım ve işlenmiş tarım ürünleri⁵⁹ için toplam 500 (beş yüz) bin ABD dolarından az olmamak kaydıyla- gerçekleştirdikleri ihracat kadar belge/izin kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %10'unun,
- Son 3 (üç) takvim yılı itibariyle ihracatları her bir yıl için 5 (beş) milyon ABD dolarından az olmamak üzere veya son 5 (beş) takvim yılı itibariyle ihracatları her bir yıl için 1 (bir) milyon ABD dolarını geçen ihracatçı firmaların, müracaat tarihinden önce 2 (iki) yıl içerisinde düzenlenmiş ve ihracat taahhüdü kapatılmış belgeler kapsamında toplam 1 (bir) milyon ABD dolarından az olmamak üzere - sanayi ürünleri için toplam 1 (bir) milyon ABD dolarından, tarım ve işlenmiş tarım ürünleri için toplam 500 (beş yüz) bin ABD dolarından az olmamak kaydıyla- gerçekleştirdikleri ihracat kadar belge/izin kapsamında yapacakları ithalatta, bu ithalattan doğan verginin %10'unun,

⁵⁸ Tarım ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri dışındaki tüm ürünlerdir.

⁵⁹ Tarım ürünleri, İthalat Rejimi Kararı'nın I ve IV sayılı listelerde yer alan ve toprakta yetiştirilen ürünler, hayvancılık, balıkçılık ile diğer su ürünleri ve bunların ilk işleme tabi tutulmuş şekilleriyken; işlenmiş tarım ürünleri, İthalat Rejimi Kararı'nın III sayılı listesinde yer alan ve bünyesinde temel tarım ürünlerini (hububat, şeker ve süt) bulunduran ürünlerdir.

(DİİB kapsamında yapacakları ithalatlarında, bu ithalattan doğacak her türlü verginin - KDV dâhil- ve fon tutarlarının %10'unun, ithal eşyası gibi değerlendirilen ve yurt içinden temin edilen eşyaya ise 8. madde hükmü çerçevesinde belirlenen tutarın %10'unun) teminat olarak yatırılması kaydıyla, ilgili gümrüklerce ithalatın gerçekleştirilmesine müsaade edilmektedir. Teminata ilişkin bu husus ise DİİB'nde belirtilmektedir (Şenol, 2005:1-2;Arzova, 2006:151-153;Baysal, 2008:32-33).

Yukarıdan da görüleceği üzere, indirimli teminat uygulamasından özellikle sermaye yapısı güçlü firmaların yararlanmasına izin verilmiştir. Bu uygulamayla temelde iki önemli amaca ulaşmanın hedeflendiği söylenebilmektedir. Bunlar;

- Kamu alacaklarının güvence altına alınması, takibinin ve tahsilinin kolaylaştırılması,

- KOBİ'lerin ihracat işlemlerini, SDŞ'leri aracılığıyla gerçekleştirmelerinin teşvik edilmesidir (Bıyıkçı, 2010:61).

İndirimli teminat uygulamasından yararlandırılacak ihracat tutarının hesaplanmasında, müracaat tarihinden önceki 2 (iki) yıl içerisinde düzenlenen DİİB'leri hariç olmak üzere, ihracat taahhüdü kapatılmamış belgeler kapsamında indirimli teminat uygulamasından yararlandırılan ithalat (teminat sigortasına tabi ithalat dâhil) tutarı düşürülmektedir. Henüz süresi dolmamış DİİB'leri de, belge kapsamında ithalat yapıp yapılmadığına bakılmaksızın indirimli teminat uygulamasından yararlandırılmakta ve gerçekleştirilmiş ithalatlara ilişkin alınan teminatların %10'unu aşan kısmı belge sahibi firmaya iade edilmektedir. Bu çerçevede, indirimli teminat uygulamasından doğabilecek amme alacağı (yurt içi teslimleri yapan kamu kurum ve kuruluşlarının alacakları dâhil) ise ilgili firmalardan tahsil edilmektedir. Ayrıca, bu firmaların kamudan olan alacakları da teminat hükmündedir (Çınar, 2000:217-218).

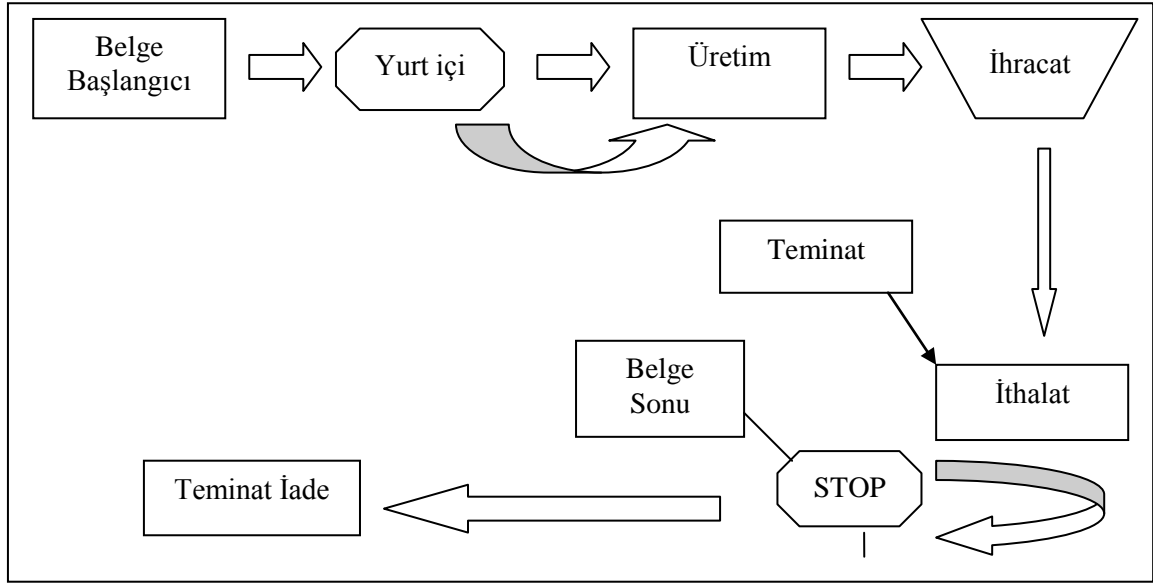
Şartlı muafiyet sisteminde, ihraç ürünü içerisinde kullanılacak hammaddeler daha önce de bahsedildiği gibi yurtdışından ithal edilebileceği gibi, Gümrük Mevzuatı çerçevesince ithal eşyası yerine yurtiçindeki eşdeğer eşyanın kullanımına ve yurtiçinden alım yapılmasına imkân tanınmaktadır. Yani, DİR kapsamındaki işlemlerin büyük bir bölümünü oluşturan şartlı muafiyet sistemi, eşdeğer eşya kullanımı ve yurtiçi alımlar şeklinde iki uygulanma biçimine sahiptir. Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılan bu iki sistem, şartlı muafiyet sisteminin alt açılımları olarak mevzuattaki yerini almaktadır.

II.5.1.1. Eşdeğer Eşya Kullanımı

İthalat ve üretim arasında eş güdümü sağlayabilmek amacıyla, eş değer eşya kullanımı mekanizması geliştirilmiştir. Şartlı muafiyet sisteminin uygulanma biçimlerinden biri olan bu mekanizmada, ihracatçılara hammadde ve ara malı temin edilmesi aşamasında işlem görmüş ürünlerin üretimi için ithal eşyasının yerine eşdeğer eşya olarak ‘‘serbest dolaşımdaki eşya’’ kullanılabilir (Selen, 2005:193; İşleker, 2010:40).

Eşdeğer eşya kullanımı, şartlı muafiyet sistemi çerçevesinde DİİB kapsamında, işlem görmüş ürünlerin üretimi için ithal eşyasının yerine eşdeğer eşya olarak asgari 8-12 (sekiz-on iki)'li bazda GTİP, ticari kalite ve teknik özellikleri itibariyle aynı kalite ve nitelikleri taşıyan serbest dolaşımdaki eşyanın kullanılmasına dayalı bir sistemdir (Çınar, 2000:216).

Şekil II.4: Eşdeğer Eşya Kullanımı Uygulaması

Kaynak: Özdemir (2006), "Dâhilde İşleme Rejimi ve Bu Kapsamdaki Telafi Edici Vergi Uygulaması", Dâhilde İşleme Rejimi Vergi İstisnası Semineri, İstanbul: Dış Ticaret Kompleksi, s.13.

Bu sistemde; serbest dolaşımdaki hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ve ambalaj malzemeleri kullanılarak yapılacak işlenmiş ürünlerin üçüncü ülkelere ihracatını müteakip her türlü vergiden muaf tutularak (ancak KDV ödenmek suretiyle) ve teminat alınmaksızın DİİB kapsamında ithal edilmesine izin verilmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:49;Çolak, 2007:62). Sistem, önce ihracatın yapılıp daha sonra (ihracat sonrası) ikame mal olarak kullanılan serbest dolaşımdaki eşya kadar eşyanın ülkeye getirilmesine olanak tanıdığından ülkedeki mal miktarı değişmemektedir. Yani, DİİB kapsamında ihraç edilmek üzere yurt içinden temin edilen eşya, bu rejimin uygulanması bakımından ithal eşyası gibi değerlendirilmektedir. Bu işlem, uygulamada ve yasal düzenlemelerde “eşdeğer eşya kullanımı” olarak ifade edilmektedir (Selen, 2005:193). Yeni sayılabilecek bir uygulamayla getirilen eşdeğer eşya kullanımı ile belge tarihinden itibaren yapılacak ve iç piyasadan temin edilecek eşyanın üretilip ihraç edilmesi ile ihracat beyannamesi

taahhüde sayılmakta, içeride kullanılan eşyanın eşdeğerini daha sonra teminat göstermek kaydıyla ithal etme imkânı getirilmektedir (Bkz. Şekil 2.4) (Arzova, 2006:151).

Bir eşyanın eşdeğer eşya olarak kabul edilebilmesi için ithal eşya ile:

- Asgari 8-12 (sekiz-on iki)'li bazda GTİP ile aynı olması,
- Ticari kalite ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve nitelikleri taşıması,
- Serbest dolaşımda olması gerekmektedir (Baysal, 2008:29).

Bu uygulama ile ihracatçılara hammadde ve girdi temin edilmesi aşamasında serbest dolaşımda olan eşyanın kullanılması imkânı verilmiştir. DİR kapsamında eşdeğer eşya kullanımına imkân tanınmasındaki amaç, bu şekilde ihracatçıya kolaylık sağlanarak üretim sürecinin hızlandırılması, ihracatçının rekabet gücünün artırılmasıdır. Bununla birlikte, ihraç ürünlerin bünyesine giren ürünler bakımından yerli ürün kullanılmasının teşvik edilmesiyle yerli firmaların da üretim sürecine dâhil edilmesi sağlanarak, firmaların çıkarlarının olumsuz etkilenmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır (Baysal, 2008:29). Eşdeğer eşya kullanımı esas itibarıyla, ihraç eşyası üretiminde kullanılan yardımcı madde, yarı mamul, mamul ve ambalaj malzemelerinin yurt içinde üretimini teşvik etmek amacıyla devreye sokulmuş bir uygulama niteliği taşımaktadır. Bu noktada bu uygulama ile ihracat ve imalat yapan firmaların kullandığı üretim girdilerinin temini konusunda ithal girdiye bağlı kalmaması ve bu girdileri yurt içinden tedarik etmeleri söz konusu olduğunda, bu durumdan istifade edilerek ihracat hedeflerinde bir sapma olmasının önüne geçilmek istenmektedir. Böylelikle, hem yurt içi üretim, yani ihraç ürünlerinin bünyesine giren ürünler bakımından yerli ürün kullanılması teşvik edilmiş hem de firmaların girdi temini kolaylaştırılarak ihracat performansı desteklenmiş olmaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, ihraç edilen mamulün ithal eşyasından daha ileri bir safhada işlem görmüş olması şartıdır. Buna karşılık, ihraç edilen mamulün üretiminde

kullanılan eşdeğer eşyanın kalitesi, standartları ile ilgili herhangi bir hüküm arz edilmemiştir ⁶⁰(Bıyıkçı, 2010:67).

Şartlı muafiyet sisteminde, DİİB kapsamında eşdeğer eşya kullanımı çerçevesinde önceden ihracat⁶¹ sonradan ithalat da yapılabilmektedir (Ünal, 2009:8). Önceden ihracat, eşdeğer eşya uygulamasının özel bir versiyonu olarak kabul edilebilmektedir. Bu sistem, eşdeğer eşyadan elde edilen işlem görmüş ürünlerin ihracatının ithal eşyanın ithal edilmesinden önce gerçekleştirilmesine imkân tanımaktadır. Önceden ihracatla ilgili kurallar Gümrük Kodu'nun 115. maddesinde düzenlenmiş olup, bu maddeye göre gümrük işlemlerinde ithal eşyası eşdeğer eşya, eşdeğer eşya ise ithal eşyası olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamada, eşdeğer eşyadan üretilen eşya ihraç edilince KDV iade edilmektedir. Bu uygulama, acil bir ihracat siparişinde operatörün stokunda dâhilde işleme mallarından bulunmaması halinde, eşdeğer malların kullanılarak ihracatın derhal gerçekleştirilmesini ve yurt içinden temin edilen girdi için ihracattan sonra, DİİB kapsamında ithalat vergilerini ödemediği üçüncü ülke mallarının ithalini sağlamaktadır ⁶² (Namlı, 2007:40).

Şartlı muafiyet sisteminde eşdeğer eşya kullanımı çerçevesince DİİB kapsamında, -yukarıda da bahsedildiği gibi- önceden ihracat sonradan ithalat yapılabileceği

⁶⁰ Bu durum ihraç mamullerin kalitesi konusunda herhangi bir teminat getirmediği için nihai aşamada ülke ihracatının olumsuz etkilenmesi riski mevcuttu. Nitekim daha sonra getirilen düzenlemelerle eşdeğer eşya, "İşlem görmüş ürünün elde edilmesinde ithal eşyasının yerine kullanılan ve ithal eşyası ile asgari 8 (sekiz)'li bazda GTİP, ticari kalite ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve nitelikleri taşıyan serbest dolaşımda bulunan eşya" olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu değişikliklerle yurt içi üretimdeki kaliteyi garanti altına almak, rejimin kötüye kullanılmasını zorlaştırmak ve ülkenin ihracat potansiyelinin olumsuz etkilenmesini önlemek amaçlanmıştır.

⁶¹ İthal eşyasının şartlı muafiyet sisteminde ithal edilmesinden önce, eşdeğer eşyadan elde edilmiş işlem görmüş ürünlerin ihraç edilmesini ifade etmektedir. Bilgi için Bkz. Ek-1.

⁶² Şartlı Muafiyet Sisteminde uygulanabilen önceden ihracatta, üçgen trafik uygulaması da yapılabilir. Üçgen trafik, ithal eşyasının, işlem görmüş ürünlerin önceden ihracatının gerçekleştirildiği gümrük idaresinden başka bir gümrük idaresinden ithal edilmesidir. Üçgen trafik sistemi, ithal eşya ile işlem görmüş ürünlerin giriş gümrük idareleri ile çıkış gümrük idarelerinin farklı olması durumudur. Eşdeğer eşya kullanımı durumunda üçgen trafik sistemi, eşdeğer eşyadan elde edilen işlenmiş ürünün, eşyanın ithal edildiği yerden farklı bir yerden ihraç edilebilmesine imkân tanımaktadır.

gibi, ithal eşyası ile serbest dolaşımdaki eşya birlikte de kullanılabilir. Serbest dolaşımdaki hammadde kullanılarak yapılacak nihai ürünün üçüncü ülkelere ihracatını müteakip, her türlü vergiden muaf olarak ve teminat alınmaksızın bundan sonra yapılacak mal ithalatına imkân sağlamaktadır. İthal eşyasının ithalinden önce, eşdeğer eşyadan elde edilen işlem görmüş ürünün ihracı halinde buna tekabül eden ithalat belge süresi sonuna kadar yapılabilir. Bu kapsamda yapılacak ithalat esnasında KDV dahil tüm vergiler teminata bağlanırken, ticaret politikası önlemleri uygulanmaz (Çınar, 2000:216;Baysal, 2008:29-30). Gösterilen teminat, kullanılan eşdeğer eşyanın yerine ithalat gerçekleştirildiğinde gümrük idareleri tarafından çözülmektedir. Üretimde eşdeğer eşya kullanılmış “işlenmiş ürünlerin” ihracatı gerçekleştirilmemiş, yani DİR kapsamındaki ihraç yükümlülüğünün yerine getirilememiş olması halinde ise, eşdeğer eşya ithalatının sağladığı muafiyetli ithalat hakkı kaybolmaktadır (Selen, 2005: 193).

Şartlar gerektirdiği zaman, eşdeğer eşyanın ithal eşyasına göre daha ileri bir imalat aşamasında olmasına, eşdeğer eşyanın tabi tutulduğu işlemin önemli bir bölümünün izin sahibinin işletmesinde veya faaliyetin kendi adına gerçekleştirildiği işletmede yapılmış olması kaydı ile izin verilebilmektedir (Baysal, 2008:30). Yani eşdeğer eşya ile ilgili olarak şart koşulan tek standart, ihraç edilen mamulün ithal eşyasından daha ileri bir safhada işlem görmüş olmasıdır.

İşlem görmüş ürünlerin eşdeğer eşyadan elde edildiği durumlarda, -daha önce de bahsedildiği gibi- gümrük işlemlerinde ithal eşyası eşdeğer eşya, eşdeğer eşya ise ithal eşyası olarak değerlendirilmektedir. Önceden ihracat konusu işlem görmüş ürünün ihracat vergisine tabi eşdeğer eşyadan elde edilmesi durumunda, bu eşyaya tekabül eden ithalatın yapılmasından sonra iade edilmek üzere ihracat vergisi kadar teminat alınması söz konusudur (Çınar, 2000:216). Önceden eşdeğer eşyadan elde edilen işlem görmüş

ürünlerin ihracından sonra, buna tekabül eden oranda ithal edilen eşya, belge sahibi firma tarafından serbestçe kullanılabilir. Ancak, ihracatı gerçekleştirilmeyen ithal eşyanın işlem görmüş ürün veya ithal edildiği şekliyle belge sahibi firma ve/veya yan sanayici firmanın stoklarında bulundurulması şarttır (Arzova, 2006:151).

Serbest dolaşımda bulunan girdileri kullanarak üretim yapan ve ürettiği ürünleri üçüncü ülkelere ihraç eden imalatçı-ihracatçı firmalar, bu tür ihracatlarını belgelemek koşuluyla, ihraç edilen ürünlerin üretiminde kullanılan girdilerin eşdeğeri olan üçüncü ülke menşeli girdileri GV muafiyetli olarak ithal etme hakkına sahiptir. Eşdeğer eşya kullanımı ile ilgili DİİB'leri kapsamında ithal edilen girdiler üzerinde, bunları ithal eden firmaların serbest tasarruf hakkı bulunmaktadır. Bu mallar ithal edilirken, serbest dolaşıma girmek üzere ithal edilmektedir.

Eşdeğer eşya olarak serbest dolaşıma giriş rejimine tabi tutularak ithal vergileri ödenmiş eşyanın kullanılması söz konusu olduğunda, üretimde girdi olarak kullanılmak üzere temin edilecek olan bu eşyanın ithalatının başka firmalar tarafından yapılmış olması mümkün olduğu gibi, DİİB'ne sahip olan firma tarafından belge kapsamı dışında ithal edilmiş olması da mümkündür. Her iki durumda da, ithal vergileri (GV+KDV) ödenmiş bir eşya vardır. Dolayısıyla bu durumda DİİB'ne sahip firma, şartlı muafiyet sistemi kapsamında kendisinin ithal edeceği eşya yerine GV ve KDV ödenerek daha önceden ithal edilmiş serbest dolaşımdaki eşdeğer eşyayı satın alıp kullanması durumunda, bu eşya için malın satış fiyatına yansıtılacak olan KDV'ne ek olarak GV'nin de dolaylı olarak yüklenilmesi söz konusu olacaktır. Sistemin sonunda, işlem görmüş ürünün ihracı ile birlikte ihraç ürününün bünyesinde kullanılan eşdeğer eşyanın da ihracatı gerçekleştiğinden dolayı, ihracatta KDV istisnası uygulamasının sonucu olarak ödenmiş olunan (indirilecek KDV) KDV'nin vergi dairesinden iadesi alınacaktır (Namlı, 2007:46).

Eşdeğer eşya kullanımı için oldukça önemli olan bir husus, ilgilinin izin başvurusunda bunu talep etmesi ve eşdeğer eşya ile ithal eşyasının aynı özellikte olması ve bunların kontrol yollarının izin belgesinde belirtilmesidir. Müsteşarlıkça projenin özelliğine göre, eşdeğer eşyanın kullanımına süresiz veya dönemsel olarak yasaklama veya kısıtlama getirilebilmektedir⁶³. Böylelikle, rejimin ruhuna aykırı durumların oluşmasına engel olma konusunda Müsteşarlığın eli güçlendirilmiş olmaktadır (Çınar, 2000:216;Baysal, 2008:30).

Sonuç olarak sistem, önce ihracatın yapılıp daha sonra (ihracat sonrası) ikame mal olarak kullanılan –ithal mal yerine eşdeğer eşyanın kullanılması- serbest dolaşımdaki eşya kadar eşyanın ülkeye getirilmesine olanak tanıdığından, ülkedeki mal miktarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamaktadır. Böylece, firma finansman maliyetlerini dengeleyici niteliğe sahip olan bu sistem, aynı zamanda ülke içindeki mal miktarı üzerinde de dengeleyici bir unsur yaratmaktadır.

II.5.1.2. Yurtiçi Alımlar

DİR kapsamında şartlı muafiyet sisteminin, eşdeğer eşya kullanımının yanı sıra yurt içi alımlar şeklinde uygulanma biçimi de söz konusudur.

Yurt içi alımlar yöntemi, DİİB kapsamında ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünlerin elde edilmesinde kullanılan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemelerinin, ithal edilmesi yerine yurt içinden teminine imkân tanıyan bir sistemdir. DİİB kapsamında ihraç edilmek üzere yurt içinden temin edilen eşya, KDV ve ÖTV kanun hükümleri saklı kalmak koşuluyla, bu rejimin uygulanması bakımından “ithal eşyası” gibi değerlendirilmektedir (Çınar, 2000:216-

⁶³ Yurtiçi alımlar bunun dışında tutulmuştur. Yurtiçi alımlar yöntemiyle yurtiçinden temin edilen ve ithal eşyası gibi değerlendirilen DİİB kapsamındaki eşyanın, kısmen veya tamamen ithalatına, eşyanın kullanımına dönemsel veya süresiz olarak kısıtlama getirilmesi söz konusu olmamaktadır.

218;Bıyıkçı, 2010:68). Ancak, yurt içinden temin edilen eşya için, DİR'nin ikincil işlem görmüş ürüne ve DKO'na ilişkin hükümleri ile yurt içinden temin edilen eşyanın belge süresi içerisinde işlem görmüş ürün olarak ihracının gerçekleştirilmemesi halinde, İhracat Tebliğinin “Dâhilde işleme tedbirlerine/politikalarına uyulmaması” başlıklı 45. maddesi kapsamında değerlendirilmeyerek, anılan maddede belirtilen 2 (iki) kat para cezası hükmü uygulanmaz (Baysal, 2008:38).

Bu uygulama ile DİR kapsamında DİİB sahibi firmaların, ihraç edecekleri ürünlerin (işlem görmüş ürünlerin) üretiminde kullanılan girdileri yurt içinden KDV ödemeksizin almaları imkânı sağlanmıştır. Bu yöntemin uygulanmasındaki amaç, DİİB kapsamında işlem görmüş ürün olarak ihraç edilmek kaydıyla, bu ürünlerin üretiminde kullanılacak girdilerin dünya fiyatlarından alınabilmesi sağlanarak girdilerin ithalatı yerine yurtiçi alımlarının özendirilmesi –yurtiçinden hammadde teminin kolaylaştırılması- ve bu kuruluşların teşvik edilmesiyle döviz kaybının önlenmek istenmesidir (Seymen, 2009:11).

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, DİİB kapsamındaki yurtiçi alımın belge süresi içerisinde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Ancak, işlem görmüş ürünün ihracının gerçekleştiğinin belgelenmesi kaydıyla, süresi sona erse dahi DİİB kapsamında belge süresinin sona ermesinden sonra da yurtiçi alım yapılabilmekte olup, bu alımlara taahhüt kapatma müracaatının süresi içerisinde yapılması kaydıyla ilgili İBGS'nce izin verilmektedir. Bu kapsamda yapılan yurtiçi alımlarda teminat şartı ise aranmayabilmektedir (Baysal, 2008:38). Bu duruma örnek olarak, Toprak Mahsulleri Ofisi'nden (TMO) yapılan yurt içi alımlar verilebilir. Rejim her ne kadar böyle bir zorunluluk getirmiş olmasına rağmen, işlem görmüş ürünün ihracatının gerçekleştiğinin belgelenmesini müteakip, süresi sona eren DİİB kapsamında da TMO'nden yurt içi alım yapılabilmektedir. Böylelikle rejimin bu noktada, özellikle tarım ürünleriyle ilgili olarak

izin hak sahibi firmalara kolaylık sağladığı söylenebilir. Özellikle tarım ürünleri alımıyla ilgili kolaylık getirilmiş olması, öncelikle tarım üretimi konusunda esnek ve geniş kapsamlı destek sağlanması amacını ortaya koymaktadır. Bunda etkin olan bir diğer husus ise; ürün hâsılat dönemi ile belge süresinin kesişmemesi durumundan kaynaklanan zaman uyumsuzluğu problemini ortadan kaldırarak, izin hak sahibi firmalara esneklik sağlamak istenmesidir. Firmalara belge süresinin bitimi sonrasında ithalat yapılmasına hak tanıyan bu esneklik uygulamaları, 2005 yılında alınan kararlarla genişletilmiştir. Alınan karara istinaden belge kapsamında yurt içi alımın yapılmasına imkân bulunmaması halinde, belgeye ek süre verilmek suretiyle ithalat yapılmasına izin verilebilir hükmü getirilmiştir⁶⁴(Bıyıkçı, 2010:68-69).

DİİB kapsamında, ihraç edilmek üzere yurtiçinden temin edilen eşya ile ilgili olarak;

- Eşya, rejim uygulaması bakımından ithal eşyası gibi değerlendirilmektedir,
- Eşyanın işleme faaliyetine tabi tutulması sonucu elde edilen ikincil işlem

görmüş ürünün ihracı zorunlu değildir. Bu itibarla, söz konusu ürünün ihraç edilmemesi nedeniyle bir müeyyide uygulanmaz⁶⁵,

- Yurt içinden alınan eşyadan elde edilen işlem görmüş ürünün, belge süresi içerisinde ihraç edilmemesi durumunda, iki kat para cezası uygulanmaz,

⁶⁴ DİR Kararı (2005/8391) ile önceden ihracatın gerçekleştiğinin belgelenmesi kaydıyla, belge kapsamında yurt içi alımın yapılmasına imkân bulunmaması halinde, ilgili İBGS'nin uygun görüşünün olması kaydıyla, DTM'nca bu durumun tespitinden itibaren belgeye azami 6 (altı) ay ek süre verilmek suretiyle ithalat yapılmasına izin verilebilir. Bkz. Bıyıkçı, s. 69.

⁶⁵ Yurtiçi alımlar yönteminin eşdeğer eşya kullanımından en önemli farkı budur. Yurt içi alımlarda ihraç taahhüdünün yerine getirilmemesi nedeniyle herhangi bir müeyyide uygulanmaz. Buna karşılık eşdeğer eşya kullanımında ihraç taahhüdü bulunmaktadır. Yani, ihraç edilmek üzere ithalat yapılmaktadır. İhracatın gerçekleşmemesi halinde, ithal eşyanın işlem görmüş ürün veya ithal edildiği şekliyle belge sahibi firma ve/veya yan sanayici firmanın stoklarında bulundurulması zorunluluğu getirilmiş, bunun yanı sıra projenin özelliğine göre eşdeğer eşyanın kullanımına süresiz veya dönemsel olarak yasaklama veya kısıtlama getirilebileceği belirtilmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Baysal, A. M. (2008). *Dahilde işleme rejiminin Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki uygulaması ve ekonomik etkileri*. Gümrük Müsteşarlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, s. 30.

- Önceden ihracatın gerçekleştiğinin belgelenmesi kaydıyla, belge kapsamında yurtiçi alımın yapılmasına imkân bulunmaması halinde, ilgili İBGS'nin uygun görüşünün olması kaydıyla DTM'nca bu durumun tespitinden itibaren belgeye azami 6 (altı) ay ek süre verilmek suretiyle ithalat yapılmasına izin verebilmektedir (Namlı, 2007:47;Baysal, 2008:38-39).

DİR çerçevesince DİİB kapsamında, yurtiçinden yapılan alımlar için alıcıların KDV ödeme yükümlülüğü tecil (erteleme) ve terkin (ortadan kalkması) işlemine tabi tutulmuştur. Yurt içi alımlar, genellikle tecil-terkin sistemi ile gerçekleşmektedir. Tecil-terkin sisteminde DİİB sahibi firmalar, ihraç edecekleri ürünlerin üretiminde kullanılan girdileri yurtiçinden KDV ödemeksizin alma hakkına sahiptir (Arzova, 2006:152). Bu sistemde, belge kapsamında alım yapılması durumunda KDV önce belge taahhüt süresi sonuna kadar tecil edilmekte, ardından ihracatın gerçekleşmesiyle birlikte terkin edilmektedir.

DİR kapsamında, ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılacak maddelerin tesliminde tecil-terkin işlemi yapılabilmesi için şu koşulların gerçekleşmesi zorunludur:

- Tecil-terkin sisteminden faydalanmak için alıcının sadece ihracatçı olması yeterli değildir. DİİB'ne sahip imalatçı-ihracatçı⁶⁶ vasfına da sahip olması gerekmektedir.

DİİB'ne sahip olmayan ihracatçılar bu sistemden faydalanamaz,

- Alıcıların (teslimde bulunanın) KDV mükellefi olmaları, yani imalatçı vasfına sahip olması gerekmektedir,

- Teslime konu olan malın;

1. İhraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılacağı, sözü edilen belgelerde yazılı olan hammadde ve yardımcı madde olması,

---

⁶⁶ Bkz. Ek-1.

2. İmalatçılar tarafından bizzat üretilmiş veya fason olarak imal ettirilmiş olması,

3. Bu kapsamda gerçekleştirilecek teslimlerden dolayı düzenlenecek faturalarda her bir mal çeşidi itibariyle KDV hariç bedelin 2,5 (iki buçuk) milyar (2.500 YTL) (tekstil-konfeksiyon sektöründe kullanılan pamuk, yün, iplik ve kumaş dışındaki hammadde ve yardımcı maddelerde 500 (beş yüz) milyon (500 YTL)) lirayı aşması zorunludur (Şenalp, 2005;Baysal, 2008:39-40;Ünal, 2009:8).

Tecil-terkin sisteminin işleyişi ise şu şekilde gerçekleşmektedir:

DİİB’nde yer alan malların alımlarında tecil-terkin sistemi kapsamında işlem yapmak isteyen mükellef, DİİB’lerini satıcılara ibraz ederek hesaplanan verginin kendilerinden tahsil edilmemesini talep etmektedir. Bu kapsamda işlem yapan satıcılar tarafından öncelikle talep edilen malın, belgedeki cins ve miktara uygun olup olmadığı, daha önce satın alınan miktarlarda göz önünde bulundurularak incelenecek ve düzenlenecek faturada toplam bedel üzerinden hesaplanan KDV alıcılardan tahsil edilmeyecektir. Bu çerçevede de satın alınan hammadde ve yardımcı maddelerle imal edilen malların ihracatçıya tesliminde tecil-terkin uygulanması durumunda, hem satıcının hem de imalatçının tecil edilen vergilerinin terkin edilmesi sağlanmış olacaktır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Tecil-terkin uygulaması kapsamında satın alınan mallardan üretilen malların, izin belgesinde öngörülen süre ve şartlara uygun olarak ihraç edilmemesinin tespiti durumunda, zamanında alınmayan verginin tecil tarihinden itibaren vergi zıyaı cezası da uygulanmak suretiyle gecikme faizi ile birlikte alıcıdan tahsil edilmesi söz konusudur (Baysal, 2008:40-42).

Tecil-terkin sisteminin uygulanmasıyla ihracatçılar, ihraç edilmek şartıyla imalatçılar tarafından kendilerine teslim edilen mallara ait KDV’ni ödeme

yükümlülüğünden kurtulmaktadır (Ünal, 2009:8). Bunun dışında, DİR ve şartlı muafiyet sistemi kapsamında, yurt dışından getirilen hammadde ve yardımcı maddeler kullanılarak üretilen malların ihraç edilmesi halinde, bu malların ithalinde GV ile diğer mali yükümlülükler teminat karşılığı ertelenerek (GV+KDV teminata bağlanarak), ihraç edilecek malların girdi maliyetleri azaltılmaktadır. Bu yöntem uygulanarak ithalat yerine yurtiçi alımların özendirilmesiyle, döviz kaybının önlenmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesi hedeflenmektedir (Arzova, 2006:152).

II.5.2. Geri Ödeme Sistemi

Geri ödeme sistemi; DİR'nde belirtilen istisnalar hariç olmak üzere DİİB/Dİİ kapsamında, ithali esnasında her türlü vergi ödenerek serbest dolaşıma girmiş hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinden elde edilen bir eşyanın işlem görmüş ürün şeklinde belge kapsamında ihraç edilmesinden sonra, ithalat esnasında ödenen vergilerin (GV, KDV, fon vb.) geri alınmasına dayanan bir sistemdir⁶⁷ (Odabaş, 2008:79;Bıyıkçı, 2010:47;İşleker, 2010:35). Sistemin temeli, DİİB kapsamında GV, KDV ve fon ödenerek ithal edilen eşyanın işlenerek ihracını takiben, ödenen vergilerin iade edilmesine dayanmaktadır (Arzova, 2006:152). Yani geri ödeme sisteminde;

- İthalat sırasında GV, KDV, fon gibi yükümlülüklerin ödenmesi ve ihracatı müteakip ödenen meblağın geri alınması,
- Tercihli rejime konu ülkelere yapılan ihracatta, TEV'nin ve varsa Toplu Konut Fonu'nun ithalat esnasında peşin olarak ödenmesi, diğer vergi ve KDV'nin (işletme

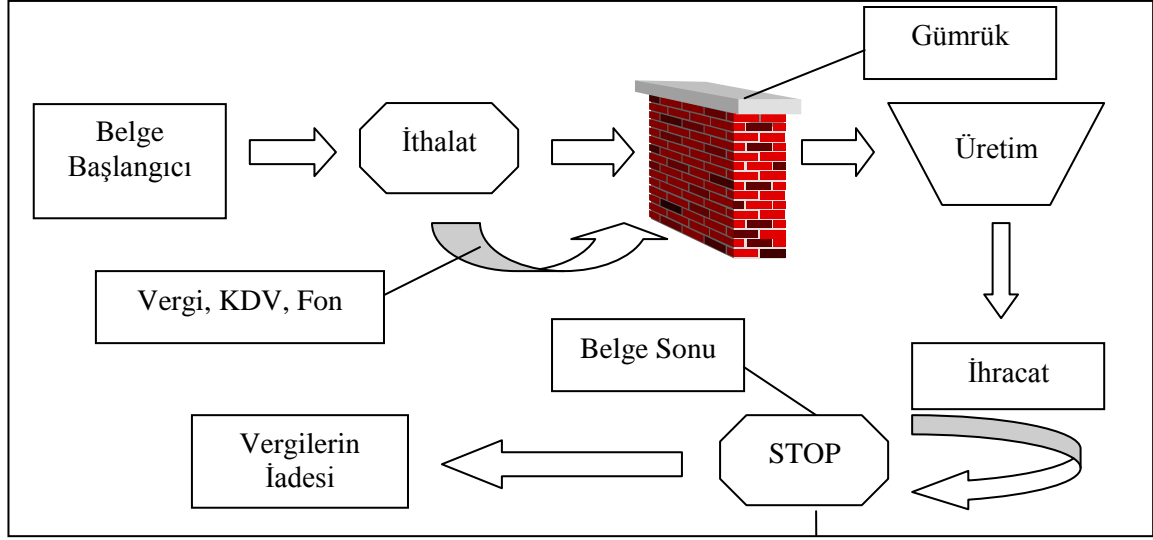
---

⁶⁷ Bu kapsamda yapılacak işletme malzemesinin ithalatına ilişkin KDV ve ÖTV ödeme yükümlülüğü bu kapsamın dışında tutulmuştur.

malzemesine ilişkin KDV ve ÖTV hariç) ise teminata bağlanması söz konusudur (Özdemir, 2006:14).

Şekil II.5: Geri Ödeme Sistemi Uygulaması

Kaynak: Özdemir (2006), "Dâhilde İşleme Rejimi ve Bu Kapsamdaki Telafi Edici Vergi Uygulaması", Dâhilde İşleme Rejimi Vergi İstisnası Semineri, İstanbul: Dış Ticaret Kompleksi, s.15.

İşleme faaliyetlerine tabi tutulmak amacıyla serbest dolaşıma giren eşya, DİİB kapsamında vergileri (GV, KDV, fon vb.) ödenerek ithal edilmektedir. İthal edilen eşyanın üretimde kullanılması sonucunda işlem görmüş ürün olarak ihracı halinde, eşyaya uygulanan GV'leri geri verilmektedir (Bkz. Şekil 2.5).

Geri ödeme sistemi kapsamında DİR'ne tabi tutulan eşya:

- Serbest dolaşıma girmiştir,
- Serbest dolaşıma girerken ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmuştur,
- İşlem görmüş ürünlerde kullanıldıktan sonra ihraç edilecektir,
- İhraç edildikten sonra tahsil edilmiş vergiler geri verilmektedir (Uzun,

2006:32).

Geri ödeme sisteminin uygulanmasının temel amacı, DİİB olmayan firmaların ithalat sırasında ödediği vergileri daha sonra alacağı DİİB süresi içinde ihracatın gerçekleşmesi sonrasında alabilmesidir (Namlı, 2007:51).

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, firma eğer ihracat yapma düşüncesinde ise bu sistemden yararlanabilmesi için, malın ithalatı aşamasında geri ödeme sisteminden yararlanılmak istendiğinin gümrük idaresine bildirilmesi, DİİB ile ilgili bilgilerin gümrük beyannamesi üzerine eşyanın, malların “geri ödeme sistemi” çerçevesinde ithal edildiğinin kaydedilmesi (şerh düşülmesi), belirtilmiş olması ve belgenin bir örneğinin gümrük beyannamesine eklenmesi, ayrıca geri ödeme sistemine ilişkin formun doldurularak ilgili gümrük idarelerince tasdik edilmesi (onaylanması) gerekmektedir (Demir, 2003:21;Baysal, 2008:35-36;İşleker, 2010:35). Geri ödeme sisteminde, ithalat esnasında ödenmiş olan vergilerin geri alınabilmesi için ise, öncelikle firmanın DİİB’ni almış olması veya ithal tarihinden itibaren en geç 6 (altı) ay içerisinde DİİB alması ve belge kapsamı ihraç yükümlülüğünün karşılanmasını takip eden 3 (üç) ay içerisinde ilgili gümrük idaresine müracaat etmesi zorunludur. Bunun yanı sıra, izin hak sahiplerinin ödemiş oldukları vergileri geri alabilmeleri için ihraç yükümlülüğünü karşılamaları, eşyanın daha sonradan yeniden ihraç edilmek üzere transit rejimine, gümrük antrepo rejimine, geçici ithalat rejimine veya şartlı muafiyetten uygulandığı DİR’ne alındığının ya da serbest bölgeye koyulduğunun kanıtlanması ve DİR’nin riayet edilmesi gereken diğer şartlarına uyulduğunun ispat edilmesi gerekmektedir. Ancak bu takdirde, ödenmiş olan ithalat vergilerinin geri verilmesi istenebilmektedir. Aksi takdirde vergilerin (GV, KDV, fon vb.) geri ödemesi yapılamamaktadır (Çınar, 2000:218;Selen, 2005:193-194;Çolak, 2007:63). Geri ödeme sistemi çerçevesinde düzenlenen DİİB ihracat taahhüdünün kapatılmasını müteakip, 3 (üç) ay içerisinde ithalat sırasında ödenen

vergilerin iadesi için ilgili gümrük idaresine müracaat edilmesi gerekmektedir. Vergilerin geri verilme süresi, GV'lerinin yükümlüye tebliği tarihinden itibaren 1 (bir) yıldır. Bu verginin tebliğ tarihinden itibaren 3 (üç) yıl içinde ilgili belgelerle birlikte gümrük idaresine müracaat edilmesi gerekmektedir. Gümrük idareleri ilgili firmanın müracaatı üzerine, geri verme kararının alındığı tarihten itibaren 3 (üç) ay içerisinde fazla yatırılan vergiyi iade etmek zorundadır. Bu verginin, ilgilinin müracaatı üzerine geri verme kararının alındığı tarihten itibaren 3 (üç) ay içerisinde gümrük idarelerince geri verilmemesi halinde, bu sürenin bitiminden itibaren tecil faizine ilişkin hükümlerin uygulanması söz konusudur (Çınar, 2000:219;Birekul, 2008:153).

Geri ödeme sistemi kapsamında ithal edilen eşya için, gümrük idaresince ticaret politikası önlemleri uygulanmakta ve eşyanın ithali için öngörülen dış ticarete teknik düzenlemeler ve standardizasyon mevzuatı dâhil diğer işlemlerin tamamlanması şartı aranmaktadır. İthal tarihinden itibaren 6 (altı) ay içinde bir ihracat müşterisi bulunduğu zaman, DTM'na başvurularak DİİB kapsamında 12 (on iki) ay içinde ihracat gerçekleştirilmekte, belgenin kapatılmasını takiben 3 (üç) ay içerisinde de ithal gümrüğüne başvurularak KDV hariç ödediği diğer vergilerin iadesi talep edilmektedir. KDV hariç denmesinin nedeni, ihracat yapılması sebebiyle KDV iadesinin alınabilmesinden ötürüdür. Yukarıda da belirtildiği gibi, gümrük idaresi 3 (üç) ay içinde vergileri geri vermediği takdirde bu sürenin bitiminden itibaren tecil faizi ödemesi gerekmektedir. Ayrıca, ihracatın gerçekleşmesine müteakip ithalatçı tarafından geri alınmayan diğer vergiler, işletme malzemesine ilişkin KDV ve ÖTV'dir (Arzova, 2006:153).

Geri ödeme sisteminin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, geri ödeme yönteminin her eşya için kullanılamayacağıdır. DİİB kapsamında geri ödeme sisteminde; ihraç edilecek işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılacak

hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşyanın GV ile diğer vergilerinin teminata bağlanması suretiyle, A.TR dolaşım belgesi⁶⁸ eşliğinde AT'na üye ülkelere veya ispat belgeleri eşliğinde AT'na üye ülkelere, PAMK'na taraf ülkelere yukarıda sayılan girdilere ait ithalatın yapılması yönünde izin verilebilmektedir. Ancak aşağıda belirtilen eşyalar bu sistemden yararlandırılmaz. Geri ödeme sisteminden, AT'na üye ülkeler menşeli tarım ürünleri ithalatı hariç olmak üzere;

- İthal miktar kısıtlamalarına tabi olan,
- İthalatı ticaret politikası önlemlerine tabi olan,
- İhracatta vergi iadesi alınan,
- AB üyesi ülkeler menşeli tarım ürünleri ithalatı hariç olmak üzere, tarım politikaları gereği ek mali yüklerle tabi işlenmiş tarım ürünleri ve ihracat iadelerinden yararlanan,
- Tercihli tarife ya da özel bir şartlı muafiyet düzenlemesinden kotalar dâhilinde yararlanabilen,
- Tarım politikası veya işlenmiş tarım ürünleriyle ilgili özel düzenlemeler çerçevesinde ithalat vergilerine tabi olan,
- İthal eşyasının serbest dolaşıma giriş beyanının kabulü sırasında, işlem görmüş ürünlerden parasal ihracat iadesine tabi olan eşyalar (mallar), geri ödeme sisteminden yararlandırılmaz (Uzun, 2006:32-33;Baysal, 2008:36-37).

Bunun dışında;

- Serbest dolaşımda bulunan eşya kullanılarak üretilen işlem görmüş ürünlerin A.TR dolaşım belgesi eşliğinde AT'na üye ülkelere,

⁶⁸ Türkiye veya AT'nda serbest dolaşımda bulunan eşyanın Katma Protokol'de belirtilen tercihli rejimden faydalanabilmesini teminen, ihracatçı ülkenin yetkili kuruluşlarınca düzenlenip gümrük idaresince vize edilen belgedir. Geniş bilgi için Bkz. Ek-1.

- Üçüncü ülke menşeli tarım ürünlerinden elde edilen işlem görmüş ürünlerin menşe ispat belgeleri eşliğinde AT'na üye ülkelere,
- Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış bir ülke menşeli olmayan eşyadan elde edilen işlem görmüş ürünlerin ilgili Serbest Ticaret Anlaşması'nın lehte hükümleri saklı kalmak kaydıyla, menşe ispat belgeleri eşliğinde anlaşma imzalanmış ülkeye,
- PAMK'na taraf ülkeler menşeli olmayan eşya kullanılarak üretilen Kümüleşyon'a dâhil nihai ürünün menşe ispat belgeleri eşliğinde Kümüleşyon'a taraf ülkelere, ihraç edilmesi halinde bu ihraç edilmiş eşyalar, geri ödeme sisteminden yararlandırılmaz (Çınar, 2000:218-220;Uzun, 2006:33;Namlı, 2007:53-54).

Türkiye'de ithalat esnasında vergilerin ödenerek ihracattan sonra ödenen bu vergilerin geri alınması, hem ekonomik gerçekler hem de ağır işleyen bir kamu mekanizmasının var olmasından ötürü pratik ve gerçekçi görülmediğinden dolayı, ihracatçılar bu sistemden yararlanmak yerine tercihlerini şartlı muafiyet sisteminden yana kullanmaktadırlar.

Şartlı muafiyet sistemi ile geri ödeme sistemi karşılaştırıldığında iki sistem arasındaki temel fark şöyledir: Geri ödeme sisteminde dâhilde işleme faaliyetine tabi tutulan eşya, daha önce ticaret politikası önlemlerine tabi olarak serbest dolaşıma sokulmuş eşyadır ve işleme faaliyeti sonrasında ihraç edilmesi halinde, bu eşyanın serbest dolaşıma girişinde tahsil edilmiş olan ithalat vergileri geri verilmektedir. Şartlı muafiyet sisteminde ise DİR'ne tabi tutulacak olan eşya serbest dolaşıma sokulmamış olup, buna bağlı olarak ticaret politikası önlemlerine de tabi tutulmamakta ve ithalat vergileri ödenmemektedir. Bunun yerine ithalat vergileri teminata bağlanmakta, teminata bağlanan bu vergilerse, işleme faaliyetinden sonra gerçekleştirilen ihracat sonrasında çözülmekte ve iade edilmektedir (Selen, 2005:196;Uzun, 2006:32). Ayrıca, bu kapsamda yapılan ithal malın

ihraç malın bünyesinde kullanıldığıının belgelendirilmesi halinde ithalat sırasında ödenen KDV'nin iadesi gerçekleşmektedir (Ünal, 2009:9). Bu temel ayırımın yanı sıra, her iki sistem arasında başka farklılıklar söz konusudur. Bunlar tablo 2.1'de gösterildiği gibidir.

Tablo II.1: DİR Uygulamalarının Karşılaştırılması

Şartlı Muafiyet Sistemi	Geri Ödeme Sistemi
Ticaret politikası önlemlerine tabi değildir.	Ticaret politikası önlemlerine tabidir.
Vergi karşılığı teminat alınmaktadır.	Verginin tamamı ödenmektedir.
İhracatın gerçekleşmesi ile teminat geri ödenmektedir.	İhracatın gerçekleşmesi ile vergi geri ödenmektedir.
TEV ortaya çıkabilmektedir.	–
Finansman maliyetleri açısından avantajlıdır.	–
İhracatın gerçekleştirilmemesi durumunda ödenmeyen verginin 2 (iki) katı kadar ceza ve gecikme faizi uygulanmaktadır.	İhracatın gerçekleştirilmemesi durumunda verginin tamamı ödendiğinden herhangi bir mesuliyet ortaya çıkmaz.
Yurt içine satış durumunda ise kaçakçılık suçu işlenmiş olmaktadır.	Yurtiçine satış durumunda ise bir mesuliyet ortaya çıkmaz.

Kaynak: Ünal (2009), Dâhilde İşleme Rejimi ve İmalat Sanayi Üzerine Etkileri, DPT-Uzmanlık Tezleri Yıllık Programlar ve Konjonktür Genel Müdürlüğü, Ankara, s.9.

II.6. Dâhilde İşleme Rejiminin Sağladığı Avantajlar

DİR ile ihracata konu nihai ürünün üretiminde kullanılan malların KDV, GV ve varsa anti-damping vergisinden muaf olarak ithaline imkân sağlanması neticesinde, girdi maliyetleri düşürülerek, uluslararası pazarlarda firmalara rekabet gücü kazandırılması amaçlanmaktadır (Altunyaldız ve Başer, 1999:46;Gürsoy, 2010:285). DİR çerçevesinde

tanınan ithal hakkının ihracatçılara sağladığı faydalar –rejimin uygulanmasıyla elde edilecek avantajlar- aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Vergi muafiyetlerinden doğan avantajlar:

Rejimin uygulanması sayesinde üretici firmaya vergi, resim ve harç istisnası sağlanmış olmaktadır. Aynı zamanda, AB ülkelerinden yapılan ithalatta KDV ve diğer vergi, resim ve harç istisnası sağlamaktadır (Gürsoy, 2010:286). Üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta da GV, KDV, ÖTV ile diğer vergi (varsa anti-damping) ve fonlardan muafiyet sağlanmaktadır. Rejim KDV, GV, varsa anti-damping vergilerinden muaf tutularak ithalata olanak vermesi sonucunda, girdi maliyetleri düşürülerek uluslararası pazarlarda ihracatçı firmalara rekabet gücü kazanmaları sağlanmaktadır (Cevahir, 2007:86).

İhracatın finansmanında kullanılmak üzere bankalardan tedarik edilen prefinansman ve döviz kredilerinde alınan; ihraç ürünlerinin satış ve tesliminde bankalar, sigorta şirketleri ve noterler gibi kurumlar tarafından alınan; ihracatı teşvik belgesine bağlı akreditifli, vesaik mukabili, mal mukabili (açık hesap) ve kabul kredili ödeme biçimlerine göre yapılan ithalat işlemlerinde alınan banka ve sigorta muamele vergisi, damga vergisi ve harçlar kanunu ile kanunlarda yer alan harçlar da muafiyet kapsamına dâhil edilmiştir (Çolak, 2007:68). Buna ilaveten kabul kredili, mal mukabili ve vadeli akredifli ödeme şekillerine göre yapılan ithalatlarda, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) istisnası sağlamaktadır (Baysal, 2008:17). Bu fondan gerçekleştirilen ihracat tutarları üzerinden prim ödemeleri yapılarak, ihracatın finansmanında kullanılan kredi faizlerinin yükünün azaltılması hedeflenmektedir (Mollasalihoğlu, 1999:4). Vadeli ithalat yapılması veya belge kapsamında ithalatın finansmanı amacıyla kredi kullanılması halinde, KKDF'na yapılan %6'lık fon kesintisinden muafiyet de sağlanmış olmaktadır. Girdi ithalatının AB

ülkelerinden yapıp nihai ürünlerin –bu girdiden üretilen malların- AB ülkelerine ihraç edilmesi durumunda, sadece KDV ve vadeli ithalatlarda alınan KKDF kesintisi avantajı söz konusudur (Altunyaldız ve Başer, 1999:49-50). İthal mallarının üçüncü ülkelerden getirilerek AB ülkelerine ihraç edilmesi halinde, AB ile üye ülke arasında geçerli olan sanayi ürünlerindeki serbest dolaşım gereği üçüncü ülke kaynaklı ithal mallarına tekabül eden Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) oranındaki TEV, bu ülkelere yapılan ihracat sırasında tahsil edilmektedir. Bu durumda; KDV, vadeli ithalatlarda yapılan KKDF’na yapılan kesinti ve anti-damping vergisinden muafiyet hakkı doğmaktadır (Cevahir, 2007:87).

Rejim kapsamında, ihracat sayılan satış ve teslimler ile ilgili olarak ise GV muafiyetli ithalat söz konusudur. İhracat sayılan satış ve teslimler çerçevesince firmalar da vergi, resim, harç istisnası ve bununla birlikte ithalatta gümrük muafiyetinden yararlandırılmaktadır. DTM’na müracaat ederek belge alan firmalar, bu şekilde düzenlenen belgelerle iç piyasada satış-ihracat sayılan makine, teçhizat ve ara malının üretimi için gerekli hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemelerinin GV’lerinden muaf olarak ithali mümkün olmaktadır (İGEME, 2006:131;Şenol, 2005:1).

Rejim sayesinde, ithalatta alınması gereken vergilere ilişkin teminat indirimi de sağlanmış olmaktadır (Baysal, 2008:17). DİR çerçevesinde şartlı muafiyet uygulamalarından yararlanmak isteyen firmalar, belirli şartlara uymaları halinde indirimli teminat uygulamasından da faydalanabilmektedir. Henüz süresi dolmamış DİİB’leri de, belge kapsamında ithalat yapıp yapılmadığına bakılmaksızın indirimli teminat uygulamasından yararlandırılmakta ve gerçekleştirilmiş ithalatlara ilişkin alınan teminatların %10’unu aşan kısmı, belge sahibi firmaya iade edilmektedir. Bu sistem sayesinde; kamu alacaklarının güvence altına alınması, takibinin ve tahsilinin kolaylaştırılması, bunun yanı sıra KOBİ’lerin ihracat işlemlerini SDS’leri aracılığıyla

gerçekleştirmeleri teşvik edilmiş olmaktadır (Bıyıkçı, 2010:61). Bunun dışında, şartlı muafiyet sistemi kapsamında uygulanan eşdeğer eşya kullanımında da vergiden muafiyet söz konusudur. İhracatı vergiye tabi eşdeğer eşya kullanılarak üretilmiş “işlenmiş ürünün” ihracatı sırasında GV tutarında vergi alınmaktadır. Bu vergi karşılığında teminat verilmesi halinde, bu teminat kullanılan eşdeğer eşyanın yerine ithalat gerçekleştirildiğinde gümrük idareleri tarafından çözülmekte, alınan vergiler firmaya iade edilmektedir.

Rejimin uygulanması ile ödenmiş vergilerin geri alınması olanağı da doğmaktadır. Serbest dolaşıma girmiş bulunan eşyanın, işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra ihraç edilmesi halinde, bu eşyanın serbest dolaşıma girişi esnasında tahsil edilmiş bulunan ithalat vergileri DİR kapsamında geri verilmektedir. Yani, DİR'nin uygulama biçimlerinden biri olan bu sistem sayesinde –geri ödeme sistemi- alınan vergiler iade edilmektedir. Bu sayede ihracatçı firmalar, ödemek zorunda oldukları vergi yükünden muaf tutulmaktadır (Selen, 2005:193;Uzun, 2006:31-32).

DİR kapsamında yapılan ithalat ve/veya yurt içi alım faaliyetlerinin vergi, resim ve harç istisnasından yararlandırılabilmesi için ise Müsteşarlıktan belge alınması zorunludur. Bu çerçevede, kullanılan krediler ve uygulanan istisnalar belgeye kaydedilmektedir. Bunun dışındaki hususlarda vergi, resim ve harç istisnası, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından resen uygulanmakta ve herhangi bir belge ile ilişkilendirilmesi söz konusu olmamaktadır (Arzova, 2006:462-463).

2. İşlem maliyetlerini azaltıcı avantajlar:

Rejim sayesinde ihracatçı firmalar, ticaret politikası önlemlerine tabi olmamaktadır. Rejimin ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ithalat imkânı sunmasına bağlı olarak yurtdışından ucuz girdi ve hammadde ithalat olanağı sağlaması, maliyetlerin düşmesine ve rekabet avantajının yakalanmasına imkân vermektedir. Bunun

yanı sıra, rejimin ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın hammadde ve yarı mamul ithalatına izin vermesi, özellikle ticaret politikası önlemlerine tabi eşya ithal eden firmaların daha fazla ithalat yapmalarının önünü açarak firmaların atıl kapasite kullanımı engellenmektedir. Böylece, firmaların hammadde ve aramalı yetersizliğinden kaynaklanan kapasite indirimlerinin de önüne geçilmiş olmaktadır (Altunyaldız ve Başer, 1999:27;Selen, 2005:190).

DİR uygulamasında, yurt dışından getirilen ham madde ve yardımcı maddeler kullanılarak üretilen malların ihraç edilmesi durumunda, bu malların ithalinde KDV ödeme yükümlülüğü teminat karşılığı ertelenmekte, böylece firmaların ihraç edecekleri malların üretiminde kullanılacak girdilerin maliyetlerinin azaltılması sağlanmış olmaktadır (Namlı, 2007:31).

DİR, rejimden yararlanan firmalara yaptıkları ithalat karşılığında GV olarak devlete aktaracakları fonları işletme sermayesi olarak kullanabilme imkânı tanımaktadır. Ödenmeyen vergilerin işletme sermayesini güçlendirmesiyle beraber vergilerin alınmayarak maliyet unsuru olmaktan çıkarılması, dış piyasalarda firmaya fiyat rekabeti üstünlüğü kazandırabilmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:27). Rejimin anti-damping vergisinden de muafiyet sağlaması, bir taraftan ithal edilmesi gereken ürünün hızla ithaline olanak sağlarken; diğer taraftan girdi maliyetlerinin düşürülerek, rejimi uygulayan firmaların uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmasına katkıda bulunmuş olmaktadır (Gürsoy, 2010:285).

İthalattan doğan vergileri teminen firmalardan istenen teminat mektuplarının, ihracatçı firmalar üzerinde getireceği mali yük ve sonuç itibarıyla nihai ürünün maliyetini yükselterek rekabet dezavantajı yaratıcı etkisi dikkate alınarak, DİR'nde yapılan düzenleme ile DTSS ile SDŞ'lerin müracaat tarihinden önceki takvim yılı içerisinde

gerçekleştirdikleri ihracat, imalatçı-ihracatçı firmaların ise müracaat tarihinden önce bir yıl içerisinde gerçekleştirdikleri kapatılmış belgeli ihracat performansları dikkate alınarak, DİİB kapsamında yapacakları ithalattan doğan GV tutarının %1'i nakit olarak Eximbank Merkez Bankası nezdinde bulunan “Teminat Sigortası” hesabına yatırılmasından sonra, ilgili gümrüklerce ilave bir teminat mektubu talep edilmeksizin ithalatın yapılmasına izin verilmektedir. Bu durumun sağlanması ile ihracat performansı iyi olan firmaların teminat mektubundan doğan mali yüklerinin hafifletilmesi ve firmaların ihracat performanslarının artırılmasına imkan sağlanmaktadır (Altunyaldız ve Başer, 1999:50).

3. Yurtiçi üretimi özendirmeye yönelik avantajlar:

Rejim kapsamında yurtiçinden yapılan alımlarda, alıcıların KDV'ni ödeme yükümlülüğü tecil-terkin işlemine tabi tutulmuştur. DİİB'nde yer alan malların alımlarında tecil-terkin sistemi kapsamında işlem yapılmasını isteyen mükellefler, DİİB'lerini satıcılara ibraz ederek, hesaplanan verginin kendilerinden tahsil edilmemesini talep etmektedir. Böylece, düzenlenecek faturada toplam bedel üzerinden hesaplanan KDV alıcılardan tahsil edilmez. Bu sayede ihracatçılar, ihraç edilmek şartıyla imalatçılar tarafından kendilerine teslim edilen mallara ait KDV'ni ödeme yükümlülüğünden kurtulmaktadır. Yani bu yöntemin uygulanmasıyla yerli üreticiler, rekabet unsuru açısından DİR kapsamında indirimli teminat sistemini kullanarak yerli ara madde, hammadde veya ambalaj malzemesi alan ihracatçılar karşısında korunmuş olmaktadır (Ünal, 2009:8;Bıyıkçı, 2010:68). Bu yöntem, girdilerin yurtiçi alım yoluyla temin edilebilmesini sağlamaktadır (Baysal, 2008:17). Buna göre, işlem görmüş ürünlerin üretiminde gerekli olan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile ambalaj ve işletme malzemeleri yurt içinden de temin edilebilmektedir. DİİB kapsamında ihraç edilmek üzere yurtiçinden temin edilen eşya, DİR'nin uygulanması bakımından ithal eşyası

gibi değerlendirilmektedir. Bu uygulama ile aynı zamanda, DİİB sahibi firmaların -ihraç edecekleri ürünlerin üretiminde kullanılan girdileri, yurt içinden KDV ödemeksizin alma hakkının doğmasıyla- ithal girdi kullanması yerine yurt içinden daha ucuza girdi kullanılması sağlanmış olmaktadır.

DİR eşdeğer eşya kullanımına olanak vermesiyle de, üretim girdisi olarak ithal eşyanın yerine serbest dolaşımda bulunan bir malın kullanılmasından sonra yapılacak ihracatı müteakip, üretimde kullanılan girdileri her türlü vergiden muaf olarak ve teminat alınmaksızın ithal etme imkânı sağlamaktadır (Çolak, 2007:62). Eşdeğer eşya kullanımı esas itibarıyla, ihraç eşyası üretiminde kullanılan yardımcı madde, yarı mamul, mamul ve ambalaj malzemelerinin yurt içinde üretimini teşvik etmek amacıyla devreye sokulmuş bir uygulama niteliğindedir. Bu nedenle eşdeğer eşya kullanımı sayesinde, ihracat ve imalat yapan firmaların kullandığı üretim girdilerini temin konusunda ithal girdiye bağımlı kalmaması, bu girdileri yurt içinden temin etmeleri halinde de bu durumdan istifade ederek ihracat hedeflerinde bir sapma olmasının önüne geçilmiş olmaktadır. Böylelikle, gerek yurtiçi üretim dolaylı olarak teşvik edilmiş gerekse firmaların girdi temini kolaylaştırılarak ihracat performansı desteklenmiş olmaktadır (Bıyıkçı, 2010:67). Rejim, bu şekilde yurtiçi alımları teşvik ederken, yurtiçi satış ve teslimlere de müsaade edilmesini sağlamaktadır (Namlı, 2007:34).

4. Dış ticaret mevzuatına tabi olmamakla sağladığı avantajlar:

Rejim sayesinde, dış ticarete standardizasyon ve teknik düzenlemeler mevzuatına tabi olunmamaktadır (Namlı, 2007:34). DİR, diğer teşviklerden farklı bir yapı arz ettiği için -yasaklanmamış yardımlar kapsamında yer aldığından- uluslararası örgüt ve birliklerin aldığı kararlar dışında tutulmaktadır. Yani DİR, teşviklerin olumsuz etkilerini mümkün olduğunca azaltmak ya da gidermek ve değişen koşullara uyum sağlamak

amacıyla yapılan çalışmaların dışında tutulmakta, bu nedenle de olumsuz etkileri söz konusu olsa dahi rejimin uygulanmasına devam edilip kısıtlanması söz konusu olmamaktadır. Bu durum, rejimin yaygın olarak kullanılmasına ve rejimden yararlanan firma sayısının artmasına imkân tanımaktadır. Bu sayede, rejimin sağladığı avantajlardan yararlanabilen firmalar, dış piyasalardaki firmalarla rekabet edebilme gücü kazanmaktadır (Birekul, 2008:154).

Rejim dış ticaret kurallarına tabi olmamakla ihracatçı firmalara, ihracat taahhüdünü üçüncü ülkelere yapılan ihracatla yerine getirmek koşulu ile ithalatta kota ve gözetim önlemlerinden muafiyet de sağlamaktadır (Şenol, 2005:1;Namlı, 2007:34).

II.7. Dâhilde İşleme Rejiminin Eleştirilen Yönleri

DİR, her türlü vergiden istisnai bir uygulama özelliğine sahip olması nedeniyle kamu gelirleriyle; bir işleme faaliyeti olması nedeniyle üretim ve istihdamla; girdi ithalatına dayalı bir teşvik olması nedeniyle de ihracat ve ithalatla yakından alakalıdır. Bu nedenlerden ötürü DİR'nin; üretim, istihdam, kamu gelirleri, ihracat ve ithalat üzerinde yarattığı olumlu olumsuz etkileri, ilgili sektör temsilcileriyle birlikte politika yapıcılar ve akademisyenler arasındaki tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır (Ünal, 2009:14). DİR'nin temelde eleştiri alan noktaları aşağıda görüldüğü gibidir:

1. Vergi vb. yükümlülüklerinin muafiyetine yönelik sorunlar:

Rejimin eleştiri alan noktalarından biri, rejimin uygulanması ile birlikte kamu gelirlerinin bir kısmından vazgeçiliyor olmasıdır. DİR kapsamında yapılan dış ticaretin; vergi, resim, harç vb. yükümlülüklerden istisna olması sebebiyle kamu gelirlerinde kayba yol açtığı düşünülmektedir. Artan ithalat ve DKO'na bağlı olarak da söz konusu gelir kaybının daha yüksek miktarlara çıktığı söylenmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:20).

DİR çerçevesinde yapılan dış ticaretin boyutu düşünüldüğü zaman, ithalata ait vazgeçilen KDV ve GV nedeniyle önemli miktarlarda vergi geliri kaybı yaşanmaktadır. Ortaya çıkan bu durumun, ihracatçı olmayan yurtiçi ara ve nihai mal üreticilerinin rekabet gücü üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğini söylemek pek de mümkün görünmemektedir (Ünal, 2009:18). Rejimin böyle bir olumsuzluğa yol açtığı görüşüne karşın, kamu gelirlerinde herhangi bir kaybın söz konusu olmayacağı yönünde karşıt bir görüş de vardır. Bu görüş, şöyle açıklanabilmektedir: DİR, DİİB kapsamında firmalara dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etme imkânı tanıdığından ve ithal edilen ürünlerin ihraç edilme koşulu bulunduğundan dolayı, bu belgeler çerçevesince sağlanan vergi muafiyetlerinin kamuya ek bir yük getirmediği düşünülmektedir. Yani, rejimin uygulanması ile birlikte kamu gelirlerinde herhangi bir kayıp yaşanmamaktadır (DPT, 2004:245). Bundan yola çıkarak, DİR kapsamında yapılacak olan ithalattan alınan KDV'nin alınmaması, bir gelir kaybı olarak değerlendirilmemiştir. Ancak, DİR kapsamında ithal edilen girdinin usulsüz bir şekilde serbest dolaşıma girdiği ve yerli üretimin ikame edildiği yönünde ortaya çıkan iddialar, DİR'nin kamu gelirlerinde bir kayba neden olduğu tezini destekler bir niteliktedir. Çünkü DİR kapsamında usulsüz bir şekilde kullanılan girdi KDV gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır.

2. Veri tabanının eksikliğine yönelik sorunlar:

DİR'nde uygulamanın sonuçlarını görmek ve sonuçların değerlendirilmesine göre teşvik politikalarında revizyona gitmek konusunda ortaya çıkan temel eksiklik, etkin ve karşılaştırılabilir -ulaşılabilir- bir istatistikî veri tabanının eksikliğidir. Uygulayıcıların kaynak yetersizliğinin yanı sıra, hedef kitlenin bilgiye erişiminin sınırlı olması ve yetişmiş eleman yetersizliği de söz konusudur (Cevahir, 2007:150). Veri yetersizliğinin altında yatan asıl neden ise, DİR çerçevesinde yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olmasından

dolayıdır. Söz konusu bu durumların ortaya çıkması, anılan rejimin ülke ekonomisine katkısı ve ileriye dönük değerlendirme ve politikaların etkin olarak yapılmasının önündeki en büyük engel olarak görülmekte, verilerden istenilen seviyede yararlanılmasını engellemektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:55).

DİR'ne ait verilerle yayınlanan istatistikler arasında uyumsuzluklar da söz konusudur. DİR'nde işlemler fiziki olarak gerçekleştirildikleri yıla değil, DİİB'nin alındığı yıla kaydedilmektedir. DİR kapsamında gerçekleşen ihracatla toplam ihracat karşılaştırmalarında, işlemlerin farklı kaydedilmesinden kaynaklanan uyum problemi vardır. İhracat hangi yıl gerçekleşirse gerçekleşsin, DİİB'nin alındığı yıla kaydedilmektedir. Bu nedenle, rejim çerçevesinde yapılan ihracatın daha düşük ya da daha yüksek gözükmesi söz konusudur. Örneğin; 2004-2006 yılları arasında DİR kapsamındaki ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı, Türkiye'de %50-54 aralığında seyrederken; AB'ne üye ülkelerde bu oran, %3-7 aralığındadır. Bu payın yüksekliğine bakılarak, aslında Türkiye'de gerçekleşen ihracatın açıklanandan daha az olduğu ve DİR vasıtasıyla daha fazla gösterildiği iddialar arasında yerini almaktadır. Bunda etkili olan unsurların, ülkeler arasında rejimin uygulanışı ve denetimi konusunda ortaya çıkan farklılıklar olduğu söylenmektedir. Aslında DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracattan fazla çıkması, ihracatın gerçekleştiği yıla değil taahhüt edildiği yıla kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır⁶⁹. Aynı nedenlerden ötürü, ülkede kapatılan belgeler içindeki ihracatın toplam ihracata oranının düşük olması, belgelerin önemli bir kısmının kapatılmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra ortaya çıkan diğer bir durum, bir sektörde ihracat için yapılan değişik sektörler altındaki girdi ithalatının, DİİB alınan sektörün altına kaydedilmesidir. DİR'ne ait verilerle yayınlanan istatistikler arasında ortaya çıkan bu

---

⁶⁹ DİR kapsamındaki ihracatın toplam ihracata oranı konusunda işlemlerin kaydedilmesindeki farklılıktan kaynaklanan uyumsuzluk problemi, DİR'nden kaynaklanan ihracatın ithalata olan bağımlılığı için geçerli değildir.

uyumsuzluklar, dış ticaret verileriyle DİR verilerinin karşılaştırılmasını oldukça zorlaştırmaktadır (Ünal, 2009:14-15).

3. Yurtiçi üretime yönelik sorunlar:

DİR'nin uygulanmasıyla, üretimin ve ihracatın ithalata olan bağımlılığının arttığı, buna bağlı olarak da yerli hammadde ve ara malı üreten firmaların bu ürünlere yönelik ülke içi talebinin daralması nedeniyle zor durumda kaldıkları iddia edilmektedir (Altunyaldız ve Başer, 1999:20). DİR çerçevesince uygulanan şartlı muafiyet sisteminde, vergi vb. yükümlülüklerin askıya alınmasıyla ithalat hem ucuzlamakta hem de kolaylaşmaktadır. Bu durumda ucuzlayan ve kolaylaşan ithalat, yerli üretimin bir nevi ikamesi halini almaktadır. Böylece, birçok alanda yurtiçi üretimin yeterli düzeyde olmaması ya da ihracatçıların ihtiyaç duyduğu hammaddeleri istenilen nitelik, kalite ve fiyata sağlayamaması, ihraç malında daha az yerli girdi ve daha fazla ithal girdi kullanılarak ekonominin ve ihracatın büyük ölçüde ithalata bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır⁷⁰ (Birekul, 2008:152-154).

Bu görüşe karşılık rejimin, daha farklı değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüşler de vardır. Her ne kadar DİR ara malı ithalatını kolaylaştırıcı bir sistem olsa da aramalı ithalatı, hızlı büyüme dönemlerinde DİR uygulamasından bağımsız olarak artış göstermektedir. Ara malı ithalatındaki yüksek oranlı artış, yurt içi ara malı üretiminde bir düşüşe yol açmayıp sadece potansiyel artışları engellemekte, dolayısıyla rejim kapsamındaki ithalat yerli üreticiyi tahmin edildiği ölçüde olumsuz etkilememektedir. Yurtiçi üretimin yetersizliği, tercihler, kalite, temin süreleri ve finansman avantajı gibi nedenlerden ötürü DİR'nin tamamen kaldırılacak olması söz konusu olsa dahi, ikamenin yine ithal ürünlerle yapılmasının beklenmesi gerekmektedir. Bu anlamda DİR'ni, iç

---

⁷⁰ Bu konu, üçüncü bölümde rejimin Türkiye'de uygulanmasına yönelik yapılan yorumlarda yer almaktadır. Bkz. s.116, dipnot 76.

piyasadaki imalatçının rakibi değil, ihracatçıya ek avantaj sağlayan bir sistem olarak değerlendirmek faydalı olacaktır. Çünkü prensipte, yurt içindeki ara malı üreticisi ile DİR kapsamında ithalat yapan üretici arasında hiçbir fark bulunmadığı ifade edilmektedir (Odabaş, 2008:80). Bütün bu açıklamalar, aslında ihracatın ithalata olan bağımlılığının ne ölçüde olduğunu tam olarak tespit edebilmek için yeterli değildir. Detaylı olarak değerlendirebilmek için, girdi-çıktı tablolarının da kullanılması gerekmektedir (Ünal, 2009:44).

4. Dış ticaret mevzuatına tabi olmamasına yönelik sorunlar:

Rejimin eleştirisi alan diğer bir noktası, ticaret politikası önlemlerine ve standartlarına tabi olmamasından ortaya çıkmaktadır.

Ticaret politikası araçları kapsamına dampinge karşı önlemler, TEV'ler ve miktar kısıtlamaları girmektedir. Bu önlemlerin temel amacı; dampedli, yardımlı ve/veya aşırı ithalatın yerli sanayi üzerinde neden olduğu ciddi zarar unsurlarının önlenmesi ve ortadan kaldırılmasıdır (Öztürk, 1998:6). DİR'nin uygulama yöntemlerinden biri olan şartlı muafiyet sistemiyle yapılan ithalat, ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın gerçekleşmektedir. Bu durum, ticaret politikası önlemlerinden beklenen etkinliğin azalmasına neden olmaktadır. Örneğin; ithalatı kotaya tabi olan bir malın DİR kapsamında ithal edilmesi, kotanın etkinliğinin azalmasına yol açacaktır. Çünkü söz konusu malın kota miktarı belirlenirken, yurt içi tüketim ve ihracat miktarları göz önüne alınarak üretim kapasitesine göre yurt içi üreticilerin zarar görmeyeceği varsayılmaktadır. DİR kapsamındaki ithalat, kota oluşturulurken beklenenden fazla ihracata neden olsa da ticaret politikası önlemlerinin etkinliğini zayıflatacaktır. Ticaret politikası önlemlerinin etkinliğini azaltıcı sonuçlar, ihraç taahhütlerinin kapatılması noktasında ortaya çıkmaktadır. DİR'nden yararlanan firmalar gerçekleştirdikleri herhangi bir ihracatı, Gümrük Müsteşarlığınca

uygun görülmesi halinde Dİİ ihracat taahhüdüne kullanabilmektedir. İhracat taahhüdüne sayılan gümrük beyannameleri aslına, ilgili gümrük idaresince taahhüde sayıldığına dair not düşülerek, Dİİ kapsamında şartlı muafiyet sistemine göre alınan teminatlar çözülmekte veya geri ödeme sistemine ilişkin ithalatta ödenen vergiler firmaya geri verilmektedir. Ancak burada, gerçekleştirilen ihracat içinde DİR kapsamında ithal girdilerin kullanılıp kullanılmadığına bakılmamaktadır. Dolayısıyla bu uygulama, ticaret politikası önlemlerinin delinmesi ve önlemin uygulanma amacından uzaklaşılması sonucunu da beraberinde getirmektedir (Selen, 2005:191-192).

Şartlı muafiyet sisteminde DİR kapsamında yapılan ithalat, ticaret politikası önlemlerine tabi olmadığı gibi standardizasyon mevzuatına da tabi değildir. Rejim kapsamında yapılan ithalatın standardizasyon mevzuatına tabi olmaması, insan sağlığı ve çevre güvenliği gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ünal, 2009:22).

Sistemin dış ticaret mevzuatına tabi olmamasına bağlı olarak yoğun ve yaygın kullanımı sonucu, rejimin işleyişinde ve denetimde sorunların ortaya çıkması söz konusudur. DİR kapsamında yapılan ithalat vergiden muaf olduğu için, normal yollarla yapılan ithalata göre daha ucuz girdi temin imkânı sağlamaktadır. Bu nedenle, DİR uygulamalarına sektörler itibariyle bir kısıtlama getirilmemiş ve uygulamanın daha liberal olması sağlanarak, yurt dışı ucuz hammadde kaynaklarından ihracatçının azami derecede istifade etmesi amaçlanmıştır (Altunyaldız ve Başer, 1999:37;Birekul, 2008:154). Bu çerçevede, vergiden doğan maliyetleri bertaraf etmek için DİR ile yapılan ithalatın yurt içinde usulsüz kullanımı ortaya çıkmaktadır. Usulsüz kullanımda, rejimin işleyiş ve denetiminden kaynaklanan olumsuzlukların etkili olduğu düşünülmektedir.

Rejimin işleyişindeki en önemli noktalardan biri, ithal eşyanın işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanıldığıının tespit edilebilmesidir. Bu rejim kapsamında, ayniyat

tespiti yapılamayacak eşyaya izin verilmemesi gerekmektedir. Ancak bu hususa ilişkin hüküm mevzuatlarda yer almakla birlikte, uygulamada çok detaylı bir inceleme yapılması söz konusu değildir. Bu durum ise, DİR'ni amacından saptıran problemlerle karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır. Bunun dışında, rejim ile ilgili verilecek olan izin ile belge ve rejime ilişkin uygulamalar ile alınması gereken önlemler konusundaki yetkiler farklı birimlerce yürütülmektedir. Bu durum da rejimin uygulanmasını karmaşıktırarak aksaklıklara yol açmakta, bürokratik engelleri ve usulsüz kullanımı daha da artırmaktadır.

III. BÖLÜM

MERSİN'DE DÂHİLDE İŞLEME REJİMİNİN BOYUTLARI VE REJİMİN MERSİN İLİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZİ

III.1. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları

Ülkemizde ihracatın yapısal analizini yapan çalışmalarda, 1980 sonrası dönemde ihracatı teşvik politikalarının etkinliği ile ilgili sorgulamalara yer verilmiştir. Bu değerlendirmelere göre, 1990'lı yılların başında ihracat teşvikleri ihracatı artırmada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle de ihracatın özendirilmesinde niteliksel değişimler ve sınırlandırmalara yer verilmiştir. Bu değişimler ve sınırlandırmalar için esas sebepler arasında, “hayali ihracat” konusundaki tartışmalar ve özellikle uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan ihracat desteğine sınırlama getirme zorunlulukları gösterilmektedir. Bu anlamda, teşvik unsuru olarak nakdi ve doğrudan yardımların etkinliği sorgulanmaya başlanmış, bununla birlikte suiistimale açık olan uygulamaların sistemi baltalayıcı etkilerine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla, bu yöndeki tartışmaların uluslararası düzenlemelerle getirilen kriterlerle çakışması, teşvik uygulamalarında yapısal bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Bıyıkçı, 2010:41-42).

Bu dönemde, 1995 yılında, bir yandan uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan GATT sürecinin tamamlanması ile oluşturulan DTÖ'ne üye olunurken; diğer yandan, 1996 tarihinden itibaren AB ile GB'ne gidilmesi karara bağlanmıştır. Türkiye ile AB arasındaki GB'nin kurulmasına ilişkin 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda (OKK) belirtilen yükümlülüklerimizden dolayı, 1980'li yıllarda ihracat teşviklerinde önemli bir yeri olan

vergi iadesi⁷¹ 1989 yılında; daha önceki dönemlerde oldukça yoğun bir şekilde uygulanan “nakdi teşvikler”, başka bir ifadeyle “ihracat performansına dayalı sübvansiyonlar şeklindeki teşvikler” ise 1995 yılı sonunda yürürlükten kaldırılmıştır. Kaldırılan teşvik mekanizmaları⁷² yerine gerek AB gerek DTÖ normlarına uygun yeni “İhracata Yönelik Devlet Yardımları” programları yürürlüğe konulmuş, söz konusu bu yardımlar daha sonra değişen uluslararası ve ülke dinamiklerine göre değişikliklere uğrayarak mevcut şeklini almıştır⁷³ (DPT, 2004:2).

AT mevzuatına uyum çalışmaları çerçevesince, dış ticaretin yapısı ve ihracat potansiyeli de göz önünde bulundurularak İhracatı Teşvik Mevzuatı, AT’nun Gümrük Kodu’na uyumlu hale getirilmiştir. 25.12.1995 tarihli Dâhilde İşleme Kararı ve bu Karara istinaden 5.1.1996 tarihli ve 22514 sayılı Resmi Gazete’de DİR, Türkiye’nin Avrupa GB’ne dahil olmasına -1996 yılında GB anlaşması imzalanarak- paralel olarak 1996 yılında Türkiye dış ticaret mevzuatına entegre edilmiş ve daha önce yürürlükte olan İhracatı Teşvik Mevzuatı’nı ikame etmiştir. Bu anlaşmadaki yükümlülüklerimiz çerçevesinde, İhracatı Teşvik Mevzuatı’nın devamı niteliğinde olan, ihracatçıların ucuz ve kaliteli ham madde ve ara malını uluslararası pazarlardan ithalat vergilerinden muaf olarak

---

⁷¹ İhraç ürünlerinin üretimi aşamasında alınan dolaylı veya doğrudan vergilerin iade edilmesi esasına dayanan, en uzun süreli ve etkin teşvik aracı olarak özellikle 1980’li yılların ilk yarısına damgasını vuran “vergi iadesi” teşviki, 1986 yılından sonra kamuoyunda yoğunlaşan “hayali ihracat” iddiaları ile olan yakın ilişkisi nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. Mollasalihoğlu, Y. (1999). İhracat teşvikleri. *DTM Dış Ticaret Dergisi*, 13, s. 4.

⁷² Türkiye’de 1980 sonrası dönemde uygulamaya konulup, çeşitli sebeplerle uygulamadan kaldırılan ihracat teşvikleri konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Cevahir, s. 128.

⁷³ AB’nde DİR’in genel esasları ise; 19.10.1992 tarih ve 302/24 sayılı AT Resmi Gazetesi’nde yayınlanan 2913/92 sayılı AT Gümrük Kodu’na ilişkin Konsey Düzenlemesi’nin 4. başlık 3. bölümünün D bendinde belirlenmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Altunyaldız, Z. ve Başer, F. (Nisan 1999). Türkiye ve Avrupa Birliği’nde dâhilde işleme rejimi uygulamaları. *İKV Dış Ticaret Dergisi*, 13, ss. 21-23. Türkiye, dünyada oluşan küreselleşme sürecinin dışında kalmamak amacıyla GATT sözleşmesine taraf olmuş ve ihracatı doğrudan etkileyen, uluslararası rekabeti bozucu etkileri bulunan teşvik araçlarının uygulamadan kaldırılması taahhüt edilmiş, bu teşvik araçları yerine GATT sözleşmesi kapsamında yeni teşvik araçlarının geliştirilmesine yönelilmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Çolak, ss. 21-26; Öztürk, H. (1998). Cumhuriyetimizin 75’inci yılında ülkemizde uygulanan ithalat politikalarına genel bir bakış. *Dış Ticaret Dergisi*, ss. 6-8.

temin etmelerine imkan tanıyan DİR uygulanmaya başlanmıştır⁷⁴ (Bıyıkçı, 2010:42-43;Baysal, 2008:11).

DİR'nin Türkiye dış ticareti içindeki önemini anlayabilmek için, öncelikle Türkiye'nin genel dış ticaret yapısının incelenmesi gerekir. Türkiye'de 2002-2010 yılları arası geçen süreçte, 2001 krizi ve sonrasında ihracat performansında önemli bir güçlenme gözlenmiştir. 2001 yılında yaşanan kriz, GSMH'da yüksek bir gerilemeye yol açmasına rağmen; 2001-2002 döneminde, yurtiçi talebin yetersizliği yanı sıra Türk lirasının değer kaybetmesi firmaları dış piyasalara yönlendirmiş, ihracat performansını olumlu etkilemiş, ihracat hızlı bir artış trendine girmiştir.

Tablo III.1: Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Bazı Göstergeler (Milyar ABD Doları)

YIL	İhracatta Önceki Yıla Göre Değişim (%)	İthalatta Önceki Yıla Göre Değişim (%)	Karşılama Oranı (X/M) (%)	Dış Ticaret Dengesi
2002	15,1	24,5	69,9	-15.495
2003	31,0	34,5	68,1	-22.087
2004	33,7	40,7	64,8	-34.373
2005	16,3	19,7	62,9	-43.298
2006	16,4	19,5	61,3	-54.042
2007	25,4	21,8	63,1	-62.791
2008	23,1	18,8	65,4	-69.936
2009	-22,6	-30,2	72,5	-38.786
2010	11,5	31,7	61,4	-71.661

Kaynak: TÜİK veritabanından elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.1, Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin bazı göstergeleri sunmaktadır. Tablo'dan da görüldüğü üzere, 2001 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracatında artış mevcuttur; ancak ihracattaki artış ithalattaki artışın gerisinde kalmıştır. Bu nedenle de

⁷⁴ Türkiye'de DİR esas olarak AB düzenlemelerine paraleldir. DİR'den yararlanmada aranacak koşullar, belge süreleri, rejimin işleyişi (işleme tedbirleri) aynıdır. Ancak, AB ile Türkiye'nin ekonomik ve ticari yapısı ile gelişmişlik düzeyindeki farklılıklardan dolayı, rejimin uygulamasında Türkiye ile AB uygulamaları arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Altunyaldız ve Başer, s. 37.

ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007 yılına kadar düşüş göstermiştir⁷⁵. 2007 yılında, ihracattaki artış ithalattaki artıştan fazla olduğu için, ihracatın ithalatı karşılama oranı artış göstermiştir. 2008 yılı, dünya ekonomik krizinin (küresel mali piyasalarda yaşanan kriz) yaşandığı dönemdir. 2008 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanan bu krizin etkisi, 2009 yılında daha da derinleşerek devam etmiş, bu dönemde iç ve dış talep kaynaklı sıkıntının ortaya çıkması sonucu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin dış ticaret hacmi de krizin etkisiyle daralmıştır. Söz konusu bu dönemde, hem ihracatta hem ithalatta azalışlar meydana gelmiştir. Ancak, ihracattaki azalma ithalattaki azalmadan daha az olduğu için, 2009 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça yüksek çıkmıştır. Tablo 3.1'de dikkat çeken bir diğer nokta, 2003-2004 yıllarında ihracattaki artış oranıdır. Daha önceki ve sonraki dönemlere bakıldığında, ihracatta bu yıllarda gerçekleşen artışlar daha önce görülmedik büyüklükteki artışlardır. 2003-2004 yıllarında rekabet gücündeki gerilemeye rağmen; ekonomideki hızlı büyüme, dünya ticaretindeki canlılık, makine-teçhizat yatırımlarındaki artış, işgücü verimliliğindeki hızlı artış, yurtiçinde enerji maliyetlerinin büyük ölçüde sabit tutulması, ihracatçıların ucuz ithal girdi kullanımına yönelmeleri, finansman maliyetlerindeki gerileme, iç ve dış finansman imkânlarındaki artış ve yurtiçi talebin yeterince canlı olmaması gibi faktörler ihracat artışının güçlenmesine katkıda bulunmuş, ihracat performansında olağanüstü bir artış olmuştur (Yükseler, 2005:13; Yükseler ve Türkan, 2008:24).

---

⁷⁵ 2002-2010 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama olarak %65 olup, bu oran AB ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Bu oran, Türkiye'de 100 (yüz) birimlik ithalata karşılık 65 (altmış beş) birimlik ihracat gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Bu oranın düşük olması ise, Türkiye'nin dış ticaret açığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bkz. Baysal, s. 202. Türkiye imalat sanayinin ihracata dönük sektörleri için bu değişimin anlamı, giderek artan oranlarda ithalata bağımlı hale gelindiğidir. Ayrıca, aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası, sürekli ithal girdi kullanımını çekici kılmaya devam ettirmekte ve her geçen yıl bu ithal bağımlılığını pekiştirmektedir. Bu durumdan, hem rekabette geri düşen yerli girdi üreticileri hem de onların istihdam ettiği işgücü olumsuz yönde etkilenmekte, buna bağlı olarak da ithalata bağımlı ihracat, işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bkz. Namlı, ss. 93-94.

2001 sonrası dönemdeki gelişmelerin ihracat performansına olumlu bir diğer etkisi, ihracata konu olan mal bileşimi üzerine olmuştur. Bu dönemde, ihracatın bileşiminde radikal bir dönüşüm gözlenmiştir. Özellikle, makine ve ulaştırma araçları sektörlerinin ihracat payları giderek artmıştır (Bkz. Tablo 3.2). Bu sektörler aynı zamanda, yatırım malları sektörleridir. 2001 krizi sonrasında yatırım malları üreten bu sektörlerde, üretim ve işgücü verimliliğinde yüksek artışlar gözlenmiş ve üretim önemli ölçüde ihracata yönlendirilmiştir. Nitekim Yükseler (2005:13), Yükseler ve Türkan (2008:24-27) ve Kaya (2006:81)'ya göre de metal eşya, makine-teçhizat, elektrikli-elektriksiz makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, ulaşım araçları, haberleşme cihazları-radyo ve TV vb. imalatı gibi sektörlerin ihracat içindeki payında artış gerçekleşmiştir. Buna karşılık; gıda ve içecek ürünleri, tütün ürünleri, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşyası ve mobilya ürünleri vb. sektörlerin ihracat içindeki paylarında ise gerilemeler meydana gelmiştir. Bu sektörler, aynı zamanda tüketim malları sektörleridir. Bu sektörler içinde oldukça önemli olan tekstil ve hazır-giyim eşyası sektörünün ihracat performansında yaşanan gerilemeler, Asya ve Pasifik kaynaklı rekabetin yoğunlaşmasından, 2005 yılı başında Çin'e yönelik tekstil kotalarının kaldırılmasından, Türkiye'deki işgücü maliyetlerinin nispi olarak yüksek olmasından ve Türk lirasının değerlenmesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler genel olarak analiz edildiğinde, büyük çoğunluğunun hammadde ve ara mamul olduğu görülmektedir. Özellikle tekstil, elektronik, elektrik ve makine sektörlerinde ihracatın büyük çoğunluğunu ünlü markalara satılan fason ürünler oluştururken; otomotiv sektöründeki ihracatın büyük çoğunluğunu ise, Avrupa'daki ana sanayi montaj ve yedek parça firmalarına ihraç edilen parçalar ve yabancı

lisanslı araçlar oluşturmaktadır. Toplam ihracat içinde direkt olarak tüketicilere satılan markalı ürünler ise, çok az bir yer tutmaktadır (Namlı, 2007:93).

Türkiye’de ihraç ürünlerinin en önemli özelliği ise, ithal girdilere olan bağımlılığıdır⁷⁶. İmalat sanayide ithalata bağımlılığı artıran faktörlerden biri, imalat sanayinde üretim kompozisyonunun ithal girdi kullanımının yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi ve Türk lirasının değerlenmesi olarak görülmektedir. İmalat sanayi içinde “endüstri-İçi ticaret”in gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanması “üretimin uluslar arasılaşması” sürecini hızlandırarak ithalata bağımlılığı artırıcı bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim modelinde ithalata bağımlılığı artıran bir diğer global unsur ise, Asya-Pasifik bölgesinin dünyanın üretim üssüne dönüşmesi nedeniyle ortaya çıkan cazip fiyatlardır⁷⁷ (Yükseler ve Türkan, 2008:13-15).

⁷⁶ Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda da Türk imalat sanayinde ithalata olan bağımlılığın arttığına işaret edilmektedir. Yükseler ve Türkan (2006), Türkiye’de son 10 yılda “ithalatlaşma”, “uluslararasılaşma” ve “Asyalılaşma” eğiliminin olduğunu, bu eğilimlerin dış ticaret hacminde artışlara yol açmasına karşın istihdam artışı yaratmadığını belirtmektedir. Bu gelişmelerde yerel ve küresel ölçekli gelişmelerin Türkiye’nin üretim ve ticaret yapısını şekillendirdiğini savunmaktadır. Benzer sonuçlara Aydın ve diğerleri (2007) de ulaşmış ve Türkiye’nin ithalat bağımlılığının arttığı vurgulanmıştır. Eşiyok (2008) ise, girdi-çıktı matrisleri kullanarak gerek üretimin gerekse ihracatın ithalat bağımlılığının 1990’lardan itibaren önemli ölçüde arttığını belirtmiştir. Aydın ve diğerleri (2007), çeşitli Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye’nin verilerini kullanarak ihracatın ithalat bağımlılığını incelemiştir. Söz konusu çalışmada, ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkın pozitif olmasının ihracatın ithalat bağımlılığının arttığına dair bir işaret olduğu söylenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, analize dâhil edilen ülkelerin tümünde, 1998 yılından 2005 yılına kadar geçen süreçte ihracatın ithalat bağımlılığının arttığına ulaşılmıştır. Bkz. Aydın ve diğ. (Mart 2010). *Dış ticarete küresel eğilimler ve Türkiye ekonomisi*. (TCMB Çalışma Tebliği No:10/01), ss. 35-81.

⁷⁷ AB-15 ülkeleri, ihracat açısından Türkiye’nin önemli ticaret partneri olmaya devam ederken; Türkiye’nin ithalat ve dolayısıyla dış ticaret dengesinde, Asya ülkelerinin ağırlığının gittikçe arttığı gözlenmektedir. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle “Asya’dan al, Avrupa’ya sat” eğiliminin son yıllarda daha da belirginleşmesi, dış ticarete “Asyalılaşma” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu olgu, yerli firmaların Avrupa piyasasında kalabilmeleri açısından rekabet koşullarının getirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, daha önce mal ithal edilen AB ve ABD’li firmaların Asya’ya taşınmasının da bir sonucu olarak görülmektedir. Asya ülkelerinden yapılan ithalatın sektörel dağılımı ve toplam ithalat içindeki payları incelendiğinde, “Asyalılaşma” etkisinin sanayi sektörlerinin hemen hemen tamamına yaygınlık gösterdiği, daha özelden makine ve ulaştırma araçları alt sanayi sektörlerinde bu etkinin belirgin olduğu görülmektedir. Asya bölgesinin dünya üretim merkezi haline gelmesi ve uygun fiyatlarla uluslararası piyasalara mal temin etmeleri, pek çok ülke gibi Türkiye’nin de bölgeden ithalatını artırmaktadır. Türkiye’nin dış ticaret açığında Asya ülkelerinin gittikçe ağırlıklı bir yapı kazanması, sadece bu ülkelerin rekabet avantajlarından dolayı dünyanın üretim üssü olmalarından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Türkiye’nin bu ülkelere karşı son yıllarda rekabet gücünü kaybetmesinden de kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler karşısında Türkiye’nin rekabet

Tablo III.2: Türkiye Toplam İhracatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev. 3)(%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	8,7	8,4	8,0	8,9	7,7	7,3	6,9	8,9	9,2
İçkiler ve Tütün	1,2	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	0,7	0,9	0,8
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	2,4	2,4	2,3	2,3	2,7	2,7	2,5	2,5	3,4
Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	1,9	2,1	2,3	3,6	4,2	4,8	5,7	3,8	3,9
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	0,3	0,5	0,3	0,6	0,5	0,3	0,4	0,4	0,3
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	4,2	4,0	4,1	4,2	5,6	4,4	4,6	5,2	6,0
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	29,4	28,0	29,5	27,8	27,9	28,0	30,8	28,0	29,1
Makine ve Ulaştırma Araçları	23,9	26,2	28,9	29,4	30,9	31,9	29,7	28,2	27,9
Çeşitli Mamul Eşya	27,9	27,2	23,4	21,9	19,6	18,7	15,8	17,2	17,4

Kaynak: TÜİK'ten elde edilen verilere kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

2002-2010 yılları arası geçen süreçte, 2001 krizi sonrası dönemde Türkiye'nin dış ticaretine ithalat açısından bakıldığında bu dönemde, ham petrol-doğalgaz hariç ithalattaki artış ve azalış eğilimi üzerinde etkili olan en önemli faktör Türk lirasının reel değerindeki değişimdir. Türk lirasının reel olarak değerlendirildiği dönemlerde, ithalattaki artış imalat sanayi ürünleri ithalatındaki artıştan dolayı ivme kazanırken; Türk lirasının reel olarak değer kaybettiği dönemlerde, ithalatta daha belirgin düşüşler gözlenmektedir. 2003 yılından itibaren enerji fiyatlarındaki artış, Türkiye'nin ithalat faturasının artmasına neden olurken; Türk lirasının reel olarak değerlendirilmesi ise, imalat sanayinde birçok sektörün ithal girdi kullanımına yönelmesine sebep olmuştur (Yükseler ve Türkan, 2008:35-36). Tablo 3.3'ten de görüleceği üzere, 2002-2010 dönemi boyunca; gıda ve içecek, tütün, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşyası ve mobilya ürünleri üreten sektörlerin yer aldığı grupta ithalat artışı, genel ithalat artışının gerisinde kalmış ve bu grubun toplam ithalat içindeki payı gerileme göstermiştir. Buna karşılık;

gücünü kaybetmesi ise, imalat sanayinde Çin başta olmak üzere Asya menşeli girdi kullanımını artırmakta, Türkiye'de ithalatlaşmaya neden olmaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Yükseler ve Türkan, ss. 81-93.

mineral yakıtlar, yağlar v.b. damıtılmasından elde edilen ürünler sektörünün toplam ithalat içindeki payı, enerji fiyatlarındaki yükselişten dolayı artmıştır. Keza, makine ve ulaştırma araçları sektörünün toplam ithalat içindeki payı da oldukça yüksek seyretmektedir. Bu sektörün, toplam ihracat içindeki payı artarken; toplam ithalat içindeki payının da yüksek olmasını, sektörün ihracatında ithal girdi kullanımının arttığı biçiminde yorumlamak mümkündür.

Tablo III.3: Türkiye Toplam İthalatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev. 3)(%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	2,1	2,3	1,9	1,4	1,2	1,8	2,5	2,6	2,4
İçkiler ve Tütün	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	7,1	7,4	7,2	6,6	6,6	7,2	8,0	7,1	8,3
Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	17,9	16,7	14,8	18,2	20,7	19,9	23,9	21,2	20,8
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7	0,5	0,8	0,8	0,6
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	15,3	15,0	14,6	14,1	13,2	13,0	12,7	14,4	13,7
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	17,1	16,8	16,9	17,1	17,8	18,9	18,0	16,5	17,1
Makine ve Ulaştırma Araçları	30,3	31,0	34,6	32,6	30,8	29,3	25,6	29,1	29,0
Çeşitli Mamul Eşya	5,8	5,5	5,5	5,7	5,7	5,8	5,7	6,6	6,3

Kaynak: TÜİK'ten elde edilen veriler kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Nitekim Yükseler ve Türkan (2008:51-122)'a göre de, otomotiv sektöründe nihai mamullerde dış ticaret fazlası, taşıt aksam ve parçalarında ise dış ticaret açığı verilmektedir. Otomotiv sektörü kriz yılları hariç olmak üzere, ilk defa 2007 yılında 1 milyar dolar civarında dış ticaret fazlası vermiştir. 2007 yılındaki bu gelişmede, taşıt araçları ihracatı etkili olmuştur. 2006 yılında, 9,8 milyar dolarlık taşıt araçları ihracatı yapılmışken; 2007 yılında ihracat, 13 milyar dolara yükselmiştir.

2001 krizi sonrasında dış ticaret dengesine bakıldığında, dış ticaret açığının 2008 küresel mali krizine kadar hızla arttığı görülmektedir. İhracattaki olumlu performansa

rağmen ithalattaki hızlı büyüme, dış ticaret açığının gittikçe artmasına yol açmıştır. Dış ticaret açığındaki bu hızlı artış, hem enerji fiyatlarındaki artıştan⁷⁸ hem de enerji hariç diğer sektörlerin⁷⁹ dış ticaret açığına yaptığı katkıdaki yükselişten kaynaklanmaktadır. Bu ise, imalat sanayinde üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşümün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Yükseler ve Türkan, 2008:14). Öyle ki, Türkiye’de dış ticaret fazlası veren sektörlerin başında gelen tekstil ve hazır-giyim sektörlerinin dahi ithalat payları giderek artmaktadır. Bu sektörlerin yarattığı dış ticaret fazlası nominal olarak artmakla birlikte, Türkiye’nin dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2002 ve sonrası dönemde giderek küçülmektedir⁸⁰. İmalat sanayinin genelinde yaşanan ithalata bağımlılık, bu sektörde de kendisini hissettirmektedir (Yükseler ve Türkan, 2008:131).

İhraç ürünlerine dünya piyasasında rekabet gücü kazandırmayı amaçlayan DİR, Türkiye’de ihracatın ana ekseninde bulunmaktadır. Bu teşvik sisteminin yürürlüğe girdiği 1996 yılından itibaren, alınan teşvik belge sayısı ile gerçekleştirilen ihracat miktarının

⁷⁸ Türkiye’de 2000-2007 döneminde, birincil enerji kullanımı içinde ithal kaynakların payının giderek artması, uluslararası fiyat artışlarının önemli ölçüde enerji fiyatlarını yükseltmesi ve enerji temini, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle de, 2005-2007 döneminde enerji fiyatlarındaki aşırı artış, dış ticaret açığındaki büyümede önemli bir etken olmuştur. Enerji ithalatı içinde özellikle doğalgaz ve petrol ürünleri ithalatının payı yükselmektedir. 1996-2007 dönemindeki 344.7 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının 130.6 milyar doları, ham petrol-doğalgaz ve petrol ürünleri grubundaki açıktan kaynaklanmıştır. Bu grupta, yıllar itibarıyla önemli fiyat dalgalanmaları ve son yıllarda elektrik enerjisi üretiminde doğalgaz ithalatına bağımlılığın arttığı gözlenmektedir. 1996 yılında elektrik enerjisi üretiminde doğalgaz kullanımının payı %18 iken, 2007 yılında %48 civarına yükselmiştir. Kontrata bağlanmış doğal gaz alım miktarları dikkate alındığında, söz konusu bağımlılığın ileriki dönemlerde daha da artması beklenmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Yükseler, Z. ve Türkan, E. (Şubat 2008). Türkiye’nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm küresel yönelimler ve yansımalar. Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) *Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi* No:1. (Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453), ss. 45-118.

⁷⁹ Dış ticaret açığı üzerinde etkili olan diğer sektörler ise; kağıt ve kağıt ürünleri, kimyasal ürünler, plastik ve kauçuk ürünleri vb. imalatı olarak değerlendirilen sektörlerdir. 1996-2007 döneminde, bu sektörler içerisinde, metalik olmayan diğer mineral ürünler ve plastik-kauçuk ürünleri sektörlerinde olumlu gelişmeler gözlenirken; ekonomide en yüksek ithalatın yapıldığı sektör olan kimyasal ürünler sektörü, en yüksek dış ticaret açığının verildiği sektör halini almaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Yükseler ve Türkan, ss. 44-48.

⁸⁰ 1996-2004 döneminde, tekstil ve hazır-giyim eşyası grubundan sağlanan dış ticaret fazlası, ham petrol-doğalgaz-petrol ürünleri grubundan kaynaklanan dış ticaret açığının üzerinde seyretmiştir. Ancak, 2004-2007 döneminde, Asya-Pasifik kaynaklı rekabetin yoğunlaşması ve Türk lirasının değerlenmesinin etkisiyle, tekstil ve hazır-giyim eşyası grubunda dış ticaret fazlasının durağanlaştığı gözlenmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Yükseler ve Türkan, ss. 44-135.

sürekli artış göstermesi sebebiyle DİR uygulaması, Türkiye’de ihracatçılar ve ekonomi açısından vazgeçilmez bir uygulama halini almıştır.

Türkiye’de 2003-2007 yılları arasında, DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın ortalama %93’ü DİİB kapsamında, ortalama %7’si Dİİ kapsamında; DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalatın ortalama %95’i DİİB kapsamında, ortalama %5’i ise Dİİ kapsamında gerçekleştirilmiştir (Baysal, 2008:214). Türkiye’de ihracat, 2003 yılında 47,3 milyar dolar seviyesinde iken; bunun 24,1 milyar doları, DİİB kapsamında gerçekleşmiştir. 2004 yılında ihracat, 63,2 milyar dolar iken; DİİB kapsamında yapılan ihracat, 34,1 milyar dolar olmuştur. Aynı şekilde 2005 yılında ihracat, 73,5 milyar dolara ulaşırken; bunun 37,8 milyar dolarlık kısmı, DİİB kapsamında gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında gerçekleştirilen 85,1 milyar dolarlık ihracatın 43,5 milyar doları da DİİB kapsamında yapılmıştır. Bu verilere göre, 2003-2006 dönemi itibariyle Türkiye ihracatının %51,85’i; ithalatının ise %15,14’ü DİİB kapsamında gerçekleştirilmiştir (Namlı, 2007:94-95).

Türkiye’de yılda ortalama 4250 civarında DİİB düzenlenmektedir. Türkiye’de 1996 yılında düzenlenen toplam belge sayısı 2382 olup⁸¹, 1997 yılında 4108’e, 2007 yılında ise 5145’e ulaşmıştır. 1996-2007 yılları arasında, toplam 51197 adet DİİB düzenlenmiştir. 2007 yılı sonu itibariyle, bu belgelerin 38505 adedi (%75,2’si)

⁸¹ DİR’nin Türkiye’de tam olarak uygulamaya geçtiği yıl olan 1996 yılı dikkate alındığında, AB ülkelerinde bu yılda verilen DİİB sayısı ise; İngiltere’de 1109, Avusturya’da 183, İspanya’da 231, Fransa’da 138, Hollanda’da 479, İtalya’da 263, Belçika’da 339, Almanya’da 160, Yunanistan’da 103, Finlandiya’da 262, Portekiz’de 83 ve İrlanda’da 114’tür. 1996 yılında, AB ülkelerinde düzenlenen toplam DİİB sayısı 3464’tür. Buradan çıkarılacak sonuç, AB ülkelerinde kullanılan DİİB’nin Türkiye’nin oldukça altında olduğu ve rejimin Türkiye’de daha yoğun uygulandığıdır. DİR, AB ülkelerinde en yaygın uygulama alanı bulan ekonomik etkili gümrük rejimi olmasına rağmen; AB sanayinde üretiminin yeterli büyük bir iç pazara sahip olması, ticaretin büyük kısmının bu iç pazarda gerçekleştirilmesi ve buna yönelik teşviklerin kullanılması nedeniyle, AB’nde daha az sayıda DİİB düzenlendiği görülmektedir. Bunun temel nedeni, AB’nde AT’nun Gümrük Kodu ve buna ilişkin uygulama usul ve esaslarında, ithalatın titizlikle incelenmesine (ekonomik test) karşılık; Türkiye’de, yurt içi üretimin birçok hammadde ve ara mallarında yetersiz olması nedeniyle, DİR’nin Türkiye uygulamalarında sektörler itibariyle bir kısıtlama getirilmemiş ve uygulamanın daha liberal olması sağlanarak, yurt dışı ucuz hammadde kaynaklarından ihracatçının azami derecede istifade etmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, Türkiye’de düzenlenen DİİB sayısı ile bu rejimden faydalanan firma sayısının yüksek olduğu gözlenmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Altunyaldız ve Başer, ss. 37-38.

kapatılmıştır. 2001-2007 yılları arasında belge kapatma oranının gelişimine bakıldığı zaman bu oran, 2001-2004 yılları arasında artış göstererek %88 ile %91 arasında değişirken 2005-2007 yılları arasında düşüş göstermektedir. 2005-2007 döneminde kapatılma oranının düşük olmasının nedeni, 2008 yılı itibariyle söz konusu bu dönemde alınan DİİB'nin büyük ölçüde kapatılma süresinin henüz bitmemesinden kaynaklanmıştır. Kapatılma oranının en yüksek olduğu dönem, 2000-2003 yıllarıdır. 'İstanbul Yaklaşımı'⁸² uygulamasına paralel bir şekilde, depremden ve ekonomik krizden etkilenen reel sektör firmalarına tanınan kolaylıkların bu noktada etkili olduğu düşünülmektedir (Ünal, 2009:24-25). Bu dönemde ekonominin daralması ve yaşanan yüksek devalüasyon ithalatın daralmasına, üreticilerin de ihrac pazarlarına yönelmelerine neden olmuştur. Bu yönelişin sonucunda belge kapatma oranları düşerken, ihracat gerçekleştirme oranı %100'lere yaklaşmıştır. Özellikle 2002 yılında, belge kapatma oranı %19'a gerilerken; ihracat gerçekleştirme oranı %103 olmuştur. Ancak, 2003 ve 2004 yıllarında yeniden yükselmeye başlayarak %87 ve %68 olarak gerçekleşmiştir (Selen, 2005:199).

Türkiye'de 1996-2004 dönemi süresince kullanılan DİİB'nin ana sektörler itibariyle dağılımına bakıldığı zaman, en büyük payı imalat sektörünün aldığı görülmektedir. Aslında, bu rejimin düzenleniş mantığı içinde ortaya çıkan bu durum normal olarak kabul edilmektedir. Çünkü rejim, yerli üretimi artırmak amacıyla tasarlanmıştır. Ancak burada dikkat çeken nokta, Türkiye'nin tarımsal potansiyeli yüksek

---

⁸² İstanbul Yaklaşımı, 2001 krizi nedeniyle kaynak kaybına uğrayan ve ağır borç yükü altına giren üretici sektörlerine bankalar aracılığıyla kaynak aktarma sürecine verilen bir addır. Reel sektörün sorunlu kredilerinin yeniden yapılandırılması için sürdürülen çalışmalar, "İstanbul Yaklaşımı" olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmalarla bankalar ve şirketlerin, yeni ve esnek bir ödeme sisteminde buluşturulması planlanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, öncelikle Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) sağladığı kaynağın bir kısmı bankaların sermayelerini güçlendirmede kullanılmıştır. Bankalara aktarılan bu kaynağın %60'ı da darboğaza girmiş orta büyüklükteki şirketlere kredi olarak dağıtılmıştır. Sistem, sıkıntıda ki şirketlerin bankalara olan borçlarının kredilendirmeyle yeniden yapılandırılması ve ödeme imkânı verebilecek vadede olması esasına dayanmıştır. Avrupa'da da benzer bir uygulama, "Londra Yaklaşımı" adıyla yapılmıştır.

bir ülke olmasına rağmen, DİR'nin tarımsal imalat sanayinde katma değeri artıracak yönde kullanılmıyor olmasıdır. Örneğin; 1996-2004 döneminde, tekstil ve sanayi imalatı sektörüne toplam 30119 adet belge verilirken; tarım sektörüne ise, 6245 adet belge verilmiştir (Bkz. Tablo 3.4).

Tablo III.4: DİİB'nin Ana Sektörlere Göre Dağılımı (Belge Adedi)

YIL	SEKTÖRLER		
	SANAYİ	TARIM	TEKSTİL
1996	786	478	1.118
1997	1.207	833	2.068
1998	1.209	848	2.062
1999	1.123	706	1.871
2000	1.312	691	1.976
2001	1.676	489	2.077
2002	1.691	559	1.924
2003	1.951	692	2.126
2004	2.025	949	1.994
TOPLAM	12.980	6.245	17.216

Kaynak: Selen (2005), Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dâhilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Akdeniz İ.L.B.F. Dergisi* (10), s.200.

Türkiye’de 1996-2007 dönemi boyunca, alt sektörler itibariyle DİİB kullanımında ise, yıllık bazda sektörler itibariyle ekonomiye yön verme anlamında tekstil ve hazır-giyim sektörü ön plana çıkmaktadır. Tekstil ve hazır-giyim sektörü (dokuma ve giyim), hem belge adedinin fazlalığı –en fazla belgenin düzenlendiği sektör olup- hem de kapatma oranlarının yüksekliği ile dikkat çekmektedir. Dokuma, giyim ile deri ve kösele sektörlerinin tekstil ve hazır-giyim sektörü kapsamında yer aldığı kabul edildiğinde, 20695 belge ile toplam belgelerin %40,4’ünün bu sektöre ait olduğu söylenebilir. Ancak, sektörün ihracat içindeki payının azalmasına paralel olarak dokuma ve giyim sektörüne ait DİİB’nin toplam belge içindeki payı azalmaktadır. Belge sayısında en yaygın belge kullanımının gerçekleştirildiği diğer alt sektörler sırasıyla; gıda ve içki, demir-çelik, lastik ve otomotiv

(taşıt araçları) sektörünün tamamlayıcısı niteliğindeki sektörlerdir. Özellikle, demir-çelik ve taşıt araçları sektörlerinin kullandıkları DİR ile ekonomiye hareketlilik kazandırdıkları söylenebilir. 1996-2007 yılları arasında, belge başına gerçekleşen ihracatın en fazla olduğu sektör taşıt araçları sektörüdür. Ortalamada belge başına gerçekleşen ihracat 4,3 milyon dolar iken, taşıt araçlarında 16,1 milyon dolardır. En fazla belgenin düzenlendiği dokuma ve giyim sektöründe ise belge başına ihracat 2,6 milyon dolardır. Belge başına ihracatta taşıt araçlarını sırasıyla demir-çelik, elektronik ve seramik sektörleri izlemektedir. Radyo, TV, haberleşme sektörü ihracatında 2006 yılında başlayan yavaşlama, DİR kapsamında taahhüt edilen ihracatı azalttığı gibi belge başına ihracatı da azaltmıştır (Ünal, 2009:25-26).

Sektörlere net ihracat yaratma kapasitesi açısından en kötü sektörün madencilik sektörü olduğu söylenebilir. Benzer biçimde, temel bilgi teknolojilerinin yoğun biçimde kullanıldığı elektronik sektöründe de belge kullanımının fazla yaygın olmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu durum, Türkiye'nin daha çok katma değeri düşük sektörlerde uzmanlaştığını göstermektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de katma değeri fazla yüksek olmayan sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmektedir. Şayet karşılaştırmalı üstünlüklerdeki öngörülerin doğru olduğu kabul edilirse, mevcut durumda ve devamında dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine işleyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Selen, 2005:202).

Türkiye'de, 1996-2008 yılları arasında, DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı, ortalama olarak %50 olurken; aynı dönemde, DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ise, ortalama olarak %15 olarak gerçekleşmiştir (Akdemir ve Konur, 2010:90-92). AB'nde ise; 1997-2006 yılları arasında, DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, ortalama olarak

%5'in üzerinde seyrederken; aynı dönemde, DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı, ortalama olarak %3-7 arasında değişmektedir (Birleşmiş Milletler [UN], 2007:5) Rakamsal olarak ifade edilen bu durum, AB ülkelerinde, ihracatın ithal girdilere olan bağımlılığının oldukça düşük seviyelerde kalmasına karşın; Türkiye'de, ithal bağımlı ihracatın oldukça yüksek seviyelerde -2002-2006 dönemi boyunca yaklaşık %70 dolayında ithal girdinin varlığı söz konusudur- olduğunu göstermektedir (Namlı, 2007:93). Çin'de ise 1995 yılından 2005 yılına kadar geçen süreçte, DİR uygulamalarının ihracat içindeki payı, Türkiye'de olduğu gibi %50'nin üzerinde seyrederken; aynı dönemde, DİR'in ithalat içindeki payı yaklaşık olarak %40'tır (UN, 2006:4). Çin'deki bu durum Türkiye'dekiyle benzerlik göstermektedir. Ancak Çin'de ihracatçı ve ithalatçıların üçte biri tarafından aktif ve yoğun olarak kullanılan DİR, ithal bağımlı ihracata neden olmamaktadır⁸³ (Jin, 2005:5). Aksine, rejim sayesinde Çin dünyanın montaj sanayisi haline gelmiş, bu ülkeden yapılan ithal girdi kullanımı artmış ve dünyada "Asyalılaşıma" olgusu ön plana çıkmıştır.

Türkiye'de DİR kullanım oranlarının AB'ne göre bu kadar yüksek olmasının nedenlerinden biri, AB'ne üye ülkelerde ihracatçıların ihtiyaçları olan hammadde ve ara malını önemli ölçüde diğer topluluk üyelerinden temin etmeleridir. AB ülkelerinde toplam ticaretin %66'sı, Birlik üyesi ülkeler arasında gerçekleştirilmektedir. Birlik üyesi ülkeler, ihtiyaçları olan hammadde ve ara malını topluluk iç pazarından temin ettikleri zaman bu ithalat ve ihracat tutarları DİR rakamlarına dâhil edilmemekte, bunun dışında tutulmaktadır. AB ülkelerinde, DİR oranlarının düşük olmasının nedenlerinden biri budur. Türkiye ile AB arasında GB tesis edilmesine rağmen, AB'den ithal edilerek işlenen ve elde edilen nihai ürünlerin tekrar AB'ne ihraç edilmesi durumunda da DİR kullanılmaktadır.

---

⁸³ Bu durum, Çin'de uygulanan DİR mevzuatıyla alakalıdır. Geniş bilgi için Bkz. Ünal, ss. 32-39.

Dolayısıyla, bu uygulama da Türkiye’de DİR kullanımını artıran unsurlardandır. Bir diğer unsur, Türkiye’de ham madde ve ara malının yurtiçi üretiminin yetersiz olması ve girdi maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle ihracatçıların yurtdışı ucuz hammadde kaynaklarına yönelmeleridir. DİR’nin en önemli şartlarından birisi yerli üreticilerin çıkarlarının olumsuz etkilenmemesi, diğeri ise ithal eşyanın işlem görmüş ürünün üretiminde kullanıldığının tespit edilebilmesidir. Bu şartlar, AB’nde titizlikle incelenirken; Türkiye’de, mevzuatta yer almasına rağmen uygulamada yeteri kadar incelenmemektedir. Buna ilaveten, Türkiye’de ihracatın artırılması gerekçesiyle ekonomik şartlar yeterince incelenmeden izin belgesi verildiğinden, bu durum da DİR’nin ülkemizdeki kullanımını artıran unsurlardan biri olmaktadır. Sonuçta DİR, Türkiye’de yaygın olarak kullanılan bir rejim halini almaktadır. Bu durum da, Türkiye’de ihraç ürünlerinin ithal girdilere olan bağımlılığın oldukça yüksek olduğunu, giderek artan oranlarda ithalata bağımlı hale geldiğini göstermektedir (Baysal, 2008: 206-208).

Türkiye’de, 2003-2008 yılları arasında DİR kapsamında yapılan ihracatın Türkiye toplam ihracat içindeki payı, ortalama olarak %50 -2003 yılında %51,03 iken, 2008 yılına gelindiğinde %48,64’e ulaşmıştır- olurken; aynı dönemde DİR kapsamında yapılan ithalatın Türkiye toplam ithalat içindeki payı, ortalama %15 – 2003 yılında %16,65 iken, 2008 yılına gelindiğinde %15,15’e düşmüştür- olarak gerçekleşmiştir. Yani Türkiye ihracatının yarıya yakını, DİR kapsamında gerçekleştirilen bu %15’lik ithalat ile sağlanmıştır. Türkiye’de 2003-2008 döneminde, genel ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %64 iken; DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın ithalatı karşılama oranı %215’dir. Bu oranın anlamı, 100 birimlik ithalat ile 215 birimlik ihracat yapılmasıdır. Bu durumda, 2003-2008 yılları arasında gerçekleştirilen her 1 birimlik DİR ithalatı karşılığında, yaklaşık 2,2 birimlik ihracat artışı ortaya çıkmaktadır. Yani, 2003-2008 yılları

arasında 1 birimlik ithalat artışı net olarak 1.2 birimlik ihracat artışı sağlamıştır (Bkz. Tablo 3.1 ve Tablo 3.5). Bu açıklamalardan yola çıkıldığında, DİR'nin Türkiye'nin dış ticaret açığının finansmanında da önemli bir rol oynadığı sonucuna varılabilir.

Tablo III.5: Türkiye'de DİR'nin Boyutlarına İlişkin Bazı Göstergeler (%)

YIL	DİR İhr/Toplam İhr	DİR İth/Toplam İth	DKO (DİR İth/DİR İhr)	DİR İhr/DİR İth
2003	51,03	16,65	47,87	2,09
2004	54,01	16,77	47,94	2,09
2005	51,41	14,78	45,68	2,19
2006	51,08	13,47	43,02	2,32
2007	48,85	14,29	46,37	2,16
2008	48,64	15,15	49,03	2,04

Kaynak: Baysal (2008), Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki Uygulaması ve Ekonomik Etkileri, *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara, ss.205-209.

DİR'ne yöneltilen eleştirilerin başında, sistemin ithalat kullanımını arttırdığı ve yurt içi ara girdi kullanımını azalttığı gelmektedir. DKO'ndaki artışın, hem ihracatın hem de üretimin ithalata olan bağımlılığını artırdığı düşünülmektedir. DİR'nin yoğun bir şekilde kullanılması sonucu ülke içindeki katma değer azalmaktadır. DİR kapsamındaki DKO arttıkça, ihraç ürünlerindeki yerli katma değer oranı da azalmaktadır. Birim ihracat için ithalat gereği, ihracatın ithalata olan bağımlılığı olarak düşünüldüğü zaman, DKO bu açıdan DİR çerçevesinde yapılan ihracatın ithalata olan bağımlılığını göstermiş olmaktadır. Dolayısıyla DKO'ndaki artışın, ihracatın ithalata olan bağımlılığını arttırdığı düşünülebilir⁸⁴ (Ünal, 2009:66).

⁸⁴ Buna karşılık DİR uygulamaları, ekonominin ithalata olan bağımlılığını arttırmayıp, tam tersine ülkeye önemli ölçüde katma değer yaratmakta ve döviz kazandırmaktadır. Bu açıdan bakılacak olunursa, şu çıkarımlar yapılabilmektedir: İhracat artışının ve hızlı büyümenin bir sonucu olarak ithalatta önemli artışlar yaşanmaktadır. Hızlı büyüme dönemlerinde girdi ithalatının artması doğal bir sonuçtur. Bu açıdan Türkiye'de artan ithalatın büyük kısmını teşkil eden ara malı ithalatını, DİR'nden bağımsız olarak değerlendirmek faydalı olacaktır. Her ne kadar DİR girdi ithalatını kolaylaştırıcı bir sistem olsa da girdi ithalatı, hızlı büyüme dönemlerinde DİR uygulamasından bağımsız olarak artış gösterecektir. Bu durumda, rejim kapsamındaki ithalat artışını, sadece ihracattaki artışın; rejim dışı yapılan ithalatı ise, yüksek büyüme oranının göstergesi

2003 yılından itibaren -1996-2003 dönemi de dahil- Türkiye’de DKO’nda, bazı dönemlerde ufak düşüşler yaşanmış olsa da bu oranın artan oranlarda olduğu gözlenmektedir. Bu oran, 2003 yılında %47,87 iken; 2008 yılına gelindiğinde %49,03’e ulaşmıştır. DKO, 2003-2008 yılları arasında ise ortalama olarak %47’dir (Bkz. Tablo 3.5). DKO’ndaki artış, yani bu oranın yüksekliği, DİR çerçevesince yapılan ihracatın ithalata olan bağımlılığının arttığını göstermektedir. Sektörel olarak bakıldığında, DİR kapsamında alınan bütün belgeler içinde 1996-2007 yılları arasında DKO’nın en yüksek olduğu sektör elektronik sektörüdür. Elektronik sektörünü ana metal sanayi, otomotiv (taşıt araçları), kimya ve lastik sektörleri izlemektedir. Diğer bir ifadeyle söz konusu bu sektörler, DİR kapsamında ihracatın ithalata bağımlılığının en yüksek olduğu sektörlerdir. DKO’nın en düşük olduğu sektörler ise; çimento, cam, bitkisel ürünler ve seramik gibi taşımacılık maliyetlerinin yüksek olduğu ve yerli girdinin çok kullanıldığı sektörlerdir (Ünal, 2009:68).

III.2. Mersin İli Dış Ticareti ve Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları

III.2.1. Mersin İli Dış Ticaretinin Yapısı

Tezin temel amacı, DİR’nin Mersin’deki boyutlarını ele almaktır. Bu nedenle bu kısımda, bu amaçtan yola çıkılarak ilk önce Mersin’in dış ticaret yapısı ele alınacak, ardından DİR’nin Mersin ilinde uygulanmaya başlandığı yıldan beri gösterdiği performans çeşitli oranlar verilerek açıklanacaktır.

---

olarak değerlendirmek mümkündür. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, girdi ithalatındaki yüksek oranlı artışın yurt içi ara girdi üretiminde bir düşüşe yol açmadığını, sadece potansiyel artışları engellediğini, dolayısıyla DİR kapsamındaki ithalatın yerli üreticiyi tahmin edildiği ölçüde olumsuz etkilemediğini göstermektedir. Geniş bilgi için Bkz. Odabaş, s. 80.

2002-2010 yılları arası geçen süreçte, Türkiye'nin ihracatı içerisinde Mersin'in payı %0,9'dan %1,0'a; aynı dönemde, Türkiye'nin ithalatı içerisinde Mersin'in payı %0,3'ten %0,6'ya yükselmiştir. 2002-2007 döneminde, gerek Mersin ihracatının Türkiye ihracatı içindeki payı gerekse Mersin ithalatının Türkiye ithalatı içindeki payı düşüş trendi göstermiştir. Bu durum 2008-2009 döneminde değişim göstermiş, bu dönemde hem Mersin ihracatının hem de Mersin ithalatının Türkiye ihracatı ve ithalatına yaptığı katkı artış trendi göstermiştir. 2009 yılı, 2008 dünya ekonomik krizinin (küresel mali piyasalarda yaşanan kriz) ertesidir. Buna rağmen, 2009 yılında il ithalat payı aynı kalırken; il ihracat payı artış göstermiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise; il ihracat payında bir değişiklik olmazken, il ithalat payı artış göstermiştir (Bkz. Tablo 3.6). Sektörel olarak Mersin'den yapılan ihracatın, Türkiye ihracatı içindeki payı incelendiğinde 2004 yılında, tarım, gıda ve içecekler sektörü %11; kimyasal maddeler ve ürünleri sektörü %9; orman ürünleri %7'lik paya sahiptir (Mersin Ticaret ve Sanayi Odası [MTSO], 2004:66). 2005 yılında tarım, gıda ve içecek ürünlerinin, Türkiye genelindeki toplam ihracat içerisindeki payı %10; orman ürünleri payı %8; kimyasal maddeler ve ürünlerinin payı ise %6'dır. Yine bu dönemde tarım, gıda ve içecek ürünlerinin Türkiye genelindeki toplam ithalat içerisindeki payı %17; tekstil ve hazır-giyim sanayinin %14; plastik ve kauçuk ürünlerinin ise %12'dir (MTSO, 2005:62).

Tablo III.6: Mersin'in Dış Ticaretine İlişkin Bazı Göstergeler (Milyon ABD Doları)

YIL	İhracatta Önceki Yıla Göre Değişim (%)	İthalatta Önceki Yıla Göre Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	İl İhracat Payı (%)	İl İthalat payı (%)
2002	-	-	156.446	0,9	0,3
2003	55,4	66,8	224.424	1,1	0,4
2004	2	21,7	175.043	0,8	0,3
2005	22,4	22,3	214.503	0,9	0,3
2006	24,8	14,6	309.466	0,9	0,3
2007	15,2	57,5	159.147	0,8	0,4
2008	20,5	3,04	119.278	0,8	0,5
2009	-2,5	-27,9	358.898	1,0	0,5
2010	12,8	57	101.179	1,0	0,6

Kaynak: TÜİK veritabanından elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Mersin'de 2002-2010 dönemi boyunca ihracattaki en büyük artış 2003 yılında gerçekleşmiş, ihracat bir önceki yıla göre %55 oranında artmıştır (Bkz. Tablo 3.6). Bu durumun oluşmasına sebep, 2001 yılında yaşanan krizdir. Bu kriz, GSMH'da yüksek bir gerilemeye yol açmasına rağmen, 2001-2002 döneminde yurtiçi talebin yetersizliğinin yanı sıra Türk lirasının değer kaybetmesi firmaları dış piyasalara yönlendirmiş, ihracat hızlı bir artış trendine girmiştir. 2004 yılından 2007 yılına kadar geçen süreçte ise, ihracat artışı devam etmesine rağmen ihracatın artış hızı yavaşlamıştır. Özellikle 2004 yılında ihracatın artış oranındaki düşüş oldukça belirgindir. Bunun nedeni, bu yılda Mersin'in ilçelerinden Silifke ve Mut'ta yaşanan son 500 yılın sel felaketi olarak değerlendirilen su taşkınlarıdır. Yaşanan bu olaydan dolayı, Silifke'nin tarımında büyük önemi olan çilek bahçeleri, portakal ağaçları, buğday tarlaları, seralar, kayısı ağaçları dâhil toplam 40 bin dönümlük tarım alanı, ekili arazi sular altında kalmış, suyun çekilmemesi topraktaki ürünün çürümesine neden olmuştur. Tarımla uğraşanların toplam zararı 35 trilyonu bulmuştur. Ayrıca, sel birçok hayvanın telef olmasına neden olmuştur. Mut'ta da yaklaşık 40 bin dönüm tarım arazisi hasar görmüş, buradaki zarar da 30 trilyonu bulmuştur. Yaşanan bu

feci olaylar, ilin ihracat artış hızının önceki yıla göre %2 oranında artmasına neden olmuştur. 2009 yılında ihracat, bir önceki yıla göre ilk defa %2,5 oranında azalış göstermiştir. Bunda etkili olan unsur, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel mali piyasalarda yaşanan krizin etkisinin 2009 yılında daha da derinleşerek devam etmesi, buna bağlı olarak da iç ve dış talep kaynaklı sıkıntının ortaya çıkmasıdır (MTSO, 2009:76). 2010 yılında ihracat, Türkiye genelinde %11,5 oranında artış göstermiş; Mersin hinterlandı kapsamında faaliyet gösteren firmaların ihracatı ile Mersin firmaları tarafından gerçekleştirilen ihracat, Türkiye'nin üstünde sırasıyla %26 ve %12,8 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde ithalat, Türkiye genelinde %31,7 oranında artarken; Mersin hinterlandında ve Mersin firmaları tarafından gerçekleştirilen ithalat sırasıyla %43 ve %57 oranında artmıştır. İlde, ithalattaki artış ihracattaki artışın oldukça üstünde seyretmektedir. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki, bu dönemde (2004 ve 2007 yıllarında olduğu gibi) dış ticaret hacmindeki değişim ağırlıklı olarak ithal kaynaklıdır (MTSO, 2010:70).

2002-2010 dönemi boyunca ithalattaki ilk büyük artış –ihracatta olduğu gibi-, 2003 yılında %66,8 oranında gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 3.6). Bunun nedeni, 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda ihracatın bileşiminde yaşanan radikal dönüşümdür. Diğer büyük artış, 2007 yılında olmuştur. 2007 yılında ithalatın bir önceki yıla göre %57,5 oranında artış göstermesinin nedenlerinden biri, Türkiye'de yaşanan yüksek maliyetler ve kurda yaşanan gerilemelerdir. İhracatta gittikçe artan oranda ithal girdinin kullanılması da bu faktörlerle ilgilidir (MTSO, 2007:66). 2009 yılında ise, ithalat bir önceki yıla göre ilk defa %27,9 oranında azalış göstermiştir. İhracatta meydana gelen düşüşte olduğu gibi, ithalatta yaşanan bu düşüşte de 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel mali piyasalarda yaşanan krizin 2009 yılında derinleşmesinin iç ve dış talep yetersizliğine yol açması yatmaktadır (MTSO, 2009:76). 2010 yılında, Türkiye genelinde ithalat %32 oranında artış

gösterirken; Mersin hinterlandında ve firmaları tarafından gerçekleştirilen ithalat, sırasıyla %43 ve %57 oranında artmıştır. İthalatta yaşanan bu hızlı yükselişte önemli paya sahip olan sektörlerin başında; tarım ve hayvancılık ürünleri, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar, kimyasal madde ve ürünleri sektörleri gelmektedir. İthalatta yaşanan bu hızlı artış, dış ticaret açığını Türkiye ve Mersin hinterlandında yükseltirken; Mersin firmaları tarafından gerçekleştirilen ticarete dış ticaret fazlasının daralmasına neden olmuştur (MTSO, 2010:70).

Mersin ilinin dış ticaret dengesi, 2002-2010 dönemi boyunca -bazı dönemlerde düşüşler yaşanmasına rağmen- yükseliş trendinde olmuş, sürekli dış ticaret fazlası vermiştir (Bkz. Tablo 3.6). İlin toplam ticaret hacmi ise 2004 yılında, bir önceki yıla göre %19 oranında artarak yaklaşık 6,5 milyar dolara ulaşmıştır. Ticaret hacmindeki bu artışta ülke gruplarına göre incelendiği zaman; AB, Amerika ve Afrika ülkelerine yapılan ihracat ve EFTA, Avrupa-Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Diğer Asya ve Okyanusya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın etkisi olduğu gözlenmektedir. Ülke grupları içerisinde; özellikle Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin ilin dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkisi olmuştur (MTSO, 2004:66). 2005 yılında ilin toplam ticaret hacmi, bir önceki yıla göre %11 oranında artarak 7,1 milyar dolara ulaşmıştır. 2006 yılında ilin toplam ticaret hacmi, bir önceki yıla göre %16 oranında artarak yaklaşık 8,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2007 yılında ilin toplam ticaret hacmi, 2006 yılına göre %34,1 oranında artarak yaklaşık 11,1 milyar dolara ulaşmış, ticaret hacmindeki en yüksek artış bu yılda gerçekleşmiştir. Bu dönemde firmalar, ihracatlarını arttırmış oldukları halde ithalattaki hızlı artış ihracatın performansını biraz olsun geride bırakmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç, ilin dış ticaret hacmindeki artışın bu dönemde de ağırlıklı olarak ithalat kaynaklı olduğudur. İthalattaki artışın en önemli nedenlerinden biri ise, yukarıda da bahsedildiği

gibi, Türkiye’de yaşanan yüksek maliyetler ve kurda yaşanan gelişmelerdir (MTSO, 2007:66). 2006 yılının ortasından itibaren iç talepte görülen yavaşlamanın etkisi, dış talep ile ikame edilmeye çalışılmış ve ekonomik büyüme süreci ihracat dayanağı ile devam ettirilebilmiştir. Ancak 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel mali piyasalarda yaşanan kriz, etkisini yılsonuna doğru ihracattaki gerilemelerde ortaya koymuştur. Tablo 3.6’da da görüldüğü gibi bu yılda ihracatın artış hızı yavaşlamıştır. İç talepte yaşanan sıkıntıya dış talepte yaşanan sıkıntı da eklenmiş, ithalat ağırlıklı ihracat yapıldığından ihracatta yaşanan sıkıntı ithalatta düşüşe neden olmuştur. 2008 yılında ilin dış ticaret hacmi, 2007 yılına göre %26 oranında artarak yaklaşık 15 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde dış ticaretteki artış hızının, özellikle 2008 yılının Ekim ayından itibaren daralmaya başladığı ve söz konusu durumun yılsonuna doğru hızını arttırdığı görülmektedir (MTSO, 2008:66). 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel mali piyasalarda yaşanan krizin etkisi, 2009 yılında daha da derinleşerek devam etmiştir. Dünyada büyük yankıları olan bu kriz ortamı, Mersin ilinin ihracat (%-2,5) ve ithalatını (%-27,9) da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle 2009 yılında ilin dış ticaret hacmi, 2008 yılına göre %21 oranında azalarak yaklaşık 12 milyar dolara gerilemiştir (MTSO, 2009:77). 2010 yılında ihracat ve ithalat artış göstermesine rağmen, ithalattaki hızlı artış (%57) sonucu dış ticaret fazlasında daralma meydana gelmiş, buna bağlı olarak ilin ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır.

Mersin’de 2002-2010 dönemi boyunca ihracatta ön plana çıkan sektörler; başta canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya sektörü olmak üzere bu sektörleri sırasıyla, akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde grubundaki metal ve metal eşya sanayi ile madencilik taş ve toprağa dayalı sanayi, makine ve ulaştırma araçları sektörleri izlemektedir. Bu sektörlerin,

bu dönem boyunca ihracat ve ithalat arasındaki farktan oluşan net ihracatının, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri sektörü ile metal ve metal eşya sektöründe pozitif; tekstil ve hazır giyim sanayi ve kimyasal madde ve ürünleri sektöründe negatif olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo 3.7).

Tablo III.7: Mersin Toplam İhracatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev. 3)(%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	58,0	52,0	53,7	52,7	52,2	47,3	45,8	56,8	53,2
İçkiler ve Tütün	0,0	0,1	0,2	1,9	0,6	0,4	0,1	0,6	3,8
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	6,0	6,6	7,5	7,5	7,5	11,3	14,7	12,5	10,7
Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	1,2	7,8	0,1	1,5	2,6	0,4	0,7	0,7	0,7
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	2,6	4,3	5,4	5,9	7,1	5,7	6,8	4,9	3,4
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	22,7	18,0	19,7	16,7	16,6	17,5	17,9	13,5	12,6
Makine ve Ulaştırma Araçları	5,9	7,3	9,0	8,3	7,8	13,7	10,5	6,0	6,8
Çeşitli Mamul Eşya	3,6	4,0	4,4	5,4	5,3	3,5	3,5	4,9	8,6

Kaynak: TÜİK veritabanından elde edilen verilerden tarafımızca hesaplanmıştır.

Mersin’de 2002-2010 dönemi boyunca ithalatta ön plana çıkan sektörler ise; başta canlı hayvanlar ve gıda maddeleri olmak üzere bu sektörleri sırasıyla, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya sektörü, mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler grubundaki petrol, doğal gaz ve elektrik enerjisi, makine ve ulaştırma araçları sektörleri izlemektedir (Bkz. Tablo 3.8).

Tablo III.8: Mersin Toplam İthalatının Sektörel Dağılımı (SITC Rev.3)(%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	29,0	23,0	14,6	21,5	18,5	21,8	35,1	35,1	30,2
İçkiler ve Tütün	0,1	0,2	0,3	1,0	1,4	1,8	0,9	1,7	2,5
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	8,6	6,3	8,3	10,6	5,3	5,0	4,1	5,0	4,6
Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	0,8	1,9	4,8	4,9	17,8	24,8	31,5	30,2	29,2
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	-	0,0	-	3,1	0,5	0,1	0,1	0,1	0,0
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	6,4	6,5	4,9	5,8	5,1	3,5	3,3	3,9	3,4
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	35,0	31,8	32,5	29,8	30,2	26,6	13,4	12,8	13,9
Makine ve Ulaştırma Araçları	17,9	28,5	32,1	19,5	16,2	13,4	8,9	7,6	7,7
Çeşitli Mamul Eşya	2,4	1,9	2,5	3,9	5,1	3,1	2,8	3,7	8,5

Kaynak: TÜİK veritabanından elde edilen verilerden tarafımızca hesaplanmıştır.

Özellikle 2008 yılında, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri sektörünün diğer sektörlere oranla oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Bu sektörlerdeki ithalat artış hızının önemli oranda yükselmesinde hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahsalları ile hububat alt fasıl gruplarındaki artış etkili olmuştur (MTSO, 2008:67). Diğer yandan, ithalat içerisinde önemli bir paya sahip olan başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubunda yer alan tekstil ve hazır-giyim ile plastik ve kauçuk ürünleri sektörlerinin ithalat içerisindeki payında bu dönemde büyük bir azalış olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo 3.8).

III.2.2. Mersin İlinde Dâhilde İşleme Rejiminin Boyutları

DİR'nin Mersin'de uygulanmaya başlandığı tarih, Türkiye'dekiyle aynıdır. Rejim Mersin'de 1996 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, DİR çerçevesinde yapılan ihracat, 2002 yılında başlarken; DİR çerçevesinde yapılan ithalat, DİR'nin uygulamaya konulduğu yıl olan 1996 yılından beri yapılmaktadır.

Mersin’de 2002-2010 yılları arasında, DİR kapsamında firmalara verilen DİİB’lerine bakıldığında DİR ihracat için firmalara verilen DİİB sayısı, 2002-2010 yılları arasında ortalama olarak 306’dır. 2002 yılında 129 tane belge düzenlenmiş olup, 2010 yılına kadar artış ve düşüşler göstererek 253’e ulaşmıştır. Bu dönemde sektörel olarak bakıldığında DİR ihracat için en fazla belge düzenlenen sektörler; başta canlı hayvanlar ve gıda maddeleri olmak üzere bu sektörü sırasıyla, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya sektörü, makine ve ulaştırma araçları sektörleri izlemektedir (Bkz. Tablo 3.9).

Tablo III.9: Mersin’de DİR Kapsamındaki İhracat İçin DİİB’nin Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖR ADI	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	46,51	35,34	39,74	43,9	45,78	33,7	38,42	49,26	55,34
İçkiler ve Tütün	0,78	2,63	4,49	2,44	3,38	2,66	4,21	2,22	3,16
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	4,65	3,38	6,09	5,37	5,27	3,77	1,58	1,11	1,58
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	2,33	2,63	1,92	2,68	3,17	2	4,21	2,96	3,56
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	6,98	8,65	8,01	10,24	7,81	9,09	6,32	7,78	6,72
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	27,91	30,45	26,6	21,95	21,94	28,6	25,26	22,96	21,34
Makine ve Ulaştırma Araçları	6,98	9,77	8,97	10	9,49	14,63	14,21	10,37	3,56
Çeşitli Mamul Eşya	3,88	7,14	4,17	3,42	3,17	5,54	5,79	3,33	4,74
YILLIK TOPLAM İZİN BELGE SAYISI	129	266	312	410	474	451	190	270	253

Kaynak: Gümrükler Genel Müdürlüğü’nden elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Mersin’de 1996-2010 yılları arasında, DİR kapsamında firmalara verilen DİİB’lerine bakıldığında DİR ithalat için firmalara verilen DİİB sayısı, 2002-2010 yılları arasında ortalama olarak 89’dur. 1996 yılında 18 tane belge düzenlenmiş olup, 2010 yılına kadar artış ve düşüşler göstererek 111’e ulaşmıştır. Bu dönemde sektörel olarak bakıldığı zaman DİR ithalat için en fazla belge düzenlenen sektörler; başta başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya sektörü olmak üzere bu sektörü

sırasıyla, makine ve ulaştırma araçları, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, kimya sanayi ve ürünleri sektörleri izlemektedir (Bkz. Tablo 3.10).

Tablo III.10: Mersin'de DİR Kapsamındaki İthalat İçin DİİB'nin Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖR ADI	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	0,00	0,00	37,21	26,87	42,31	39,13	13,95	7,78
İçkiler ve Tütün	0,00	0,00	0,00	0,00	0,96	0,00	1,16	1,11
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	0,00	0,00	0,00	2,99	2,89	3,26	3,49	3,33
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	0,00	0,00	0,00	1,49	0,00	0,00	0,00	0,00
Başka Yerde Belirt. Kimya San. ve Buna Bağlı San. Ürünleri	0,00	4,55	4,65	14,93	8,65	11,96	17,44	12,22
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	55,56	63,64	32,56	40,30	23,08	28,26	39,54	46,67
Makine ve Ulaştırma Araçları	22,22	18,18	23,26	11,94	20,19	17,39	23,26	27,78
Çeşitli Mamul Eşya	22,22	13,64	2,33	1,49	1,92	0,00	1,16	1,11
YILLIK TOPLAM İZİN BELGE SAYISI	18	22	43	67	104	92	86	90
SEKTÖR ADI	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	5,26	6,72	8,33	9,60	11,40	20,83	24,32	
İçkiler ve Tütün	1,05	2,52	1,52	0,80	0,88	2,50	1,80	
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	4,21	3,36	3,79	1,60	3,51	2,50	3,60	
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar Mumlar	0,00	1,68	0,00	0,00	0,00	1,67	0,90	
Başka Yerde Belirt. Kimya San. ve Buna Bağ. San. Ürünleri	13,68	11,77	7,58	8,00	11,40	15,00	14,41	
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	48,42	46,22	37,88	45,60	41,23	32,50	36,04	
Makine ve Ulaştırma Araçları	25,26	21,85	35,61	28,80	28,07	22,50	14,41	
Çeşitli Mamul Eşya	2,11	5,88	5,30	5,60	3,51	2,50	4,51	
YILLIK TOPLAM İZİN BELGE SAYISI	95	119	132	125	114	120	111	

Kaynak: Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Mersin DİR ihracat ve ithalatın Türkiye DİR ihracat ve ithalattan aldığı pay, 2004, 2006 ve 2007 yıllarında düşüş; 2005 ve 2008 yıllarında artış göstermiştir. Bunda etkili olan olgu, Mersin DİR ihracatı ve ithalatında 2004 ve 2006 yıllarında yaşanan düşüştür (Bkz. Tablo 3.11). Mersin DİR çerçevesinde yapılan ihracat, 2002-2008 yılları arasında -2004 yılı hariç- sürekli artış göstermiştir. 2004 yılında Mersin DİR ihracatında gözlenen düşüşün nedeni, Mersin ihracat hızında yaşanan düşüştür. Bu dönemde Mersin ihracat hızında oldukça belirgin bir düşüş yaşanmıştır. İhracat artmasına rağmen ihracatın

artış hızı yaşanan sel felaketi nedeniyle düşüş göstermiş, %2 oranında gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 3.6) Mersin DİR çerçevesinde yapılan ithalat ise, 2008 yılına kadar geçen süreçte, 2004 ve 2006 yıllarında düşüş gösterirken; 2006 yılından 2008 yılına kadar geçen süreçte sürekli artış eğiliminde olmuştur. 2004 ve 2006 yıllarında Mersin DİR ithalatında düşüş gözlenmesinin nedeni, 2004 ve 2006 yıllarında Mersin ithalat hızında yaşanan düşüştür. 2006 yılından sonra ise Mersin ithalatı artış göstermiştir. Bu dönemde firmalar ihracatlarını arttırmış olmalarına rağmen, ithalattaki hızlı artış ihracatın performansını geride bırakmıştır. 2007 yılında Mersin ithalatı artış hızının yükselmesinin etkisiyle Mersin ithalatı da yükselmiştir. 2008 yılında Mersin ithalatı hızında düşüş yaşanmasına rağmen ithalatın artış göstermesinin nedeni, ithalatın ihracatın üzerinde gerçekleşmesi, bunun yanında yapılan ihracatın da ağırlıklı olarak ithalata dayalı olmasıdır (Bkz. Tablo 3.6).

Mersin’de 2002-2010 yılları arasında, DİR çerçevesinde yapılan ihracatın Mersin toplam ihracat içindeki payına bakıldığı zaman, ortalama olarak %27 -2002 yılında %17 iken, 2010 yılına gelindiğinde %29,54’e ulaşmıştır- olurken; aynı dönemde DİR çerçevesinde yapılan ithalatın Mersin toplam ithalat içindeki payı ise, ortalama olarak %14 -2002 yılında %16,27 iken, 2010 yılına gelindiğinde %17,01’e ulaşmıştır- olarak gerçekleşmiştir. Yani, Mersin ihracatının %27’si, DİR kapsamında gerçekleştirilen bu %14’lük ithalat ile sağlanmıştır. Mersin’de DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında, 2002-2010 yılları arasında bu oran ortalama %301’dir. Bu oranın anlamı, 100 birimlik ithalat ile 301 birimlik ihracat yapılmasıdır. Yani, 2002-2010 dönemi boyunca gerçekleştirilen her 1 birimlik DİR ithalatı karşılığında, 3 birimlik ihracat artışı ortaya çıkmaktadır (Bkz. Tablo 3.11).

Tablo III.11: Mersin'de DİR'nin Boyutlarına İlişkin Bazı Göstergeler (%)

YIL	Mersin DİR İhracatının Türkiye DİR İhracat Payı	Mersin DİR İthalatının Türkiye DİR İthalat Payı	Mersin DİR İhr/Toplam İhr	Mersin DİR İth/Toplam İth	DKO (DİR İth/DİR İhr)	DİR İhr/DİR İth
2002	-	-	16,96	16,27	49,01	2,04
2003	0,63	0,42	30,40	17,75	32,04	3,12
2004	0,40	0,19	26,64	9,51	23,38	4,28
2005	0,51	0,32	30,91	13,42	28,42	3,52
2006	0,49	0,29	27,45	11,51	25,19	3,97
2007	0,43	0,29	25,26	9,44	30,72	3,26
2008	0,59	0,48	24,49	11,14	40,44	2,47
2009	-	-	27,34	16,24	39,06	2,56
2010	-	-	29,54	17,01	52,62	1,90

Kaynak: Baysal (2008), ss.205-206 ve Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

2002 yılından itibaren Mersin'de DKO'nda bazı dönemlerde ufak düşüşler yaşanmış olsa da, bu oranın artan oranlarda olduğu gözlenmektedir. Bu oran, 2002 yılında %49,01 iken; 2010 yılına gelindiğinde %52,62'e ulaşmıştır. DKO, 2002-2010 dönemi boyunca ortalama olarak %36'dır. DKO, bu açıdan DİR çerçevesince yapılan ihracatın ithalata olan bağımlılığını, yani bu oranın yüksekliği, ihracatın ithalata olan bağımlılığının arttığını göstermektedir (Bkz. Tablo 3.11).

DİR Mersin ihracatı ve ithalatının, DİR Türkiye toplam ihracatı ve ithalatından aldığı payın ve DİR Mersin ihracatının Mersin toplam ihracatı içindeki payının düşük olması, DİR'nin Mersin'de çok da önemli bir boyuta sahip olmadığını göstermektedir.

Tablo III.12: Mersin'de DİR Kapsamında Yapılan Sektörel İhracatın Mersin Toplam Sektörel İhracatı İçindeki Payı (%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	8,18	9,83	10,89	22,4	13,72	12,74	22,06	25,59	27,91
İçkiler ve Tütün	20,42	74,1	-	74,89	-	61,07	-	98,56	85,97
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	5,19	6,53	3,77	5,73	5,41	3,57	0,72	1,44	2,56
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	82,35	98,16	-	83,53	88,6	87,68	94,52	74,19	96,57
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	8,15	20,93	35,47	19,96	36,16	18,75	6,41	20,64	35,92
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	35,53	65,45	64,41	61,18	54,61	55,49	46,8	53,4	49,13
Makine ve Ulaştırma Araçları	30,36	47,72	47,01	51,02	61,55	50,95	42,51	37,5	23,92
Çeşitli Mamul Eşya	22,81	25,01	15,69	7,08	8,32	13,1	5,62	21,91	16,03

Kaynak: Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilen veriler kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 3.12'ye göre 2002-2010 yılları arasında Mersin DİR ihracatının Mersin toplam ihracat içindeki payının sektörel dağılımına bakıldığında ön plana çıkan sektörler; başta içkiler ve tütün ile hayvansal, bitkisel, katı ve sıvı yağlar olmak üzere bu sektörleri sırasıyla başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya, makine ve ulaştırma araçları sektörleri izlemektedir.

Tablo III.13: Mersin'de DİR Kapsamında Yapılan Sektörel İthalatın Mersin Toplam Sektörel İthalatı İçindeki Payı (%)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	20,17	32,99	17,15	18,38	16,19	9,71	18,1	32,62	36,35
İçkiler ve Tütün	2,23	4,22	9,64	22,12	1,22	1,18	0,66	10,17	51,94
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde	8,14	14,17	8,86	12,25	27,85	7,56	20,19	18,08	26,59
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	0,00	0,00	0,00	66,99	0,00	0,00	0,00	-	55,86
Başka Yerde Belirt. Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	28,8	12,55	13,16	12,59	19,04	25,59	26,86	25,41	38,46
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	15,83	14,82	9,94	9,05	11,4	11,86	12,85	16,28	11,74
Makine ve Ulaştırma Araçları	13,19	13,11	7,35	12,62	15,96	20,95	14,71	7,35	7,46
Çeşitli Mamul Eşya	0,09	0,12	0,22	0,33	0,45	2,41	1,25	0,5	0,14

Kaynak: Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilen veriler kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 3.13'e göre 2002-2010 yılları arasında Mersin DİR ithalatının Mersin toplam ithalat içindeki payının sektörel dağılımına bakıldığında ön plana çıkan sektörler;

başta canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ile kimya sanayi ürünleri olmak üzere bu sektörleri sırasıyla, akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde grubundaki metal ve metal eşya sanayi, madencilik taş ve toprağa bağlı sanayi, makine ve ulaştırma araçları ve başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşyası sektörleri izlemektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere, Mersin’de DİR, içkiler ve tütün, hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, kimya sanayi ürünleri, metal ve metal eşya sanayi, tekstil ve hazır-giyim eşya, makine ve ulaştırma araçları gibi sektörlerin ihracatı ve ithalatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak bununla birlikte, rejimin Mersin ili toplam ihracatı açısından öneminin tespit edilebilmesi için, bu noktadan daha öteye gidilmesinin gereği vardır. Bu da, yapılacak bir ekonometrik analiz ile mümkündür.

III.3. Dâhilde İşleme Rejiminin Mersin İli İçin Ekonometrik Analizi

Bu çalışmayla; 2002-2010 döneminde Mersin için, 1996 yılından beri uygulanmakta olan DİR ile Mersin toplam ihracatı arasında bir ilişki olup olmadığı, yöntem olarak regresyon analizinin kullanılmasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

III.3.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, Mersin DİR ihracatı ile Mersin toplam ihracatı arasındaki ilişkiyi sınamak amacıyla, 2002 ile 2010 arası dönem için üçer aylık veriler⁸⁵ kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Mersin toplam ihracatı (IHR), Mersin toplam ithalatı (ITH), Mersin DİR ihracatı (IHRDIR), Mersin DİR ithalatı (ITHDIR) ve reel döviz kuru (REDK) değişkenlerinden yararlanılmıştır. Analizlerde kullanılan değişkenlerin ölçü birimi “dolar”

⁸⁵ Çalışmada kullanılan veriler üçer aylık olduğu için değişkenlere mevsimsel düzeltme -mevsimsellikten arındırma- işlemi yapılmıştır.

cinsindedir. Çalışmada gerçekleştirilen ekonometrik bilgisayar uygulamaları, E-views 6 Paket Programı kullanılarak yapılmıştır. Söz konusu veri seti, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Mersin DİR ihracatı ile Mersin toplam ihracatı arasındaki ilişkiyi sınamak için çalışmada zaman serisi tekniği kullanılmıştır. Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan olmadığından, bu seriler birinci veya ikinci farkları ya da logaritmaları⁸⁶ alınarak durağan hale getirilmektedir.

Durağanlığın saptanabilmesi için kullanılan pek çok test bulunmaktadır. Bunlardan biri, Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini, bağımsız (açıklayıcı) değişken olarak modele dâhil ederek geliştirdiği, yeni bir test olan ve serilerde birim kökün var olup olmadığının belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan Geliştirilmiş Dickey-Fuller testi (ADF Birim Kök Testi)'dir. Geliştirilmiş Dickey-Fuller sınaması, oto korelasyonu gözeterek şekilde trend ve sabitin olmadığı, sadece sabitin olduğu ve hem trend hem de sabitin olduğu modellerden biri kullanılarak ve en uygun gecikme değeri⁸⁷ göz önüne alınarak tahmin edilmektedir. Bu testin sonucunda elde edilen test istatistiği değerleri, Dickey-Fuller tarafından hesaplanan (Mac Kinnon tarafından yeniden düzenlenen) tablo değerleri ile karşılaştırarak $\beta_1 = 0$ hipotezi test edilmektedir. Tahmin edilen modellerde, β_1 katsayısının sıfıra eşit kabul edildiği ($\beta_1 = 0$) yokluk hipotezinin reddedildiği düzeyde ele alınan serinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Eğer yokluk hipotezi kabul edilirse; yokluk hipotezi reddedilene kadar, yani seri durağan hale gelene kadar serinin farkları ($\Delta = X_t - X_{t-1}$) alınmaktadır. Durağanlık analizi sonucunda ele alınan seri; kendi seviyesinde, farkı ya da farkları seviyesinde

---

⁸⁶ Veriler doğrusal olmadığı, yani yüzde büyüme olarak ifade edilmediği için verilerin logaritması alınarak doğrusallaştırılması yoluna gidilmiş ve analize dahil edilmiştir.

⁸⁷ Burada gecikmeli değişkene ait uygun gecikme mertebesi belirlenirken, Akaike ve Schwarz kriterlerinden yararlanılmaktadır.

durağan çıkabilmektedir. Bu durumda zaman serisinin, bu düzeylerde Δ . dereceden bütünleşik olduğu söylenir ve $x_t \sim I(\Delta)$ ile gösterilmektedir. Kendi seviyesinde durağan çıkması durumunda, ele alınan serinin kendi seviyesinde bütünleşik, yani $I(0)$ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, her seri kendi seviyesinde durağan olmayabilir. Bu nedenle ele alınan seri, birinci farkı alındığında durağan hale geliyor ise; serinin birinci dereceden bütünleşik olduğu, yani $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Yücel ve Ata, 2003:7; Yılmaz, 2005:69; Yavuz, 2006:164-165).

Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biri regresyon metodudur. Bu çalışmada, Mersin DİR ihracatı ile Mersin toplam ihracatı arasındaki ilişki, bu metod kullanılarak test edilmeye çalışılacaktır. Bu terim ilk kez Francis Galton (1886) tarafından kullanılmış, Karl Pearson (1903) tarafından doğrulanmıştır. Regresyon modelinde bağımlı değişken denen bir değişken, açıklayıcı değişken adı verilen bir ya da birden çok değişkenin doğrusal bir fonksiyonudur. Bu metod, model açıklayıcı değişkende bir birimlik artış karşısında, bağımlı değişkende ortalama kaç birimlik bir değişimin olacağını ortaya koymaktadır. Yani bu tür modellerin temel varsayımı, bağımlı değişkenle açıklayıcı değişkenler arasında bir nedensel ilişki varsa bunun tek yönlü, yani açıklayıcı değişkenlerden bağımlı değişkene doğru bir ilişki olduğudur (Akt: Gujarati, 2006:13-15). Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ise, pozitif veya negatif olabilir. Açıklayıcı X değişkenindeki bir artışla (azalışla) birlikte, bağımlı Y değişkeni de artıyorsa (azalıyorsa) ilişki pozitif yönlü, aksine ilki artarken (azalırken) ikincisi azalırsa (artıyorsa) ilişki negatif yönlüdür denilir. Bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkinin niteliği ise, doğrusal veya eğrisel olabilir. Doğrusal ilişki, daha sık rastlanan ve bu yüzden daha çok kullanılan bir ilişki türüdür. Bir bağımlı değişken üzerinde, yalnız bir açıklayıcı değişken etkili oluyorsa bu tür regresyonlara “basit

regresyon’’; aksine bağımlı değişkeni etkileyen birden fazla açıklayıcı değişken varsa, buna da ‘‘çoklu regresyon’’ adı verilmektedir. İki değişkenli basit regresyon modelinde de çoklu regresyon modelinde de katsayılar da doğrusal olduğu, açıklayıcı değişkenlerin yinelenen örneklerde sabit kaldığı, açıklayıcı değişkenlerde yeterli değişkenliğin bulunduğu varsayılmaktadır. İki ya da üç değişkenli doğrusal regresyon modelleri genellendiği zaman, Y bağımlı değişkeni ile $k - 1$ tane $X_1, X_2, X_3 \dots X_{kt}$ açıklayıcı değişken içeren k değişkenli klasik doğrusal regresyon modeline⁸⁸ ulaşılmaktadır. Yani denilebilir ki, k değişkenli doğrusal regresyon modeli, iki ya da üç değişkenli modellerin mantıksal bir uzantısıdır (Gujarati, 2006:192-282).

III.3.2. Bulgular

Zaman serileri kullanılan ekonometrik analizlerde, serilerin durağan olup olmadıkları önem arz etmektedir. Dolayısıyla öncelikle, Mersin için DİR ihracatı ile toplam ihracat arasındaki ilişkiyi sınamada kullanılacak olan serilerin durağanlık analizinin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede, serilerin durağanlığını ölçmek için ADF Birim Kök testi kullanılmıştır. Tablo 3.14’te ADF birim kök testi sonuçları hem düzey seviyesinde hem de birinci derece fark seviyesinde verilmiştir.

---

⁸⁸ Bu model, 1821’de Gauss tarafından geliştirilmiş ve o günden bu yana Gauss varsayımlarına uymayan regresyon modellerini karşılaştırmada bir standart, ölçü gibi kullanılmıştır. Bkz. Gujarati, N. D. (2006). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), 4. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, s. 59.

Tablo III.14: ADF Birim Kök Testleri

Düzye Olarak Seriler			
Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5)	Gecikme Uzunluğu
LNIHR	-2.8580 ^{ab}	-3.5578	3
LNITH	-2.7522 ^{ab}	-3.5443	1
LNIHRDIR	-3.3497 ^{ab}	-3.5443	1
LNITHDIR	-2.6248 ^{ab}	-3.5443	1
LNREDK	-3.3845 ^{ab}	-3.5443	1
Serilerin Birinci Derece Farkları			
Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5)	Gecikme Uzunluğu
LNIHR	-7.7648 ^b	-2.9571	2
LNITH	-5.1542 ^b	-2.9511	1
LNIHRDIR	-2.5026 ^b	-2.9763	7
LNITHDIR	-5.1161 ^b	-2.9511	1
LNREDK	-7.1629 ^b	-2.9511	1

Not: Gecikme uzunluğu t-istatistiği ve Akaike Bilgi Kriterine dayanarak seçilmiştir.

^a Sabit ve trendin olmadığı model uygundur.

^b Sadece sabitin olduğu model uygundur.

^{ab} Trend ve sabitin olduğu en genel model uygundur.

Tablo 3.14'te verilen ADF birim kök testi sonuçlarına göre, tüm serilerin düzey durumunda durağan olmadığı görülmektedir. Yani, LNIHR, LNITH, LNIHRDIR, LNITHDIR ve LNREDK değişkenlerinin model içinde anlamsız olduğu, LNIHR üzerinde etkisinin olmadığı ve değişkenlerin seviye olarak durağan olmadığını göstermektedir. Çünkü hesaplanan ADF test istatistiği, Mac Kinnon kritik değerinden büyük olduğundan "Birim kök yoktur" hipotezi reddedilmektedir. Buna karşılık, birinci dereceden farkları alınmış (birinci fark alma formunda) tüm serilere ADF birim kök testi uygulanması sonucunda; tüm serilerin durağan hale geldiği -LNIHRDIR hariç-, değişkenlerin durağan olduğu tespit edilmiştir. Çünkü hesaplanan ADF test istatistiği, Mac Kinnon kritik değerinden küçük olduğundan "Birim kök yoktur" hipotezi kabul edilmektedir. Böylece -

LNIHRDIR hariç-, ADF birim kök testi sonucuna göre, fark durağan değişkendir, yani 1.dereceden bütünleşik birim kök $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır⁸⁹.

ADF birim kök testi uygulandıktan sonra yapılması gereken, regresyon analizi için regresyon modelinin oluşturulmasıdır. Model içindeki değişkenler:

IHR_t :Mersin toplam ihracatı (**bağımlı değişken**)

IHRDIR_t :Mersin DİR ihracatı (**açıklayıcı değişken**)

ITH_t :Mersin toplam ithalatı (**açıklayıcı değişken**)

ITHDIR_t :Mersin DİR ithalatı (**açıklayıcı değişken**)

REDK_t :Reel döviz kuru (**açıklayıcı değişken**)

şeklinde ifade edilmektedir. $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ ve β_4 tahmin edilecek parametreleri gösterirken; β_0 sabit, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ açıklayıcı değişkenlerin katsayıları, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan veriler, 2002:1 ve 2010:4 dönemlerine ait verilerdir⁹⁰.

Çalışmada kullanılan doğrusal regresyon modeli ise;

$$\ln IHR_t = \beta_0 + \beta_1 \ln IHRDIR_t + \beta_2 \ln ITH_t + \beta_3 \ln ITHDIR_t + \beta_4 \ln REDK_t + u_t$$

ADF birim kök testi uygulandıktan sonra uygulanan regresyon analizi sonucu elde edilen veriler, Tablo 3.15'te görüldüğü gibidir. DW istatistiği bize pozitif ardışık bağımlılık sorununu gösterdiği için bu sorundan arınmak için modele AR(1) eklenip, yeniden tahmin edilmiş ve ikinci sonuçlara göre de bu sorun ortadan kalkmış, DW 2 düzeylerine ulaşmıştır. Model içindeki değişkenlerin olasılık değerlerine bakıldığında ise,

⁸⁹ LNIHRDIR değişkeni, diğer değişkenler gibi birinci derece farkı alındığında durağan hale gelememektedir. Bu değişken, ikinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Çünkü hesaplanan test istatistiği (-6.9923) Mac-Kinnon kritik değerinden (-2.9763) küçük çıkmaktadır. Yani bu durumda, bu değişken için 2.dereceden bütünleşik birim kök $I(2)$ vardır denilir.

⁹⁰ Çalışmada regresyon modelinde kullanılan değişkenlere ait veriler, TÜİK ve Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir.

LNHRDIR, LNITH ve LNITHDIR açıklayıcı değişkenlerinin model içinde anlamlı, bağımlı değişken üzerinde etkili olduğu; LNREDK açıklayıcı değişkeninin ise, model içinde anlamsız, bağımlı değişken üzerinde etkisiz olduğu görülmektedir. Regresyon modelinde sınaması yapılan asıl değişkenler, Mersin DİR ihracatı ve Mersin toplam ihracatıdır. Bu değişkenler açısından bakıldığında; “Mersin DİR ihracatı, Mersin toplam ihracatını etkilemektedir” ($\beta_1 = 0$) yokluk hipotezi, %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla, “Mersin DİR ihracatı, Mersin toplam ihracatını etkilemektedir, yani iki değişken arasında bir ilişki vardır” denilir. Değişkenler arasındaki bu ilişki, doğru yönlüdür. Yani, DİR ihracatı toplam ihracatı artırıcı yönde etki yapmakta, DİR ihracatta meydana gelen bir artış toplam ihracatta artışa neden olmaktadır (Bkz. Tablo 3.15).

Tablo III.15: Regresyon Modeli

Değişkenler	Katsayı Değerleri	Test İstatistiği	Olasılık Değerleri
LNHRDIR	0.921058	9.696754	0.0000
LNITH	0.354463	2.278535	0.0302
LNITHDIR	-0.281760	-2.149880	0.0400
LNREDK	-0.174683	-0.675958	0.5044
C	1.649690	0.771770	0.4465
AR(1)	0.729340	6.386735	0.0000

Not: R² değeri: 0,95; Durbin Watson: 2,18'dir.

Sonuç olarak, Mersin ili için yapılan ekonometrik analize bakıldığı zaman 2002-2010 dönemi için elde edilen regresyon analiz sonuçlarına göre, söz konusu dönemde Mersin ihracatı içinde genel olarak önemli bir boyuta, paya sahip olmayan DİR'nin, Mersin toplam ihracatına olumlu katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan dünya ticaretini serbestleştirme eğilimleri, günümüzde daha da büyük bir hız kazanarak devam etmektedir. Evrensel boyutta dünya ticaretini serbestleştirme çabaları, dünyayı tek bir pazar haline getirmiş, bu süreçte ülke ekonomileri birbirlerine daha bağımlı hale gelmiştir. Bu durum, uluslararası piyasalarda firmalar arası rekabeti artırmış ve firmalara uluslararası pazarlardan ucuz hammadde ve aramalı temin etme imkânı sağlamıştır. Birbirleriyle adeta bir yarış içinde olan kalkınma çabası içindeki bu ülkelerde ekonomik güce ulaşılması ve ekonomik gelişmenin gerçekleşebilmesinde, ihracat ve ihracatın teşviki önem arz eden bir olgu haline almıştır. İhracatı özendirmek için genellikle ihracat endüstrilerine vergi iadesi, vergi, resim ve harç istisnası, ithal girdilerinden gümrük alınmaması gibi bazı kolaylıklar, teşvikler sağlanmıştır. Ancak, uluslararası rekabetin korunması amacıyla kimi teşviklere kısıtlamalar getirilmiştir. Nakit ödemeler şeklindeki doğrudan devlet yardımlarının giderek azaltılmasına yönelik uluslararası anlaşmalar imzalanmış, GATT'na taraf olan ülkelere ihracatı doğrudan etkileyen, uluslararası rekabeti bozucu etkileri bulunan teşvik araçlarının uygulamadan kaldırılması taahhüt edilmiştir. Bunun sonucunda ise ülkeler, ihracatçıların üzerindeki yükleri azaltarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandıracak yeni yöntem ve tekniklerin kullanılmasına yönelmişlerdir. Bu yeni yöntemler arasında en çok uygulanan ihracatı teşvik aracı, ulusal ve uluslar arası ayrımcılıktan uzak bir uygulama prosedürüne sahip olan DİR'dir.

DİR; ihraç ürünleri üretmek için gerekli olan ve dışarıdan ithal edilen, ithali GV'ne tabi ara mallara ya da girdilere gümrük muafiyeti getiren ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmadan ithalatına izin veren bir ihracatı teşvik sistemidir. İki temel tedbir sistemine (şartlı muafiyet ve geri ödeme) dayanan bu rejim, ihracata konu olan nihai veya

ara ürünün üretiminde kullanılan malların KDV, GV ve varsa anti-damping vergisinden muaf olarak ithaline imkan sağlaması sonucunda, girdi maliyetlerini düşürerek, firmalara uluslararası pazarlardan mevcut ucuz hammadde ve aramalı temin etme imkânı sağlamaktadır. Böylece firmalar, ulusal kaynaklara bağımlı olmaktan kurtularak gereksinim duyduğu niteliklerde mal, hizmet ve sermayeyi göreceli olarak daha uygun koşullarda temin edebileceği pazarlara yönelebileme imkânına kavuşarak, dünya kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılmasının önü açılarak uluslar arası pazarlarda firmalara rekabet gücü kazandırılmaktadır. Bu nedenlerden ötürü, DİR'nin işletme sermayesini genişletici etkisi, fiyat rekabeti üstünlüğü sağlayıcı etkisi ve atıl kapasite kullanımını azaltıcı etkisine bağlı olarak, aslında maddi bir teşvik uygulaması olmaktan öte önemli bir yardım unsuru olarak değerlendirilebileceği söylenmektedir.

1996 yılından günümüze ihracatın teşviki amacıyla en kapsamlı ve etkili şekliyle uygulanan program olan DİR'nin Türkiye'deki gelişimi; Türkiye'nin DTÖ'ne taraf olması ve AB ile GB anlaşmasının yapılması sonucu, rejimin İhracat Teşvik Mevzuatı'nın yerine yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir.

DİR'ne ilişkin mevzuatımız, temel noktaları itibariyle AB ile benzerlik gösterse de uygulamada farklılıklar bulunmaktadır. Uygulamalar arasında ortaya çıkan bu farklılıklar, rejimin sağladığı avantajlara karşılık eleştirilmesine neden olmaktadır. Rejimin en önemli şartlarından birisi, bu rejim uygulamasının yerli üreticiyi olumsuz etkilememesidir. Bu şartın sağlanması için AB'nde, Uygulama Yönetmeliği'nin 73 no'lu ekinde yer alan hassas ürünler için ekonomik koşulların testi zorunlu tutulmuştur. Türkiye'de bu hususa ilişkin mevzuatta hüküm bulunmasına rağmen, uygulamada bu koşulun nasıl uygulanacağına dair hükümler yer almamaktadır. Bu nedenle, bu rejim kapsamında yapılacak ithalatın, aynı malları yurtiçinde üreten firmaları olumsuz yönde

etkileyip etkilemediği konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapılamamaktadır. Aslında ülkemizde, bu kapsamda DİR tebliği ile bu sorunun giderilmesine yönelik bazı düzenlemeler yapılmış, belge kapsamında iç piyasadan alınan hammadde ve yarı mamuller için KDV ödenmesi gerekliliği kaldırılmıştır. Ancak rejimin uygulamasına bakıldığı zaman, tam aksi durumların ortaya çıktığı - rejimin ithal ara malı kullanımını teşvik ettiği gözlenmektedir. Bu sebeple yerli üretimi korumak adına gelinen noktanın daha da ilerisine gidilmesi gereği vardır. Ancak bu noktada, rejim kapsamında yapılan ithalatın ticaret politikası önlemlerine tabi tutulması çözüm olarak görülmemelidir. Böylesi bir durumda, ülke ihracatçısı diğer ülke ihracatçıları karşısında dezavantajlı duruma düşeceğinden, DİR uygulamalarının yerli üretim dalına zarar vermemesi koşulları bu kapsamda belirlenmelidir.

DİR'nin uygulanmasının şartlarından bir diğeri de ithal eşyanın işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanıldığına tespit edilebilmesidir. Bu rejim kapsamında, ayniyat tespiti yapılamayacak eşyaya izin verilmemesi gerekmektedir. Ülkemiz mevzuatında bu hususa ilişkin hüküm bulunmasına rağmen, uygulamada çok detaylı bir inceleme yapılmamaktadır. Bu durum ise, DİR'nin amacından saptıran problemlerle karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır. Bu problemlerin ortadan kaldırılması için eşyanın ayniyat tespiti yapılamayacak bir eşya olması halinde ithaline izin verilmemesi, ayrıca ayniyat tespitinin detaylı bir şekilde yapılması gerekmektedir.

DİR'nde izinlerin verilmesinde de Türkiye ile AB arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'deki mevcut uygulamada, DİR'ne ilişkin mevzuatı farklı bir kurum hazırlarken; rejime ilişkin uygulama, farklı bir kurum tarafından yapılmaktadır. Bu durum ise rejimin uygulanmasını karmaşıktırarak aksaklıklara yol açmakta ve bürokratik engelleri artırmaktadır. DİİB/Dİİ'nin verilmesinde ve kapatma işlemlerinin

yapılmasında üç farklı kurumun yetkili olması, belge kapsamında yapılan işlemlerin denetimini de zorlaştırmaktadır. Bu konuyla ilgili AB’nde bir düzenleme yapılmıştır. DİR Otomasyon Projesi olarak adlandırılan bu proje, DİİB’lerinin düzenlenme aşamasından taahhüt hesaplarının kapatılmasına kadar geçen süreci, elektronik imza teknolojisini kullanarak, zaman ve mekân kısıtı olmaksızın, rejim kapsamında her türlü işlemi hazırlanan web tabanlı program ile internet üzerinden bilgisayar ortamında yapılabilme imkânını sağlamaktadır. Bu nedenle sağladığı bu avantajlardan dolayı AB’nde uygulanan DİR Otomasyon Projesi, Türkiye’de de 1 Ocak 2006 tarihinden itibaren, kamuda ilk defa uygulamaya geçirilmiştir. Böylece, rejimin uygulamasındaki bürokratik engeller büyük ölçüde kaldırılmış, firmalar tarafından yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin anında Müsteşarlığa iletilmesi sebebiyle de gerekli önlemlerin zamanında alınmasına imkân yaratılmıştır.

Türkiye’de, 1996-2008 yılları arasında, DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı, ortalama olarak %50 olurken; aynı dönemde, DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ise ortalama olarak %15 olarak gerçekleşmiştir. Çalışmada seçilmiş örnek il olan Mersin’de ise, 2002-2010 yılları arasında DİR çerçevesinde yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, ortalama olarak %27 olurken; aynı dönemde, DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama olarak %14 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, Mersin’de DİR kapsamında yapılan ihracatta ön plana çıkan sektörler bakıldığında; başta içkiler ve tütün ile hayvansal bitkisel katı ve sıvı yağlar olmak üzere bu sektörleri sırasıyla, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya ile makine ve ulaştırma araçları sektörleri izlemektedir. DİR kapsamında yapılan ithalatta ön plana çıkan sektörler bakıldığında ise; başta canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ile kimya sanayi

ürünleri olmak üzere bu sektörleri sırasıyla, akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde grubunda yer alan metal ve metal eşya sanayi, madencilik ve taş ve toprağa bağlı sanayi, makine ve ulaştırma araçları ve başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubundaki tekstil ve hazır-giyim eşya sektörleri izlemektedir. DİR kapsamında ihracat ve ithalatta ön plana çıkan bu sektörler, aynı zamanda rejim kapsamında en fazla belge düzenlenen sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan da görüldüğü gibi DİR, Türkiye geneline göre daha düşük bir paya sahip olmakla beraber, bazı sektörlerde DİR ön plana çıkmaktadır. Rejimin bazı sektörlerde yoğun kullanılmasının nedeni, firmalara sağladığı avantajlardır. DİR; ihracata konu olan nihai veya ara ürünün üretiminde kullanılan malların, vergilerden muaf olarak ithaline olanak verdiğinden, girdi maliyetlerini düşürerek firmaları ulusal kaynaklara bağımlı olmaktan kurtarmakta, gereksinim duyduğu niteliklerde mal, hizmet ve sermayeyi göreceli olarak daha uygun koşullarda temin edebileceği pazarlara yönelebilmek imkânına kavuşmasını, dünya kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılmasının önünün açılmasını ve firmaların uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazanmasını sağlamaktadır. Mersin ili için yapılan ekonometrik analize bakıldığında zaman da elde edilen sonuçlar bu görüşü destekler niteliktedir. Mersin ili için 2002-2010 döneminde elde edilen regresyon analiz sonuçları, aynı sonucu vermekte olup, DİR'nin yeterince etkin olduğunu, rejim kapsamında yapılan ihracat ile toplam ihracat arasında bir ilişkinin kurulabileceğini, bu ilişkinin de pozitif yönlü olduğunu göstermiştir. Yani, Mersin DİR ihracatta meydana gelen bir artış Mersin toplam ihracatta bir artışa yol açmakta, Mersin toplam ihracatını olumlu yönde etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir, S. ve Konur, F. (2010). Development of foreign trade in Turkey (1996-2008).

International Research Journal of Finance and Economics, 39, 86-96.

Altunyaldız, Z. ve Başer, F. (1999). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde dahilde işleme rejimi uygulamaları. *İktisadi Kalkınma Vakfı Dış Ticaret Dergisi*, 13, 1-50.

Arzova, B. S. (2006). *İhracat hakkında her şey*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M. ve Yılmaz, G. (2010). *Dış ticarete küresel eğilimler ve Türkiye ekonomisi*. (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: TCMB Çalışma Tebliği No:10/01).

Bağrıaçık, A. (2004). *Uygulamalı dış ticaret işlemleri*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Baysal, A. M. (2008). *Dahilde işleme rejiminin Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki uygulaması ve ekonomik etkileri*. Gümrük Müsteşarlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi.

Bıyıkçı, C. (2010). *Bir teşvik rejimi olarak dahilde işleme rejiminin ülke ihracatı ve ülke kalkınması üzerindeki etkileri: gelişimsel ve ekonomi-politik bir analiz*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.

- Binici, Z. (1995). *Türkiye’de ihracatı teşvik politikası ve ihracatı teşvik tedbirleri uygulaması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Birekul, M. (2008). *Konya ili dış ticaret yapısının analizi (1996-2005 dönemi)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Breda, E., Cappariello, R. ve Zizza, R. (2010). Vertical specialization in europe: evidence from the import content of exports. 1-21. Erişim tarihi: 06.01.2011, <http://www.etsg.org/ETSG2007/papers/cappariello.pdf> .
- Cevahir, H. (2007). *Türkiye’de ihracat teşviklerinin etkinliği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Çınar, H. (2000). *Örneklerle yatırım ve ihracat teşvikleri*. İstanbul: ARC Yayınları.
- Çolak, G. (2007). *İhracatın teşviki ve Türk Eximbank*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, M. (2003). *Dış ticaret politikasının bir aracı olarak ihracat teşvikleri ve ihracata yönelik devlet yardımlarının analizi*. (Dış Ticaret Müsteşarlığı Türk Dış Ticaret Vakfı: TDV). Erişim tarihi: 02.10.2010, http://www.zucder.org.tr/zucder/docs/ihracat_tesvikleri.pdf .

Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], (2004). İhracatta devlet yardımları alt komisyonu raporu. (*Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu* Yayın No. DPT: 2681).

DPT (2007). *Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013*. (Devlet Yardımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu Yayın No. DPT: 2730-ÖİK: 682).

Durman, M. ve Önder, H. (2007). *İhracat teşvikleri*. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

Erkekoğlu, H. (1993). *Türkiye’de ihracatı teşvik tedbirleri ve bu teşviklerin ihracat üzerindeki etkileri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması [GATT], (1994). *Subsidies*. Erişim tarihi: 20.11.2010,
<http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf> .

Gujarati, N. D. (2006). *Temel ekonometri*. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen) İstanbul: Literatür Yayınları.

Gümrükler Genel Müdürlüğü (2010), *Dahilde işleme rejimi*. Erişim tarihi: 12.03.2011,
<http://www.gumruk.gov.tr/tr-tr/anasayfa/Sayfalar/default.aspx> .

Gürsoy, Y. (2010). *Dış ticaret işlemleri yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Hummels, D., Rapaport, D. ve Yi, K. M. (1998). Vertical specialization and the changing nature of world trade. *FED of New York Economic Policy Review*, 79-99.
- Hummels, D., Ishii, J. ve Yi, K. M. (1999). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *FED of New York Research Paper*, mimeo.
- Hummels, D., Ishii, J. ve Yi, K.M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*, 54, 75-96.
- İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi [İGEME], (2006). 100 soruda dış ticaret. Erişim tarihi: 05.10.2010, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/9.pdf> .
- İnanç, Ö. (2001). *Dikey uzmanlaşmanın Türkiye'nin imalat sanayii dış ticareti üzerindeki etkileri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- İşleker, A. (2010). *İhracatı teşvik politikalarının Adana ili üzerinde etkinliği*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Jin, H. (2005). Reasons for the discrepancies in China's trade statistics with major partners: the particular role of the processing trade. 6. *Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) International Trade Statistics Expert Meeting (ITS) and OECD-EUROSTAT Meeting of Experts in Trade in Services Statistics* (OECD JT00188730).

Karluk, R. (1998). *Uluslararası ekonomi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Kaya, A. A. (2006). İmalat sanayi ihracatında uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği analizi (1991-2003). *Ege Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73-82.

Kemer, B. O. (2003). *İhracat teşvikleri teori ve uygulama*. Bursa: Alfa Yayınları.

Markusen, J. R., Venables, A. J. , Konen, D. E. ve Zhang, K. H. (1996). A unified treatment of horizontal direct investment, vertical direct investment and the pattern of trade in goods and services. (*NBER Working Papers* No: 5696) mimeo.

Melemen, M. (1995). *İhracat teşviklerinin 1980-94 yılları arasında Türkiye uygulaması ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki uygulamalar ile mukayese edilmesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası [MTSO], (2004). Ekonomik rapor.

MTSO (2005). Ekonomik rapor. Yayın No. 2006-4.

MTSO (2007). Ekonomik rapor. Yayın No. 2008-7.

MTSO (2008). Ekonomik rapor. Yayın No. 2009-6.

MTSO (2009). Ekonomik rapor. Yayın No. 2010/7.

MTSO (2010). Ekonomik rapor. Yayın No. 2011-7.

Mollasalihoğlu, Y. (1999). İhracat teŖvikleri. *DıŖ Ticaret MüsteŖarlıđı DıŖ Ticaret Dergisi*, 13, 4,1-7.

Namlı, T. (2007). *Dahilde iŖleme rejiminin uygulama alanı ve Türkiye’de etkinliği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

OdabaŖ, H. (2008). DıŖ ticaret yardımları ve dahilde iŖleme rejimi. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 28, 75-81.

nder, H. (2005). *İhracat teŖviklerinden yararlanmayı etkileyen faktörler (Kütahya merkez ilçede bir uygulama)*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

zdemir, Ŗ. (2006). Dahilde iŖleme rejimi ve bu kapsamdaki telafi edici vergi uygulaması. *Dahilde İŖleme Rejimi Vergi İstisnası Semineri*, DıŖ Ticaret MüsteŖarlıđı İhracat Genel Müdürlüğü İstanbul: DıŖ Ticaret Kompleksi, 1-30. EriŖim tarihi: 27.12.2010, http://www.egelihracatcilar.com/images/menu1-page//dir-tevsunumeib_0000 .

Öztürk, H. (1998). Cumhuriyetimizin 75’inci yılında ülkemizde uygulanan ithalat politikalarına genel bir bakıŖ. *DıŖ Ticaret Dergisi*, 1-10.

Selen, U. (2005). DıŖ ticaret yardım unsuru olarak dahilde iŖleme rejimi: Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10, 182-205.

Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.

Seymen, D. (2009). *Dahilde ve hariçte işleme rejimi*. Erişim tarihi: 2.10.2010, <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/Dahilde%20ve%20Hariçte%20Isleme%20Rejimi.pdf> .

Şenalp, Ş. (2005). *Dahilde işleme izin belgesi ve tecil-terkin uygulamaları*. Erişim tarihi: 05.11.2010, http://www.alomaliye.com/sukru_senalp_diib.htm .

Şenol, C. (2005). Dahilde işleme rejimine ilişkin düzenlemeler ile rejimin yerli üreticiler üzerindeki etkileri. *Gümrük Dünyası Dergisi*, 48, 1-7.

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2010), Dış ticaret istatistikleri, Erişim tarihi: 07.04.2011, <http://www.tuik.gov.tr> .

Birleşmiş Milletler [UN], (2006). China's practice in statistics of goods for processing. *International Workshop on Country Practices in Compilation of International Merchandise Trade Statistics*, Bangkok, Thailand.

UN (2007). Regional workshop on country practices in compilation of international merchandise trade statistics. Andean Community General Secretariat. *Measurement of Processing Activities in European Community Trade Statistics*, EUROSTAT, Lima.

- Uzundaç, G. H. (2008). *Serbest bölgelerin dış ticaret üzerindeki etkileri: Türkiye uygulaması*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Teorisi ve Tarihi Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzun, S. (2006). *AB'ne uyum çerçevesinde gümrük rejimleri uygulamaları ve değerlendirilmesi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünal, M. (2009). *Dâhilde işleme rejimi ve imalat sanayii üzerine etkileri*. Yıllık Programlar ve Konjonktür Genel Müdürlüğü. (DPT-Uzmanlık Tezleri Yayın No: 2804).
- Dünya Ticaret Örgütü [WTO], (2009). *Agreement on subsidies and countervailing measures*. Erişim tarihi: 20.11.2012,
http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#subsidies .
- Yavuz, Ç. N. (2006). Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), 162-171.
- Yılmaz, Ş. E. (2010). *Dış ticaret kuramlarının evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yılmaz, G. Ö. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 11-29.

Yücel, F. ve Ata, Y. A. (2003). Eş-Bütünleşme ve nedensellik testleri altında ikiz açıklar hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-13.

Yükseler, Z. (2005). Türkiye'nin rekabet gücündeki gelişim (1997-2004 dönemi). *Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) Tartışma Metni* 2005/1.

Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm küresel yönelimler ve yansımalar. Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) *Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi* No:1. (Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453) .

EK-1: Dâhilde İşleme Rejiminde Yer Alan Kavramlar

Topluluk: Topluluk kavramı kullanılırken kastedilen AT'dur (Çınar, 2000:213).

Üçüncü Ülke: Topluluk mevzuatında, DİR kapsamında ihraç edilecek olan bir malın üretimi için gerekli olan malları ithal edecek olan ülke ve topluluk üyesi ülkeler dışında kalan bütün diğer ülkeleri ifade etmektedir (Namlı, 2007:5). Başka bir ifadeyle, AB üyesi ülkeleri dışındaki ülkeler ile gümrük bölgesi üzerindeki serbest bölgeler, yani AT üye ülkeler dışındaki ülkeler kastedilmektedir (Cevahir, 2007:86).

Gümrük Rejimi: Geçici depolama yerinde, antrepoda ya da gümrük tarafından müsaade edilen bir yerde muhafaza edilmekte olan eşyaya ilişkin olarak, öngörülen amaçlar için yapılmasına karar verilen işlem için uygulanacak olan mevzuat ve prosedürlerin tümüdür (Bağrıaçık, 2004:168). Bir başka tanıma göre gümrük rejimi; serbest dolaşıma giriş rejimi, transit rejimi, gümrük antrepo rejimi, DİR, HİR, gümrük kontrolü altında işleme rejimi, geçici ithalat rejimi, ihracat rejimini kapsayan bir rejimdir (Bıyıkçı, 2010:18).

Serbest Dolaşımda Bulunan Eşya: Tamamı bağlı bulunduğu gümrük bölgesinde elde edilen ve bünyesinde bağlı olduğu gümrük bölgesi dışındaki ülke veya topraklardan ithal edilen girdileri barındırmayan veya bağlı olduğu gümrük bölgesi dışındaki ülke veya topraklardan serbest dolaşıma giriş rejimi uygulamasına dâhil edilerek ithal edilen eşya, serbest dolaşımda bulunan eşyadır (Namlı, 2007:5). Türkiye açısından bakılırsa, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara ait hükümler saklı kalmak kaydıyla, serbest dolaşıma giriş rejimine tabi tutularak Türkiye Gümrük Bölgesi'ne giren eşya ile üretiminde kullanılan girdilerin yerli olup olmadığına bakılmaksızın Türk menşeli sayılan eşyayı ifade etmektedir (Cevahir, 2007:86).

Ülke gümrük bölgesindeki bir eşyanın; “Serbest Dolaşımda Bulunan Eşya” sayılması için aşağıdaki özellikleri taşıması gerekir:

1. Tümüyle ülkede elde edilen veya üretilen eşya,
2. Şartlı muafiyet düzenlemelerine tabi tutulan eşyadan elde edilen ürün,
3. Ülkeye ait gümrük bölgesi dışındaki ülkelere serbest dolaşıma giriş rejimine tabi tutularak ithal edilen eşya (bu eşyalar tüm vergileri ödenmiş ya da teminata bağlanmış olarak ithal edilen eşyalardır),
4. Bir kısmı ülkenin gümrük bölgesinde üretilen (yerli), bir kısmı da ithal edilerek tamamlanan eşyalardır (Gürsoy, 2010:283).

Serbest dolaşım kavramı, Türkiye + AB Ülkeleri = GB'dir. Bu tür bir ekonomik entegrasyonun sınırları, Türkiye + AB'nin üçüncü ülkelere olan sınırlarını oluşturmaktadır. Üçüncü ülkelere (Türkiye + AB ülkeleri dışındaki ülkelere) satın alınan bu sınırlar içerisinde ihraç edilecek (serbest dolaşım özelliği kazanacak) herhangi bir üründen GV ve varsa diğer vergiler, fonlar vb. alınmaktadır. Üzerinden ödenmesi gereken tüm vergileri ve fonları ödenmiş mallar, GB sınırlarından içeri girdikten (serbest dolaşım özelliği kazandıktan) sonra bunu ithal eden "A" isimli bir GB ülkesi tarafından "B" isimli ikincil GB ülkesine ihraç edildiği takdirde, artık "B" ülkesine herhangi bir vergi, fon vb. alınmadan girmektedir. Buna, ilgili malın GB ülkeleri arasında vergi, fon vb. konulmaksızın serbestçe dolaşması (serbest dolaşım) adı verilmektedir. A ülkesi, malı üçüncü ülkeden ithal ederken GV almamış olsa bile B ülkesine ihraç ederken bu vergisini ödeyecektir.

Serbest dolaşımda bulunan eşya, aşağıdaki hallerin ortaya çıkması sonucu bu statüsünü kaybedecektir:

- Serbest dolaşıma giriş beyannamesinin iptal edilmesi,
- Geri ödeme sisteminin uygulandığı DİR çerçevesinde işlendikten sonra ihraç edilen eşyaya ilişkin GV'lerinin geri ödenmesi (verilmesi) veya kaldırılması,

- Eşyanın kusurlu veya satış sözleşmesi hükümlerine uygun olmaması nedeniyle, GV'lerinin geri verilmesi veya kaldırılması,
- Eşyanın ihracına, geri gönderilmesine veya gümrükçe onaylanmış başka bir işlem ve kullanıma tabi tutulması nedeniyle GV'lerinin geri verilmesi veya kaldırılması, durumunda eşyanın serbest dolaşıma giriş statüsü sona ermektedir (Gürsoy, 2010:284).

Eşdeğer Eşya: İşlem görmüş ürünlerin imalinde, ithal eşyasının yerine kullanılan ve ithal eşyası ile 8-12 (sekiz-on iki)'li bazda GTİP, ticari kalite ve teknik özellikleri itibariyle, aynı kalite ve nitelikleri taşıyan serbest dolaşımda bulunan eşyayı ifade etmektedir (Çınar, 2000:214).

Değişmemiş Eşya: İşlem görmemiş ithal eşyasını ifade etmektedir (Baysal, 2008:25).

İthal Eşya: İşlem görmüş ürünlerin imalinde kullanılan serbest dolaşımda olmayan eşyadır (Uzun, 2006:30). Başka bir deyişle, işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile işlem görmüş ürünün bünyesinde yer almamakla birlikte çalışmasını sağlayan madde (yakıt ve yağ dâhil) ya da hizmetin devamını sağlayan madde (yedek parça vb.), ambalaj ve işletme malzemesini ifade etmektedir (Bıyıkçı, 2010:148).

DİR: Firmaların öngörülen süre içerisinde işlendikten sonra ihraç edilmek şartıyla, ihraç mallarının üretimi için ihtiyaç duydukları malların ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve üstelik ticaret politikası önlemlerine de tabi olmaksızın getirmelerine olanak sağlayan bir sistemdir (Altunyaldız ve Başer, 1999:18;Gürsoy, 2010:284-285).

Dİİ: İhraç amacıyla gümrük muafiyetli ithalata imkan sağlayan ve gümrük idaresince verilen izni ifade etmektedir (Baysal, 2008:27).

Dİİ almak için gerekli belgeler ise şunlardır: dilekçe (imza sirkülerinde yer alan yetkililerin adı ve soyadı belirtilerek imzalanmış), Dİİ talep formu (imza sirkülerinde yer alan yetkililerin adı ve soyadı belirtilerek imzalanmış), eşyanın bedelsiz gönderilme amacı ve süresini kapsayan gönderici firma ile alıcı firma arasında varsa imzalanmış sözleşme veya gönderici firma yazısı aslı ve tercümesi, ihraç ürünleri ile ilgili hammadde sarfiyat tablosu, ihraç edilen mamulün üretimi ile ilgili kapasite raporu (ticaret ve/veya sanayi odalarınca tasdikli), yan sanayici kullanılması halinde (imalatçı-ihracatçı, ihracatçı, DTSS ve SDŞ için), yan sanayici firmaya ait kapasite raporu (ticaret ve/veya sanayi odalarınca tasdikli), yan sanayici firmaya ait imza sirküleri (noter tasdikli), yan sanayici ile yapılan protokol (taraflarca imzalanmış), ticaret sicil gazetesi aslı noter veya ticaret ve/veya sanayi odaları ile ticaret sicili memurluklarınca tasdikli örneği (kuruluşa, varsa unvan değişiklikleri ile mevcut duruma ilişkin ticaret sicil gazetelerinin her biri), imza sirküleri (noter tasdikli), SSK bildirgesi, enerji faturası, son DİİB kapaması (Şenol, 2005:3;Arzova, 2006:155-157).

İzin Süresi: Dİİ üzerinde kayıtlı bulunan ve izin kapsamında ithalat ve/veya ihracat işlemlerinin gerçekleştirilerek tüm istisnaların uygulanacağı dönemi ifade etmektedir (Baysal, 2008:27).

İzin Süresi Sonu: İzin süresi bitiminin rastladığı ayın son gününü ifade etmektedir (Baysal, 2008:27).

DİİB: İhraç amacıyla gümrük muafiyetli ithalat ve/veya yurt içi alımlara imkan sağlayan Müsteşarlıkça düzenlenen belgedir (Baysal, 2008:27).

DİİB almak için gerekli belgeler ise şunlardır: müracaat dilekçesi (imza sirkülerinde yer alan yetkililerin adı ve soyadı belirtilerek imzalanmış), Dâhilde işleme-ihracat proje formu, hammadde sarfiyat tablosu, kapasite raporu (aslı veya oda tasdikli

sureti), yan sanayici kullanılması halinde yan sanayiciye ait kapasite raporu, yan sanayici kullanılması halinde yan sanayiciye ait imza sirküleri, yan sanayiciye ait protokol (tarafarca kaşeli ve imzalı), ticaret sicil gazetesi (aslı veya noter tasdikli sureti), imza sirküleri (aslı veya noter tasdikli sureti), firma tanımlama formu, İhracatçı Birliği'ne üyelik belgesi (ilk müracaat edenler için, ilk kez DİİB'nden yararlanacak imalatçı, ihracatçılar için gerekmektedir), gümrükçe onaylanmış kişi statü belgesi (varsa), son döneme ait elektrik faturası (her takvim yılı itibariyle yenisi verilmek üzere hazırlanmaktadır), ilgili firmaya ait SSK bordrosu (son on iki aylık döneme ilişkin ve her takvim yılı için yenisi verilmektedir), son yıla ait bilanço ve kar-zarar cetveli (vergi dairesi tasdikli sureti), ihracat taahhünamesi, kapatılan belgelerle ilgili kapatma yazısı fotokopileri, kullanılmakta olan belgelerle gerçekleşen ihracat ve ithalat listeleri (Çınar, 2000:235-237;Şenol, 2005:3;Gürsoy, 2010:288-290).

Belge Süresi: DİİB üzerinde kayıtlı bulunan ve belge kapsamında ithalat ve/veya ihracat işlemlerinin gerçekleştirileceği ve tüm istisnaların uygulanacağı dönemdir (Bıyıkçı, 2010:146).

Belge Süresi Sonu: DİİB süresi bitiminin rastladığı ayın son günüdür (Bıyıkçı, 2010:147).

A.TR Dolaşım Belgesi: Türkiye veya AT serbest dolaşımında bulunan eşyanın Katma Protokol'de belirtilen tercihli rejimden faydalanabilmesini teminen, ihracatçı ülkenin yetkili kuruluşlarınca düzenlenip gümrük idaresince vize edilen belgedir (Durman ve Önder, 2007:74;Baysal, 2008:26). Bir başka tanıma göre; ülkeler arasında (Türkiye'den AB üyesi ülkeye yapılacak ihracat ve AB üyesi bir ülkeden Türkiye'ye yapılacak sanayi malı ithalatı ya da tam tersi durumda) yapılacak olan ihracat ve ithalatta, ortaklık ilişkisi çerçevesinde tanınan gümrük indirimleri vb. tavizli rejimden yararlanabilmek için kullanılan bir belgedir. Ticaret odasından alınan bu belge, ihracatçı firma tarafından çıkış

gümrük idaresine onaylatılmaktadır. Gümrük idaresi tarafından onay verildiğini gösteren tarihten itibaren 3 ay içerisinde bu belgenin ithalatçı ülkedeki varış gümrük idaresine ibraz edilmesi gerekmektedir. Bu süre zarfı içerisinde ithalatçı, A.TR belgesini kendi ülkesindeki gümrük idaresine ibraz etmez ise, gümrük idarelerinden yararlanması da söz konusu olmamakta, GV ödemek zorunda kalmaktadır (Gürsoy, 2010:149).

Menşei İspat (EUR-1) Belgesi: Ülkeler arasında yapılacak olan ihracatta (Türkiye'den EFTA ülkelerine ve EFTA ülkelerinden Türkiye'ye yapılacak ihracatta), ithal edilecek olan sanayi ürünlerinin ithalatında gümrük indirimlerinden (muafiyetlerden), tercihli rejimin getirdiği olanaklardan yararlanmak üzere, ihracatçı ülkenin yetkili kuruluşlarınca düzenlenip gümrük idaresince vize edilen ve malın menşei (bir eşyanın ekonomik milliyeti) belirleyen EUR-1 dolaşım sertifikasını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, herhangi bir ülkenin (örneğin; Türkiye) taraf olduğu anlaşmalar çerçevesinde tercihli rejimden yararlanmak üzere ihracatçı ülke yetkili kuruluşlarınca düzenlenip gümrük idarelerince vize edilen ve malın menşei belirleyen EUR-1 dolaşım sertifikası, EUR-MED dolaşım sertifikası, EUR-MED fatura beyanı veya fatura beyanını ifade etmektedir (Çınar, 2000:215;Uzun, 2006:98).

İşleme Faaliyeti: Eşyanın üretilmesi, montajı, kurulması ve diğer eşya ile birleştirilmesiyle birlikte işçiliğe tabi tutulması, işlenmesi, yenilenmesi, düzenli hale getirilmesi dâhil olmak üzere tamir edilmesi ile işleme sırasında tamamen veya kısmen tüketilse dahi işlem görmüş olan ürünün bünyesinde yer almayan; buna karşılık bu malın üretilmesini sağlayan veyahut malın üretilmesini kolaylaştıran önceden belirlenmiş bazı eşyanın kullanılmasını ifade etmektedir (Uzun, 2006:29).

İşlem Görmüş Ürün: İşleme faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünün tamamını (asıl veya ikincil işlem görmüş ürün) ifade etmektedir (Gürsoy, 2010:285).

Asıl İşlem Görmüş Ürün: DİR kapsamında elde edilmesi amaçlanan ürünlerdir (Gürsoy, 2010:285).

İkincil İşlem Görmüş Ürün: İşleme faaliyetleri sonucunda elde edilen asıl işlem görmüş ürün dışındaki üründür (Uzun, 2006:30).

Tarım Ürünleri: İthalat Rejimi Kararı'nın I ve IV sayılı listelerde yer alan ve toprakta yetiştirilen ürünler, hayvancılık, balıkçılık ile diğer su ürünleri ve bunların ilk işleme tabi tutulmuş şekilleridir (Çınar, 2000:214).

İşlenmiş Tarım Ürünleri: İthalat Rejimi Kararı'nın III sayılı listesinde yer alan ve bünyesinde temel tarım ürünlerini (hububat, şeker ve süt) bulunduran ürünlerdir (Çınar, 2000:214).

Sanayi Ürünleri: Tarım ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri dışındaki tüm ürünlerdir (Baysal, 2008:26).

DKO: DIİB kapsamındaki CIF ithal (yurt içi yapılan alımlar hariç) tutarının FOB ihrac tutarına olan yüzde oranını göstermektedir (Çınar, 2000:214).

Verimlilik Oranı: Belirli miktardaki ithal eşyasının işlenmesi sonucunda elde edilen işlem görmüş ürünlerin miktarı veya yüzde oranını ifade etmektedir (Gürsoy, 2010:286). DİR'nde, verimlilik oranının tespit edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü verimlilik oranı sayesinde, ithal eşyanın ne kadarının işlem görmüş ürün üretiminde kullanıldığı tespit edilebilmektedir (Baysal, 2008:166).

Vergi: Eşyanın ithali (giriş) ve ihracında (çıkış) tahsili öngörülen vergi, resim, harç, fon vb. bütün mali yükleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Çınar, 2000:214).

İşletme Malzemesi: İhracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan, buna karşılık ürünün bünyesinde yer almayan ve sabit tesislerin çalışabilir

durumda olmasını temin eden (enerji ve yakıt hariç), yatırım malı makine ve teçhizat niteliğinde olmayan malzemeyi ifade etmektedir (Baysal, 2008:25).

Ticaret Politikası Önlemleri: İthalat Rejimi Kararı'nın 4. maddesinde belirtilen mevzuat çerçevesinde alınan önlemlerdir(Çınar, 2000:214).

Fire/Zayıat: İşleme faaliyetleri sırasında özellikle kuruma, buharlaşma, sızma veya gaz kaçağı şeklinde yitirilen ve imha olan kısım ile ekonomik değeri olmayan atıkları ifade etmektedir (Çınar, 2000:214).

Önceden İthalat: İşlem görmüş ürünlerin ihracından önce bu ürünlerin üretiminde kullanılacak eşyanın ithalini ifade etmektedir (Baysal, 2008:23).

Önceden İhracat: İthal eşyasının şartlı muafiyet sisteminde ithal edilmesinden önce, eşdeğer eşyadan elde edilmiş işlem görmüş ürünlerin ihraç edilmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle, şartlı muafiyet sisteminde, ithal eşyasının bu sisteme tabi tutulmadan önce eşdeğer eşyadan üretilen işlem görmüş ürünlerin ülke gümrük bölgesinden ihracına ve ithal eşyanın sonradan ithaline imkan veren uygulamadır (Uzun, 2006:30).

İthalat İşlemleri: DİR için izin verilmesinden sonra ilk olarak ithal eşyalara ilişkin beyannamenin gümrük idaresine sunulması sonrası eşyanın ithal edilmesidir. Beyannamenin sunulması normal ithalata ilişkin hükümlere tabidir (Namlı, 2007:64).

İhracatın Gerçekleştirilmesi: Belgede ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünlerin, İhracat Rejimi ve Gümrük Mevzuatı'na uygun şekilde ülke gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere ihraç edilmesidir. İhraç bedellerinin yurda getirilmesine ilişkin esaslar Kambiyo Mevzuatı hükümlerine tabidir. İhraç bedelleri, döviz veya mal olarak getirilebilmektedir. Ancak, ihraç bedelinin mal olarak getirilmesi halinde, bu mallar Dış Ticaret Mevzuatı hükümlerine tabidir (Çınar, 2000:223).

İhracatçı: Yan sanayiciye, ithal eşyasından işlem görmüş ürün ürettiren ve bu ürünün ihracatını kendisi ve/veya aracı ihracatçı vasıtasıyla gerçekleştiren imalatçı olmayan DİİB/Dİİ sahibi firmayı ifade etmektedir (Baysal, 2008:24).

İmalatçı/İhracatçı: İhraç mamulleri üreten ve ihracatını kendisi veya aracı ihracatçı vasıtasıyla gerçekleştiren DİİB sahibi firmadır (Çınar, 2000:215).

Yan Sanayici: DİİB’nde taahhüt edilen ihraç ürününün tamamını ya da bir kısmını üreten, belgede/izinde kayıtlı ancak belge/izin sahibi olmayan firmadır (Baysal, 2008:25).

Aracı İhracatçı ile İhracat: DİİB’nde taahhüt edilen ihracatı, belge/izin sahibi firmadan tedarik ettiği şekliyle gerçekleştiren belge/izin sahibi olmayan firmadır (Çınar, 2000:215).

DİİB kapsamında işlem görmüş ürünün ihracatı, belge sahibi firma tarafından yapılabileceği gibi, ilgili İBGS’nce izin alınmak kaydıyla başka bir ihracatçı aracılığı ile de yapılabilmektedir. Bu durumda, aracı ihracatçı unvanı yanında bu firmaya ait tek vergi numarası da belge sahibi firma tarafından ilgili İBGS’ne bildirilmektedir. Bu tür ihracatta gümrük idarelerince aracı ihracatçı, belge sahibi ve yan sanayici firmaların unvanları ile DİİB’nin tarih ve sayısı gümrük beyannamelerine kaydedilmektedir. Ancak, Müsteşarlıkça aracı ihracatçı kullanımına kısıtlama getirilebilmektedir (Gürsoy, 2010:293).

Temsilci Aracılığı ile İthalat: DİİB/Dİİ kapsamındaki eşyanın ithalatı, belge/izin sahibi firma tarafından yapılabileceği gibi temsilci aracılığıyla da yapılabilmektedir. DİİB kapsamındaki eşyanın ithalatı, ilgili İBGS’nden izin alınmak ve Borçlar Kanunu’nun doğrudan ya da dolaylı temsil hükümlerine göre tayin edilmek kaydıyla, temsilci aracılığıyla da yapılabilmektedir. Bu durumda, temsilci firma unvanı yanında bu firmaya ait tek vergi numarası da belge sahibi firma tarafından ilgili İBGS’ne bildirilmektedir (Arzova, 2006:169). Temsilci aracılığı ile yapılan ithalatta gümrük idarelerince, belge süresi içerisinde belirtilen miktar ve değeri geçmemek kaydıyla ithalata izin verilmekte ve

belge sahibinin unvanı ile DİİB'nin tarih ve sayısı gümrük beyannamelerine kaydedilmektedir (Çınar, 2000:223). DİİB kapsamındaki ithalatın mutemet tarafından da yapılması mümkündür. İthalatın mutemet tarafından yapılması halinde, gümrük giriş beyannamesi adına tescil edilen mutemet firmanın veya bu firmayı mutemet tayin eden firmanın teminat vermesi mümkün bulunmaktadır. Söz konusu teminat, ihracatın gerçekleşmesinden sonra çözülebilecektir. Mutemet firma, ithalat işlemi için yaptığı aracılık nedeniyle elde ettiği komisyon geliri için KDV'li fatura kesecek, ithal evrakının orijinallerini asıl ithalatçıya teslim edecektir. İthalatçı, mutemet adına düzenlenmiş olan bu belgelere istinaden ithal işlemini kayda alacaktır.

Belgenin Revizesi: DİİB, kapatma müracaatından sonra veya belge süresi içerisinde, belge aslı ile gerekli bilgi ve belgelerle yapacağı müracaata istinaden revize edilebilmektedir (Çınar, 2000:221). Belge sahibi firmalar, belgenin orijinal nüshası aranılmaksızın belgenin elektronik ortamdaki kayıtlarının revize işlemlerinin yapılabilmesini teminen web sayfası vasıtasıyla elektronik ortamda Müsteşarlığa müracaat edebilmektedir. Müsteşarlıkça yapılacak değerlendirme neticesinde uygun görülen talepler, belgenin elektronik ortamdaki kayıtlarına işlenmektedir. Ancak, belge kapsamındaki yurt içi alımlara ve vergi, resim, harç istisnasına yönelik yapılan işlemler için belge orijinal nüshası üzerinde revize işlemlerinin yapılması gerekir. Bu durumda revize müracaatı, ilgili firma tarafından belge aslı ile gerekli bilgi ve belgelerle birlikte Müsteşarlığa yapılmaktadır. Müsteşarlıkça revize müracaatı sonuçlandırmakta ve belge üzerinde yapılan revize işlemleri bilgi sistemine işlenmektedir. DİİB'lerinin revize edilmesi ile ilgili görev ve yetkileri Müsteşarlıkça kullanılabilmesi gibi, Müsteşarlıkça uygun görülmesi halinde İBGS'ne kısmen devredilebilmektedir (Arzova, 2006:169-171).

PAMK: Avrupa'da, aynı menşe kurallarını havi Serbest Ticaret Anlaşmaları ile birbirlerine bağlanmış ülkeler arasında oluşturulan ve taraf ülkeler menşeli eşya kullanılarak elde edilen işlem görmüş ürünün Kümülyasyon'a tabi bir diğer ülkeye tercihli rejim kapsamında ithaline imkân sağlayan ticaret sistemini ifade etmektedir (Çınar, 2000:215).

Tedarikçi Beyanı: A.TR dolaşım belgesi, EUR-1 dolaşım sertifikası veya EUR-MED dolaşım sertifikası ile birlikte kullanılan ve Türkiye ile AT arasında ticarete konu PAMK veya Pan-Avrupa-Akdeniz Menşe Kümülyasyonu kapsamı eşyanın menşesini gösteren belgedir (Bıyıkçı, 2010:147).

Onaylanmış Kişi Statü Belgesi: Gümrük mevzuatı çerçevesinde Gümrük Müsteşarlığınca verilen belgeyi ifade etmektedir (Baysal, 2008:27).

TEV: DİR çerçevesince, belge kapsamında üçüncü ülkelerden ithal edilen hammadde, yarı mamul ve mamulün ihracı taahhüt edilen ürünün bünyesinde kullanılarak üretilen ürünün AT A.TR dolaşım belgesi eşliğinde, serbest ticaret anlaşmalı ülkelere EUR-1 dolaşım sertifikası eşliğinde sevk edilmesi halinde, ihraç edilen ürünün bünyesinde kullanılan girdilere tekabül eden askıya alınmış vergiler olan GV, ihraç tarihinde vergi oranı ve döviz satış kuru esas alınarak hesaplanarak gümrük idaresince tahsil edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Ödenen bu vergiye TEV denir. Bu vergiye ait makbuzlar kapatma esnasında ilgili İhracatçı Birlikleri'ne ibraz edilmektedir (Uzun, 2006:36-38;Şenol, 2005:4). Serbest bölgeler üçüncü ülke gibi muamele gördüğünden, serbest bölgelere yapılan ihracatta TEV söz konusu değildir. Ancak, şartlı muafiyet sistemi kapsamında serbest bölgelere yapılan ihracat, belge süresi bitiminden itibaren 3 ay içerisinde serbest bölgelerden A.TR dolaşım belgesi eşliğinde AT'na üye ülkelere veya menşe ispat belgeleri eşliğinde AT'na üye

ülkelere, PAMK'na taraf ülkelere veya Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış bir ülkeye satışı halinde, TEV doğmaktadır. Özetle;

- İthalat yapılan ülke ile ihracat yapılan ülke aynı ise, girdi ve nihai ürün ne olursa olsun TEV yoktur,
- Serbest bölgeler üçüncü ülke gibi muamele gördüğünden, buralara yapılan ihracatta da TEV söz konusu değildir,
- Kaynak ve varış ülkeleri PAMK sistemi ülkeleri ise TEV yoktur,
- Serbest Ticaret Anlaşması kapsamındaki tercihli ticarete EUR-1 Belgesi düzenlenmektedir. A.TR veya EUR-1 Belgesi ihracatçı tarafından talep edilmiyorsa TEV söz konusu değildir (Namlı, 2007:68).

